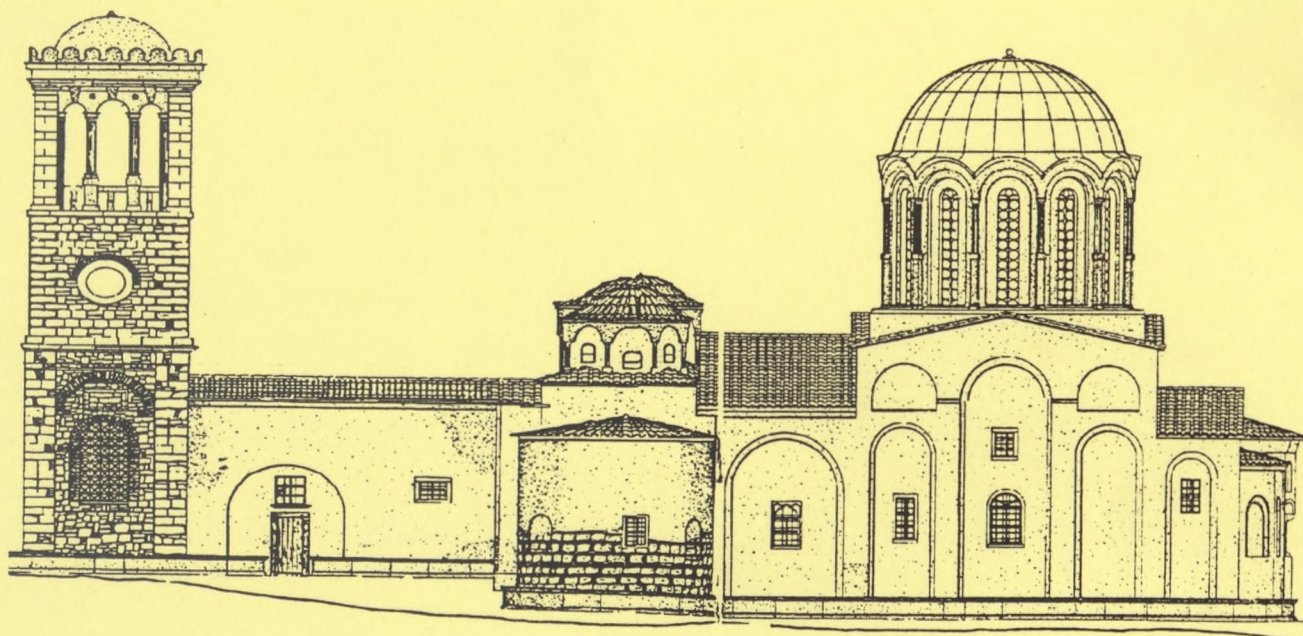


Ι Δ Ρ Υ Μ Α « Λ Ε Ω Ν Λ Ε Μ Ο Σ »

ΜΕΛΕΤΗ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ ΚΑΘΟΛΙΚΟΥ  
ΝΕΑΣ ΜΟΝΗΣ ΣΤΗ Ν.ΧΙΟ

Τ Ε Χ Ν Ι Κ Η Ε Κ Θ Ε Σ Η



ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΟ ΓΡΑΦΕΙΟ  
ΕΙΔΙΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ

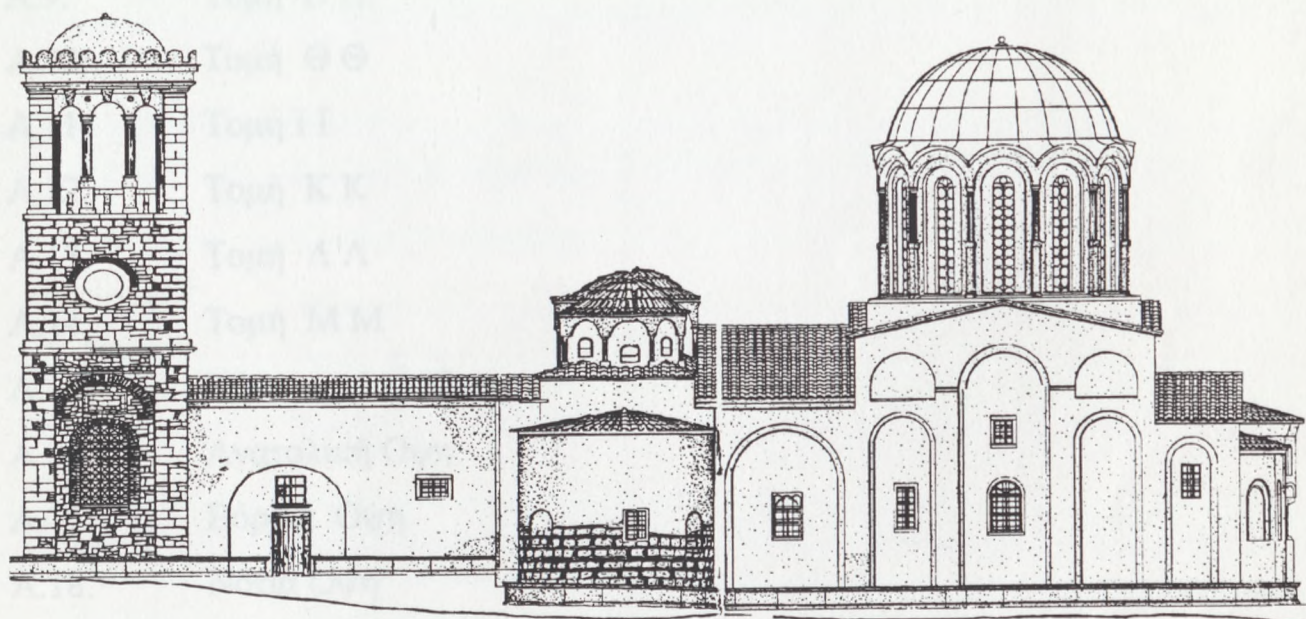
Σωτήρης Βογιατζής & Συνεργάτες  
Λεμεσού 29 Παπάγου 156 69 Τ/φ 01-6523823 Fax 01-6519843

Μ Α Ρ Τ Ι Ο Σ 1 9 9 9



ΜΕΛΕΤΗ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ ΚΑΘΟΛΙΚΟΥ  
ΝΕΑΣ ΜΟΝΗΣ ΣΤΗ Ν. ΧΙΟ

Τ Ε Χ Ν Ι Κ Η Ε Κ Θ Ε Σ Η



ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΟ ΓΡΑΦΕΙΟ | Σωτήρης Βογιατζής & Συνεργάτες  
ΕΙΔΙΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ | Λεμεσού 29 Παπάγου 156 69 Τ/φ 01-6523823 Fax 01-6519843

Μ Α Ρ Τ Ι Ο Σ 1 9 9 9



## Κατάλογος σχεδίων

### Σχέδια Αποτύπωσης

- A.1. Κάτοψη β' στάθμης.
- A.2. Κάτοψη γ' στάθμης.
- A.3. Τομή Α Α
- A.4. Τομή Β Β
- A.5. Τομή Γ Γ
- A.6. Τομή Δ Δ
- A.7. Τομή Ε Ε
- A.8. Τομή Ζ Ζ
- A.9. Τομή Η Η
- A.10. Τομή Θ Θ
- A.11. Τομή Ι Ι
- A.12. Τομή Κ Κ
- A.13. Τομή Λ Λ
- A.14. Τομή Μ Μ
- A.15. Κάτοψη α' στάθμης.
- A.16. Ανατολική Οψη
- A.17. Βόρεια Οψη
- A.18. Νότια Οψη

### Σχέδια Παθολογίας

- ΑΠ.1. Κάτοψη β' στάθμης.
- ΑΠ.2. Κάτοψη γ' στάθμης.
- ΑΠ.3. Τομή Α Α
- ΑΠ.4. Τομή Β Β
- ΑΠ.5. Τομή Γ Γ
- ΑΠ.6. Τομή Δ Δ
- ΑΠ.7. Τομή Ε Ε



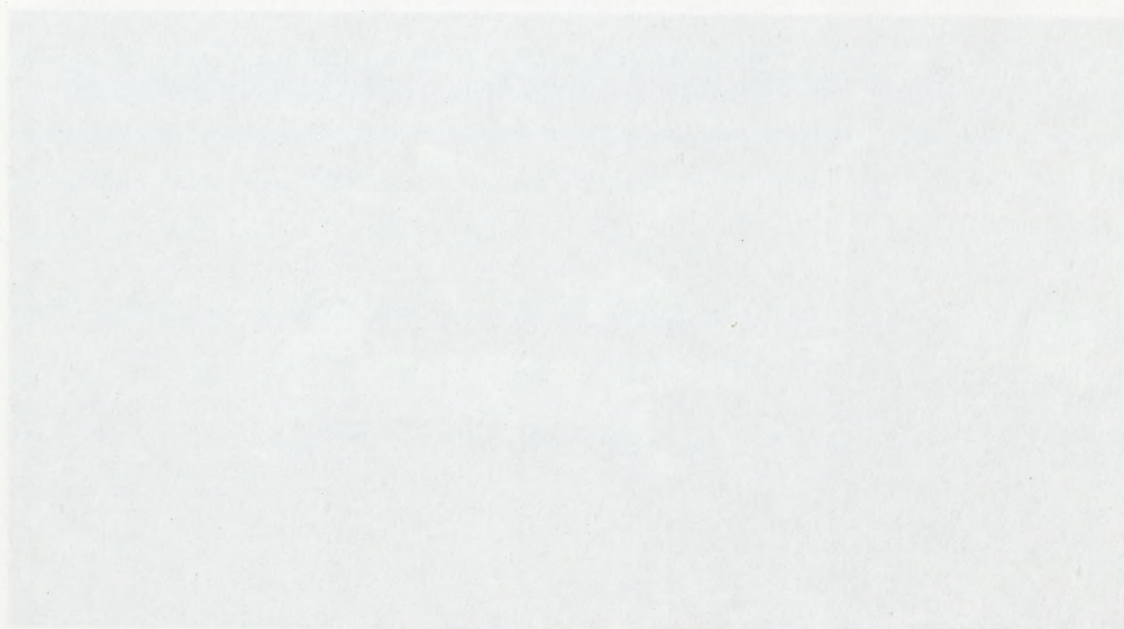
- ΑΠ.8. Τομή Ζ Ζ (Εναλλακτική λύση 2)  
ΑΠ.9. Τομή Η Η (Εναλλακτική λύση 1)  
ΑΠ.10. Τομή Θ Θ (Εναλλακτική λύση 2)  
ΑΠ.11. Τομή Ι Ι (Εναλλακτική λύση 1)  
ΑΠ.12. Τομή Κ Κ (Εναλλακτική λύση 2)  
ΑΠ.13. Τομή Λ Λ (Εναλλακτική λύση 2)  
ΑΠ.14. Τομή Μ Μ (Εναλλακτική λύση 2)  
ΑΠ.15. Κάτοψη α' στάθμης.  
ΑΠ.16. Ανατολική Οψη (Εναλλακτική λύση 1)  
ΑΠ.17. Βόρεια Οψη (Εναλλακτική λύση 1)  
ΑΠ.18. Νότια Οψη (Εναλλακτική λύση 1)

#### Σχέδια Προτάσεων

- Π.1. Κάτοψη β' στάθμης.  
Π.2. Κάτοψη γ' στάθμης.  
Π.3. Τομή Α Α  
Π.4. Τομή Β Β  
Π.5. Τομή Γ Γ  
Π.6. Τομή Δ Δ  
Π.7. Τομή Ε Ε  
Π.8. Τομή Ζ Ζ  
Π.9. Τομή Η Η  
Π.10. Τομή Θ Θ  
Π.11. Τομή Ι Ι  
Π.12. Τομή Κ Κ  
Π.13. Τομή Λ Λ  
Π.14. Τομή Μ Μ  
Π.15. Κάτοψη α' στάθμης.  
Π.16. α Βόρεια Οψη (Εναλλακτική λύση 1)



- Π.16. β. Βόρεια Οψη (Εναλλακτική λύση 2)
- Π.17. α. Ανατολική Οψη (Εναλλακτική λύση 1)
- Π.17. β. Ανατολική Οψη (εναλλακτική λύση 2)
- Π.18. α. Νότια Οψη (Εναλλακτική λύση 1)
- Π.18. β. Νότια Οψη (Εναλλακτική λύση 2)
- Π.19. Οικοδομικές λεπτομέρειες
- Π.20. Πίνακας παραθύρων
- Π.21. Μαρμάρινα μέλη
- Π.22. Λεπτομέρεια ξυλίνου παραθύρου
- Π.23. Λεπτομέρεια μεταλλικού παραθύρου
- Π.24. Λεπτομέρεια ξύλινης πόρτας



Εικ. 1. Άποψη του καθολικού της Νέας Μονής από το Βόρεια.

Η μελέτη αποκατάστασης του καθολικού της Νέας Μονής ανατέθηκε από



## ΤΕΧΝΙΚΗ ΕΚΘΕΣΗ

### Α. Γενικά.

Πρόκειται για το σημαντικότερο μεσοβυζαντινό μνημείο της Χίου (εικ.1). Βρίσκεται 15χλμ προς τα δυτικά της πόλης, σε υψόμετρο 400μ στο βουνό που δεσπόζει πάνω από την κοιλάδα που καταλήγει στην πόλη της Χίου. Κατά καιρούς έχει υποστεί μεγάλες επεμβάσεις που αλλοίωσαν σημαντικά τη μορφή του. Σήμερα δεν αντιμετωπίζει άμεσο κίνδυνο κατάρρευσης ή σημαντικών ζημιών, ωστόσο η κατάσταση διατήρησής του δεν είναι καλή. Παρουσιάζει σημαντικά προβλήματα που επικεντρώνονται κυρίως στην στατική κατάσταση του νεωτερικού τρούλου, την εμφάνισή του και ιδιαίτερα στη διατήρηση των αυθεντικών στοιχείων του που τείνουν να αντικατασταθούν με πρόχειρα και ευτελή σημερινά κατασκευάσματα.



Εικ. 1. Αποψη του καθολικού της Νέας Μονής από τα Βόρεια.

Η μελέτη αποκατάστασης του καθολικού της Νέας Μονής ανατέθηκε από την «Ελληνική Εταιρεία Για την Προστασία του Περιβάλλοντος και της Πολιτι-



στικής Κληρονομιάς» στο Αρχιτεκτονικό Γραφείο Ειδικών Μελετών «Σωτήρης Βογιατζής & Συνεργάτες» και στον Αθανάσιο Φρούσσο πολιτικό μηχανικό. Η χρηματοδότηση έγινε από το Ίδρυμα «Λέων Λεμός». Στην ομάδα μελέτης εργάστηκαν οι:

Σωτήρης Βογιατζής, αρχιτέκτων μηχανικός,  
Αθανάσιος Φρούσσος, πολιτικός μηχανικός,  
Δημήτρης Προκάκης, τοπογράφος μηχανικός,  
Γιάννα Θαλασσινού, τοπογράφος μηχανικός,  
Νίκος Βασιλόπουλος, αρχιτέκτων μηχανικός και

Κώστας Χριστοδουλατος, τελειόφοιτος σπουδαστής αρχιτεκτονικής στα πρώτα στάδια της μελέτης.

**Ιστορικό.** Το καλοκαίρι του 1997 εκτελέστηκαν από την 3<sup>η</sup> Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων (ΕΒΑ) και τη Διεύθυνση Αναστήλωσης Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Μνημείων (ΔΑΒΜΜ) του Υπουργείου Πολιτισμού εργασίες καθαίρεσης των εξωτερικών επιχρισμάτων και αποκάλυψης των εξωτερικών τοιχοποιιών του καθολικού της Νέας Μονής Χίου, καθώς και διερευνητικές τομές σε σημεία που υποδείχθηκαν από τους μελετητές, οι οποίες έδωσαν πλήθος νέων στοιχείων για τη μελέτη της ιστορίας, αλλά και της σημερινής κατάστασης του κτηρίου.



Εικ. 2. Αποψη του καθολικού πριν τις εργασίες.

Η τεκμηρίωση των οικοδομικών φάσεων παρουσιάστηκε στο ΙΓ' Συμπόσιο της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας τον Μάιο του 1998. Η αξιολόγηση των διερευνητικών τομών έγινε από τους μελετητές σε έκθεση που παραδόθηκε στην



αρμόδια Διεύθυνση Αναστήλωσης Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Μνημείων του Υπουργείου Πολιτισμού τον Σεπτέμβριο του 1997 και εμφανίζεται στο Παράρτημα της παρούσας μελέτης.

Στη συνέχεια λόγω της μεγάλης ιστορικής και καλλιτεχνικής σημασίας του μνημείου θεωρήθηκε απαραίτητο από τους μελετητές η συνεργασία σε προκαταρκτικό επίπεδο με την Υπηρεσία ώστε να δοθούν κατευθύνσεις για τη συνέχιση της μελέτης και να αποφευχθούν λάθη και παλινδρομήσεις, που θα είχαν σαν αποτέλεσμα την μεγάλη καθυστέρηση στην ολοκλήρωση του έργου. Για το λόγο αυτό συντάχθηκε νέα έκθεση με τις προκαταρκτικές προτάσεις των μελετητών για την αποκατάσταση του κτηρίου, η οποία κατατέθηκε στην Υπηρεσία ώστε να είναι δυνατόν να έχουν οι αρμόδιοι πλήρη εικόνα της βασικής τεκμηρίωσης των προτάσεων και των εναλλακτικών δυνατοτήτων σε προκαταρκτικό επίπεδο. Οι προτάσεις αυτές κωδικοποιήθηκαν σε επανειλημμένες συσκέψεις με τους αρμόδιους και τελικά κατατέθηκαν για γνωμοδότηση στο Κεντρικό Αρχαιολογικό Συμβούλιο (ΚΑΣ) του ΥπΠο. Το θέμα εξετάστηκε στις 10/4/98 και εκδόθηκε η σχετική Υπουργική Απόφαση αρ. πρωτ. ΥΠΠΟ / ΔΑΒΜΜ / 25675 / 183 / 5-98 (περιλαμβάνεται στο Παράρτημα II), που ενέκρινε το προκαταρκτικό πλαίσιο για την συνέχιση της μελέτης σύμφωνα με το οποίο οριστικοποιήθηκε η παρούσα μελέτη.

## **B. Σύντομη ιστορική εισαγωγή.**

Η ιστορία της κατασκευής της πρώτης τουλάχιστον φάσης του είναι γνωστή και έχει μελετηθεί επαρκώς<sup>1</sup> ώστε να μην υπάρχουν σχεδόν καθόλου χρονολογικά προβλήματα για την ίδρυση και την αρχική μορφή του μνημείου. Σύμφωνα με τις πηγές<sup>2</sup> γνωρίζουμε ότι η Νέα Μονή της Χίου ιδρύθηκε στα μέσα του

<sup>1</sup> Χ. Μπούρας, Η Νέα Μονή της Χίου, Αθήνα, 1981.

<sup>2</sup> Κυρίως τα έργα του Γρ. Φωτεινού, (βλ. Τα Νεαμονήσια. Δύο βιβλία, ων το μεν α' εκδοθέν τω 1804 υπό του ιεροδιαδασκάλου Νικηφόρου, το μεν β' συνταχθέν



11ου αιώνα κατά πάσαν πιθανότητα δε το 1042/3 με αυτοκρατορική χορηγία από τον τότε αυτοκράτορα του Βυζαντίου Κωνσταντίνο Θ' Μονομάχο. Πέραν της χρηματοδότησης για την κατασκευή του καθολικού ο αυτοκράτορας έστειλε από την Κωνσταντινούπολη, όπως ήταν τότε η συνήθεια, πολυτελή οικοδομικά υλικά που δεν ήταν δυνατόν να βρεθούν στο νησί. Έτσι στο κτήριο ενσωματώθηκαν σπάνια μαρμάρινα μέλη, και θαυμάσια ψηφιδωτά, οι ψηφίδες των οποίων ασφαλώς προήλθαν από εργαστήρια της Κωνσταντινούπολης. Ακόμα είναι σίγουρο ότι αυτοκράτορας έστειλε ψηφοθέτες για την κατασκευή τους καθώς και άλλους ειδικευμένους τεχνίτες και αρχιτεχνίτες, με αποτέλεσμα το κτήριο να αποτελεί σήμερα έναν από τους σημαντικότερους εκπροσώπους της Κωνσταντινουπολίτικης τέχνης του 11ου αιώνα. Η αξία του μάλιστα είναι ακόμα μεγαλύτερη δεδομένης της πλήρους σχεδόν εξαφάνισης των σημαντικότερων κτηρίων μεσοβυζαντινής αρχιτεκτονικής από την Πρωτεύουσα. Μαζί δε με το καθολικό του Οσίου Λουκά στην Βοιωτία και την Μονή Δαφνίου στην Αττική αποτελεί την τριάδα των σημαντικότερων μεσοβυζαντινών μνημείων του Ελλαδικού χώρου που έφθασαν ως τις μέρες μας.

Το κτήριο έφθασε ως τον 19ο αιώνα σε σχετικά καλή κατάσταση. Νεώτερες επεμβάσεις όμως αλλοίωσαν τη αρχική του μορφή. Κατά την καταστροφή της Χίου από τους Τούρκους το 1822 ανασκάφηκε το δάπεδό του και πυρπολήθηκε με αποτέλεσμα να προκληθούν ανεπανόρθωτες βλάβες στο κτήριο και το διάκοσμό του. Το έργο των Τούρκων στρατιωτών αποτελείωσε ο μεγάλος σεισμός του 1881, κατά τον οποίο το εξασθενημένο και εγκαταλελειμμένο για πολλά χρόνια καθολικό υπέστη μεγάλη βλάβη. Συγκεκριμένα κατέρρευσε το μεγαλύτερο μέρος του τρούλου, ο ανατολικός τοίχος του κυρίως ναού καθώς και μέρος του ιερού βήματος και της ορθομαρμάρωσης του κυρίως ναού.

---

υπό του Καθηγούμενου Γρηγορίου Φωτεινού, συνεξεδόθη μετά του α' διορθωθέντος υπό του αυτού, Εν Χίω 1865) καθώς και τα χρυσόβουλα που διασώθηκαν αυτούσια ή από μεταγραφές.



Το 1891 έγιναν εργασίες αποκατάστασης που προσέδωσαν στο καθολικό τη σημερινή του μορφή αντικαθιστώντας τον βυζαντινό τρούλο με τον υπάρχοντα. Ο νέος τρούλος κατασκευάστηκε με σιδερένιο σκελετό και επένδυση από τούβλα για λόγους ελαφρότητας. Από τούβλα κατασκευάστηκε και το τύμπανο. Ακόμα επισκευάστηκε η εσωτερική ορθομαρμάρωση και απέκτησε την σημερινή της μορφή. Πολλά από τα μάρμαρα αντικαταστάθηκαν με ζωγραφισμένα επιχρίσματα και οι λεπτοί μαρμαρίνοι κιονίσκοι με τις σημερινές ογκώδεις παραστάδες από κόκκινο χιώτικο μάρμαρο. Η παλαιότερη μορφή του εσωτερικού χώρου σώζεται σε φωτογραφίες της εποχής<sup>3</sup> και μπορεί να τεκμηριωθεί απολύτως.

### Γ. Περιγραφή.

Εκτενής περιγραφή του μνημείου δεν είναι απαραίτητη, αφού για το μνημείο έχουν γραφεί πολλά και αναλυτικά δημοσιεύματα. Θα ακολουθήσει ωστόσο περιληπτική περιγραφή της μορφής του που θα επικεντρώνεται στα σημεία που είναι απαραίτητα για τις ανάγκες της μελέτης.

**Κυρίως ναός.** Το καθολικό της Νέας Μονής της Χίου είναι ένα μνημείο τόσο ενδιαφέρον όσο και μοναδικό. Ο κυρίως ναός σε κάτοψη έχει περίπου αναλογίες τετραγώνου. Τυπολογικά ανήκει στους περίκεντρους ναούς με οκταμερή σύνθεση. Υπάρχει μόνο μία είσοδος στο μέσον του δυτικού τοίχου. Σημαντικό στοιχείο που καθορίζει την σήμερα την διαμόρφωση του εσωτερικού χώρου καθώς και την στήριξη του τρούλου είναι οι βαριές, τετραγωνικής διατομής παραστάδες, οι οποίες προεξέχουν ανά δύο από τους τοίχους του κυρίως ναούς μεταφέροντας μέρος του βάρους του τρούλου στο έδαφος. Οι δύο που βρίσκονται στον ανατολικό τοίχο σταματούν ψηλά πάνω από το επίπεδο του τέμπλου. Οι παραστάδες αυτές είναι κατασκευασμένες από ολόσωμα κομμάτια κόκκινου χιώτικου μαρμάρου διαφορετικού ύψους λειασμένα με ακρίβεια. Καταλήγουν σε νεο-

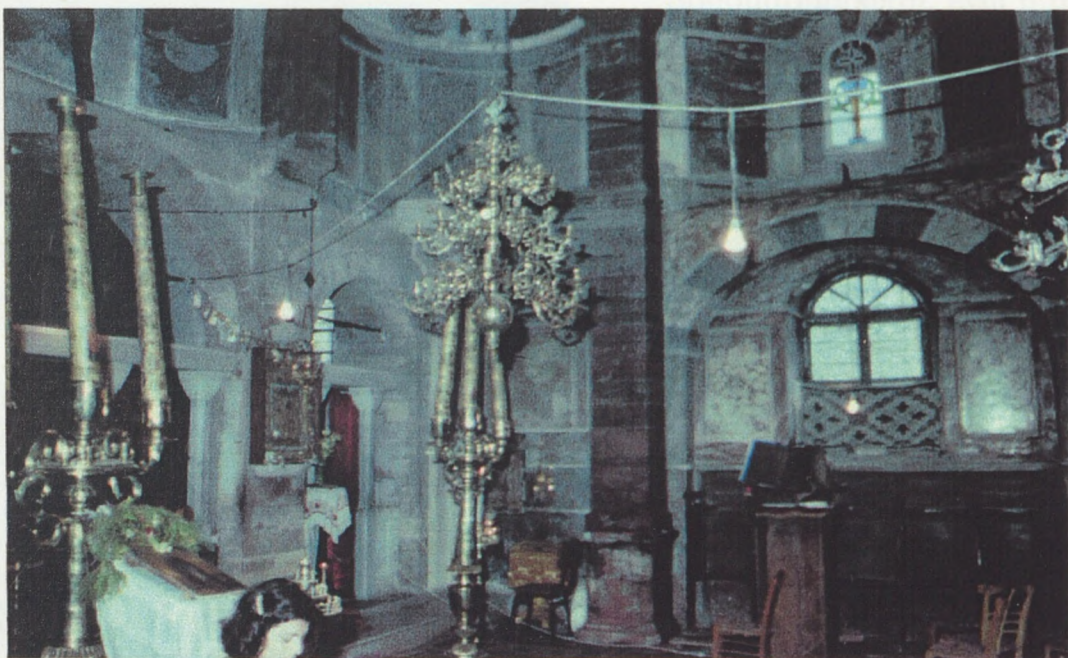
---

<sup>3</sup> Χ. Μπούρας, *Η Νέα Μονή...*, σ. 56, εικ. 22,23.



κλασικίζοντα επίκρανα. Ο ναός χωρίζεται καθ ύψος σε τρεις ζώνες που διαφοροποιούνται με μαρμαρίνους κοσμήτες. Στην μεσαία ζώνη ανοίγονται οκτώ άνισου βάθους κόγχες και η κάτοψη μετατρέπεται σε οκταγωνική. Οι κόγχες που ανοίγονται στο μέσον του τοίχου είναι πλατύτερες και αβαθέστερες από αυτές που γεφυρώνουν τις τέσσερις γωνίες του κυρίως ναού. Ακόμα ψηλότερα στην τρίτη στάθμη οι κόγχες γεφυρώνονται με σφαιρικές επιφάνειες, καλυμμένες με ψηφιδωτά. Στην ζώνη αυτή γίνεται η μετάβαση από την οκταγωνική κάτοψη στην κυκλική στεφάνη του τρούλου. Τα μέτωπα των τόξων που καλύπτουν τις οκτώ κόγχες δεν είναι κατακόρυφα, αλλά έχουν αρκετή απόκλιση προς το εσωτερικό του ναού. Όπως είναι προφανές από τη γεωμετρία του ναού, η απόκλιση αυτή είναι μεγαλύτερη πάνω από τις γωνιακές κόγχες παρά πάνω από τις πλάγιες.

Πάνω από τη ζώνη των θόλων διαμορφώνεται η στεφάνη του τρούλου σε απόσταση 90 περίπου εκατοστών από τα τόξα μετώπου. Ο κοσμήτης είναι νεωτερικός, αλλά φαίνεται όμως από τα ίχνη στα ψηφιδωτά<sup>4</sup> ότι και ο κοσμήτης του



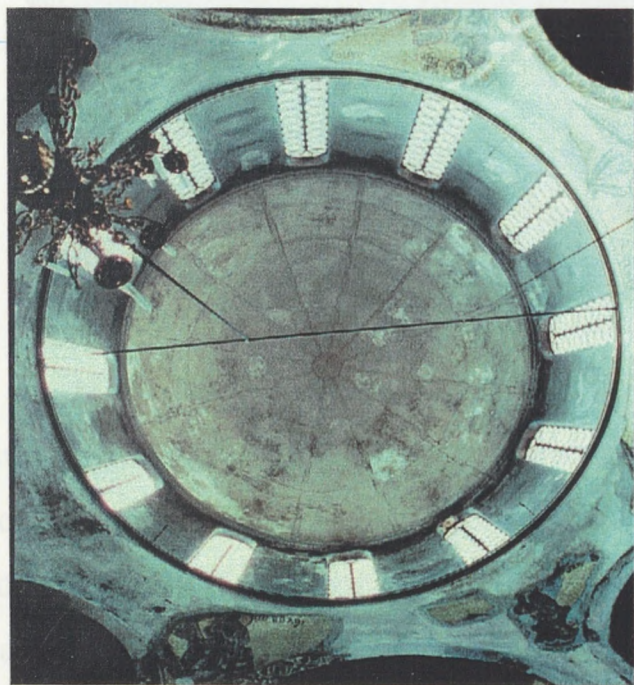
Εικ. 3. Αποψη του εσωτερικού του κυρίως ναού.

<sup>4</sup> Χ. Μπούρας, ...ο.π., σ. 78.



βυζαντινού τρούλου βρισκόταν περίπου στο ίδιο ύψος. Έτσι δεν υπάρχουν κανονικά σφαιρικά τρίγωνα, αλλά διαμορφώνεται μια ευρεία καμπύλη επιφάνεια που τονίζει το περίκεντρο του ναού. Η χάραξη του κοσμήτη δεν είναι τελείως κυκλική (διάμετρος ΒΝ 6,38μ, διάμετρος ΑΔ 6,70μ) γεγονός που πιθανόν να οφείλεται στην μετατόπιση κατά την ανάκτηση των αρχών του αιώνα του ανατολικού τμήματος του ναού (βλ. παρακάτω).

Πάνω από τη στεφάνη δεσπόζει στη σύνθεση του κυρίως ναού ο μεγάλος νεωτερικός τρούλος του ναού. Η χάραξη του είναι κυκλική σε υποχώρηση 20εκ περίπου από το μέτωπο του κοσμήτη. Εσωτερικά χωρίζεται το τύμπανο από τον ημισφαιρικό θόλο με έναν ακόμα κοσμήτη, ακριβώς ίδιας διατομής με αυτόν της στεφάνης. Το τύμπανο έχει υψηλές αναλογίες και διατρυπάται από 12 τοξωτά παράθυρα σε ίσες αποστάσεις μεταξύ τους. Τα παράθυρα αυτά φωτίζουν άπλετα το ναό και κλείνουν με μεταλλικά κουφώματα. Το υψηλότερο σημείο του θόλου βρίσκεται σε απόσταση 17μ από το δάπεδο του ναού.



Εικ. 4. Ανοψη του τρούλου.

Οι δύο κατώτερες ζώνες του ναού καλύπτονταν κατά την κατασκευή του από στις νεωτερικές παραστάδες. Τα δύο μεγαλύτερα στον εγκάρσιο άξονα της εκκλησίας φαίνεται ότι δεν έχουν διαταραχθεί εσωτερικά ως προς το πλάτος τους,

ορθομαρμάρωση, ενώ η ανώτερη ήταν πλήρως καλυμμένη με ψηφιδωτό διάκοσμο. Από την βυζαντινή ορθομαρμάρωση αυτή σώζονται λίγα σχετικά μέλη *in situ*, ενώ οι υπόλοιπες επιφάνειες έχουν αντικατασταθεί από έγχρωμη μαρμαροκονία πολύ καλής εμφάνισης ώστε να μην διακρίνεται εύκολα από τα αυθεντικά μάρμαρα. Στην κατώτερη ζώνη ανοίγονται τέσσερα τοξωτά παράθυρα ανάμεσα



αλλά μόνο η κάλυψη τους έχει αντικατασταθεί με χαμηλωμένο τόξο. Τα δύο μικρότερα στα δυτικά γωνιακά διαμερίσματα έχουν τελείως μετασκευαστεί διατηρώντας όμως κάποια από τα ορχικά τους χαρακτηριστικά.

Δύο ακόμα μικρότερα τοξωτά παράθυρα βρίσκονται στην μεσαία ζώνη στον εγκάρσιο άξονα του κυρίως ναού. Έχουν κλειστεί με γύψινους διακοσμητικούς φεγγίτες στο εσωτερικό όριο του ανοίγματος κατασκευασμένους πιθανόν το 1881. Εν αντιθέσει με την εξωτερική τους μορφή (βλ. παρακάτω) η εσωτερική δεν έχει διαταραχθεί καθόλου από τις επεμβάσεις των αρχών του αιώνα.



Εικ. 5. Αποψη του τέμπλου του καθολικού.

Η ανατολική πλευρά του κυρίως ναού είναι πλήρως ανακατασκευασμένη. Δυο κτιστοί πεσσοί στηρίζουν τρία ελαφρά χαμηλωμένα πέτρινα τόξα που κατέλαβαν τη θέση όποιου ανατολικού τοίχου υπήρχε πριν τους σεισμούς. Στη θέση του πομπώδους μαρμάρινου τέμπλου των αρχών του αιώνα, τοποθετήθηκε την δεκαετία του '70 απλούστερο μαρμάρινο διάφραγμα στο οποίο ενσωματώθηκαν spolia από το αρχικό βυζαντινό τέμπλο του ναού. Στα δυτικά ανοίγεται η κεντρική θύρα του κυρίως ναού με το συνηθισμένο είδος θυρώματος για τη βυζαντινή εποχή με ορθοστάτες, υπέρθυρο και υπερκείμενο κοσμήτη. Μια άλλη είσοδος,



ανοιγμένη στον βόρειο τοίχο, έχει κλειστεί σε παλαιότερες εποχές και διακρίνεται μόνο το θύρωμά της.

Το αρχικό μαρμάρινο δάπεδο του ναού σώζεται, αλλά σε πολύ κακή κατάσταση. Στην καταστροφή του 1822 υπέστη σοβαρότατες ζημιές, γιατί οι στρατιώτες ανέσκαψαν τον ναό για να βρουν κρυμμένους θησαυρούς. Ωστόσο διασώθηκαν πολλά στοιχεία του που επιτρέπουν την πλήρη γραφική του αναπαράσταση. Στη σύνθεση δέσποζε ένα κεντρικό τετράγωνο που σχηματιζόταν από τέσσερις ισομεγέθεις μαρμάρινες πλάκες από ντόπιο μάρμαρο τοποθετημένες με τα νερά τους συμμετρικά. Η μία σώζεται ολόκληρη και μεγάλα κομμάτια των άλλων τριών. Περιβάλλονται από νεωτερική ταινία πλάτους 50εκ με ρόμβους, η οποία πιθανόν να αντικατέστησε απλές στενόμακρες πλάκες μαρμάρου. Το κεντρικό αυτό θέμα συμπληρώνεται με λεπτότερη ταινία που κοσμείται με μαρμαροθετήματα πολύ κατεστραμμένη σήμερα.



Εικ. 6. Το δάπεδο του κυρίως ναού.

Περιμετρικά αναπτύσσεται ταινία με κυκλικά και ορθογωνικά σχήματα από ταινίες λευκού μαρμάρου που περιβάλλουν έγχρωμα μάρμαρα διαφόρων μεγεθών. Η ταινία αυτή υπέστη τη μεγαλύτερη καταστροφή στο νότιο τμήμα του ναού όπου δεν σώζεται καθόλου. Οι μορφές που περιγράψαμε συμπληρώνονται με τμήματα μαρμάρων περιμετρικά χωρίς πρόθεση για κάποιο σχέδιο. Φαίνεται μάλιστα ότι η επισκευή του προηγούμενου αιώνα δεν ήταν η μοναδική, αλλά το ιδιαίτερα ευπαθές στη χρήση αυτό τμήμα του ναού έχει υποστεί επανειλημμένες τροποποιήσεις.

**Ιερό Βήμα.** Στον κυρίως ναό προσκολλάται το τριμερές ιερό στα ανατολικά. Μεγάλο του μέρος έχει ανακατασκευασθεί μετά το σεισμό του 1881, ειδικά



δε το δυτικό του τμήμα που ακουμπούσε στον ανατολικό τοίχο του κυρίως ναού που κατέρρευσε. Τα όριά του προς τον κυρίως ναό διαμορφώνονται με δύο πεσσούς και δύο παραστάδες που γεφυρώνονται με λίθινα τόξα. Στο βόρειο και νότιο τοίχο ανοίγονται ψηλά από ένα παράθυρο. Κάτω από αυτά στον μεν βόρειο τοίχο ανοίγεται ένα χαμηλό και βαθύ αψίδωμα, ενώ στον νότιο μια θυρίδα που έχει μετασκευαστεί σε ερμάριο. Οι τρεις κόγχες διατρυπώνται από ισάριθμα παράθυρα, μονόλοβα οι κόγχες της Πρόθεσης και του Διακονικού, τρίλοβο η κεντρική. Στην κάτοψη οι κόγχες έχουν πεταλόμορφο σχήμα, ενώ η εξωτερική τους επιφάνεια διαμορφώνεται τρίπλευρη στις πλάγιες και πεντάπλευρη στη μεσαία. Ο ανατολι-



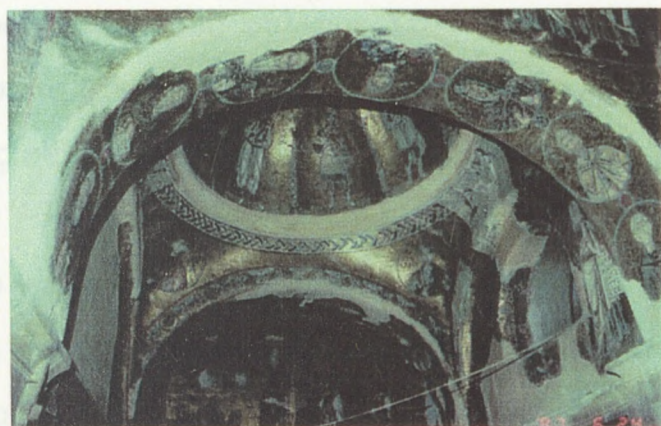
Εικ. 7. Αποψη της κεντρικής κόγχης του ιερού.

κός τοίχος συνδέεται με τον κυρίως ναό με νεωτερικά λίθινα τόξα ελαφρά χαμηλωμένα που όμως στέκονται στο ύψος των αρχικών. Πάνω σ' αυτά στα πλάγια διαμερίσματα στηρίζονται ασπίδες επί λοφίων παραμορφωμένες από τις προσθήκες και τις επισκευές. Στο κεντρικό υπάρχει επιμήκης καμάρα. Σε όλους του θόλους, εκτός από την καμάρα του κεντρικού διαμερίσματος, σώζονται τμήματα ψηφιδωτών διακοσμήσεων σε μέτρια διατήρηση.



Τα παράθυρα στον βόρειο και νότιο τοίχο είναι απλά τοξωτά στο εσωτερικό και κλείνονται με ορθογωνικά κουφώματα, αλλά όπως θα δούμε παρακάτω μετασκευασμένα στην εξωτερική τους επιφάνεια κατά τις εργασίες του προηγούμενου αιώνα. Ομοίως παραμορφωμένα, εξωτερικά όμως μόνο, είναι και τα ανατολικά παράθυρα του ιερού. Στο εσωτερικό σώζονται οι ορθομαρμαρώσεις τους σε μεγάλο ποσοστό ώστε να είναι δυνατόν να αποκατασταθεί πλήρως η μορφή τους. Σε μεγάλο ποσοστό διασώζεται η ορθομαρμάρωση στην Πρόθεση και την κεντρική αψίδα. Τέλος το δάπεδο καλύπτεται από νεωτερικά ασπρόμαυρα πλακίδια που αποκρύβουν τα πιθανά υπολείμματα του αρχικού δαπέδου.

**Εσωνάρθηξ.** Ο κυρίως ναός συνδέεται μέσω της κεντρικής θύρας με τον εσωνάρθηκα. Πρόκειται για έναν απλό ορθογώνιο σε κάτοψη χώρο, ισοπλατή με τον κυρίως ναό. Την οροφή του στηρίζουν δύο ισχυρά τόξα που πατούν σε στενές παραστάδες που χωρίζουν στα τρία τον ανατολικό και δυτικό τοίχο. Τα τόξα αυτά



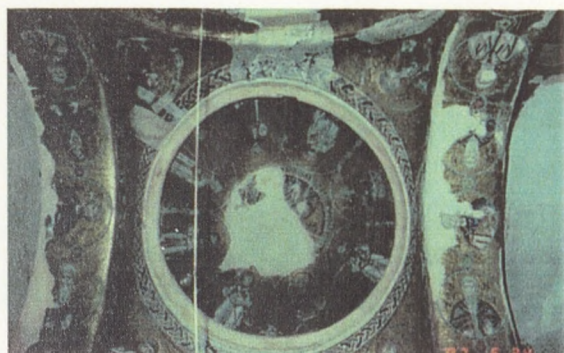
είναι για άγνωστους λόγους στενότερα από τις αντίστοιχες παραστάδες. Το μεσαίο τμήμα του εσωνάρθηκα είναι ευρύτερο από τα άλλα δύο και καλύπτεται με τυφλό περίκεντρο θόλο με άριστη διατήρηση.

Εικ. 8. Αποψη του εσωτερικού του εσωνάρθηκα.

Όπως και στον κυρίως ναό ο θόλος αυτός δεν στηρίζεται απ' ευθείας στα σφαιρικά τρίγωνα, αλλά ψηλότερα δημιουργώντας μία ασαφή καμπύλη επιφάνεια. Η στεφάνη του διαμορφώνεται από γύψινο κοσμήτη και αποτελείται από οκτώ τομείς με μεγαλύτερη καμπυλότητα, οι οποίοι δεν εκτείνονται σε όλος το ύψος του.

Τα πλάγια τμήματα καλύπτονται με διαμήκεις καμάρες που στηρίζονται στα τόξα και του πλάγιους τοίχους του εσωνάρθηκα. Γύψινος τεταρτοκυκλικής διατομής κοσμήτης περιτρέχει τον χώρο. Πάνω από αυτόν υπάρχει λαμπρή ψηφιδωτή διακόσμηση σε αρκετά καλή κατάσταση διατήρησης. Κάτω από την κοσμή-





Εικ. 9-10. Ανοψη και άποψη προς τα βόρεια του εσωνάρθηκα.

τη υπήρχε παλιά ορθομαρμάρωση από την οποία δεν σώζεται τίποτα. Σήμερα υπάρχει απλό επίχρισμα από έγχρωμη μαρμαροκονία παρόμοια, αλλά κατώτερης ποιότητας, από αυτήν του κυρίως ναού.

Εκτός από την ανατολική θύρα προς τον κυρίως ναό μία ακόμα υπάρχει αντιδιαμετρικά προς τον εξωνάρθηκα. Και αυτή διατηρεί το αρχικό μαρμάρινο βυζαντινό θύρωμα που είναι παρόμοιο με το ανατολικό. Αποτελείται από ορθοστάτες και οριζόντιο ανώφλι. Στο φθαρμένο από τη χρήση κατώφλι σώζονται οι στροφείς των δύο φύλλων. Στον βόρειο τοίχο σώζεται μια ακόμα μικρή πόρτα προς το εξωτερικό που πιθανότατα ανήκει στην αρχική φάση του καθολικού, όπως φαίνεται από τη μορφή του θυρώματος. Τρία τοξωτά παράθυρα διαπερνούν τον δυτικό προς τον εξωνάρθηκα τοίχο. Προφανώς ανήκουν στην αρχική φάση του ναού, αφού η ψηφιδωτή διακόσμηση επεκτείνεται στα εσωράχια των τόξων και στους λαμπάδες των παραθύρων. Φαίνεται δε ότι μέχρι το 1857 σώζονταν βαριά γύψινα υαλοστάσια<sup>5</sup>, τα οποία καθαίρεσε ο Φωτεινός. Τον βόρειο και νότιο τοίχο διατρυπούν παράθυρα κεντρικά τοποθετημένα. Σήμερα είναι ορθογωνικά με ανακουφιστικό τόξο, αλλά φαίνεται αρχικά ήταν στενότερα και χαμηλότερα, αφού για να ανοιχτούν καταστράφηκε μέρος της ψηφιδωτής διακόσμησης.

Το δάπεδο του εσωνάρθηκα είναι σε μεγάλο βαθμό κατεστραμμένο. Διατηρεί ωστόσο την τριμερή διάταξη της ανωδομής. Στα πλάγια διάχωρα υπάρχουν από δύο μεγάλες πλάκες με τα νερά τους τοποθετημένα συμμετρικά, ενώ στο κε-

<sup>5</sup> Φωτεινός, Νεαμονήσια, σ. 80, σημ. α.



ντρικό σώζονται δύο μαρμαροθετημένες ταινίες που περιέβαλαν κάποιο διακοσμητικό θέμα, πλήρως κατεστραμμένο σήμερα. Γενικά το δάπεδο έχει συμπληρωθεί πρόχειρα σε πολλά σημεία με διάφορα τμήματα μαρμάρων ακόμα και spolia από άλλα σημεία του κτηρίου.

**Εξωνάρθηξ.** Προσκολλημένος στα δυτικά βρίσκεται ο εξωνάρθηκας που επικοινωνεί μέσω της κεντρικής θύρας του με τον εσωνάρθηκα. Χαρακτηριστικό στοιχείο αποτελεί η επέκτασή του προς Β και Ν με δύο ημικυκλικών σε κάτοψη κογχών. Ογκώδη σφενδόνια διασπούν τον χώρο, κατασκευασμένα κάτω από τα τόξα μετώπου των κογχών. Ο εξωνάρθηκας χωρίζεται στην ανωδομή σε τρία ισόδύναμα μέρη από σύστημα τόξων που στηρίζονται σε τέσσερις μαρμάρινους κίονες πολύ κοντά, σχεδόν σε επαφή, με τον ανατολικό και δυτικό τοίχο. Οι δύο από αυτούς προς τα ανατολικά στέκονται ελεύθεροι, ενώ οι άλλοι δύο είναι εν μέρει ενσωματωμένοι σε προεξοχή του τοίχου. Πάνω από τα τόξα διαμορφώνονται τρεις τρουλλίσκοι, οι οποίοι όμως δεν στηρίζονται πάνω σε αυτά, αλλά ψηλότερα, με αποτέλεσμα να διαμορφώνεται μια ευρεία καμπύλη επιφάνεια μέχρι τη στεφάνη τους. Οι τρουλλίσκοι αυτοί είναι σε απόλυτη επαφή μεταξύ τους με αποτέλεσμα τα πλάγια παράθυρά τους να ταυτίζονται.

Ο μεσαίος τρουλλίσκος διαφοροποιείται από τους άλλους δύο. Είναι ψηλότερος και ευρύτερος και απαρτίζεται από οκτώ κοίλους τομείς που συναντώνται μεταξύ τους με λεπτές νευρώσεις. Οκταμερή διάρθρωση έχουν και οι δύο πλάγιοι, αλλά οι τομείς τους είναι πιο ρηχοί και οι νευρώσεις τους φαρδύτερες. Καλύπτονται εσωτερικά με παχύτατα νεωτερικά κονιάματα που αποκρύβουν τη δομή τους. Η στεφάνη τους είναι και αυτή νεωτερική γύψινη και με ακανόνιστη χάραξη. Οι τρούλοι αυτοί έχουν από οκτώ ανοίγματα ο καθένας, πολλά όμως είναι κλεισμένα από τη διαμόρφωση των εξωτερικών στεγών ή ταυτίζονται μεταξύ τους.

Από ένα παράθυρο είναι ανοιγμένο στο μέσον κάθε μιας από τις πλάγιες κόγχες. Σήμερα είναι ορθογωνικά, αλλά η μορφή τους αυτή είναι αποτέλεσμα μεταγενέστερων επεμβάσεων. Δύο ακόμα ορθογωνικά παράθυρα είναι ανοιγμένα



από τον Φωτεινό το 1857<sup>6</sup> ψηλά στον δυτικό τοίχο εκατέρωθεν του τοξωτού θυρώματος και φυσικά υπάρχουν και τα τρία ανοίγματα που επικοινωνούν με τον εξωνάρθηκα. Προς τα δυτικά ανοίγεται το μεγαλοπρεπέστερο από τα θυρώματα του ναού. Είναι τοξωτό και αποτελείται από μαρμάρινους παραστάδες και θολίτες. Στα επίκρανα των παραστάδων διαμορφώνονται οι στροφείς του κουφώματος που έκλεινε το άνοιγμα αυτό.



Εικ. 11-12. Η βόρεια και η νότια κόγχη του εξωνάρθηκα.

Το δάπεδο του εξωνάρθηκα είναι τελείως καλυμμένο με μαρμάρινες πλάκες σε μέτρια διατήρηση. Κάτω από τον κεντρικό τρουλλίσκο βρίσκεται το κύριο θέμα που είναι ένα μεγάλο πενταόμοφαλο περιβαλλόμενο από πενταμερή ταινία σε κακή κατάσταση. Εκατέρωθεν του θέματος αυτού βρίσκονται ζεύγη μεγάλων μαρμάρινων πλακών που κλείνουν την σύνθεση. Τα αρχικά μάρμαρα είναι κομματιασμένα και έχουν συμπληρωθεί με μικρότερα τμήματα ή spolia από άλλα μέρη του ναού.

<sup>6</sup> Φωτεινός, Νεαμονήσια, σ. 80, σημ. α.



**Πρόσκτισμα.** Δυτικά του εξωνάρθηκα υπάρχει στενότερο κτίσμα πλάτους όσο το κεντρικό τμήμα του το λεγόμενο από τους παλαιότερους μελετητές του μνημείου «νεωτερικό πρόσκτισμα». Το κτίσμα αυτό διαρθρώνεται με δύο χώρους με τετράγωνη περίπου κάτοψη που χωρίζονται μεταξύ τους με σφενδόνιο. Το ανατολικό τμήμα στεγάζεται με διαμήκη καμάρα, ενώ το δυτικό με ασαφή θόλο που προσεγγίζει πιθανόν το σταυροθόλιο. Ο χώρος των δύο τμημάτων διευρύνεται με δύο αψιδώματα προς τα βόρεια και νότια. Η διαπλάτυνση αυτή οφείλεται στο γεγονός ότι ο τοίχος πλήρωσης των πλαγίων τόξων είναι στενότερος από τα ίδια τα τόξα. Σύμφωνα με μία εκδοχή πιθανόν οι θέσεις αυτές να προορίζονταν να δεχτούν τάφους<sup>7</sup>. Οι τοίχοι είναι εξ ολοκλήρου καλυμμένοι με επιχρίσματα. Σύμφωνα με μαρτυρίες πιθανόν να υπάρχουν τοιχογραφίες από κάτω.

Τα τέσσερα αψιδώματα διατρυπούνται από τετράγωνα νεωτερικά παράθυρα με πώρινα πλαίσια. Στο δυτικό διαμέρισμα υπάρχουν τρεις πόρτες. Οι δύο προς Β και Ν ανοίγουν στον εξωτερικό χώρο, ενώ η δυτική επικοινωνεί με το κωδωνοστάσιο. Το δάπεδο του κτίσματος είναι ενιαία καλυμμένο με ποικιλία μαρμάρινων πλακών. Ορισμένες από αυτές έχουν μορφή που μπορεί να αναγνωριστεί (θωράκια ή ορθομαρμαρώσεις) οι υπόλοιπες όχι.

Τέλος τη σύνθεση κλείνει από τα δυτικά το νεωτερικό κωδωνοστάσιο. Αυτό πήρε τη θέση του κωδωνοστασίου του 16<sup>ου</sup> αιώνα που διακρίνεται στις παλαιότερες φωτογραφίες. Κατασκευάστηκε σύμφωνα με την κτητορική του επιγραφή το 1901. Έχει απλούστατη τετραγωνική κάτοψη και μεγάλο ύψος. Στην κατασκευή του χρησιμοποιήθηκαν και *spolia* από την μαρμάρινη επένδυση του ναού.

**Εξωτερική εμφάνιση.** Κατά την προηγούμενη περίοδο (καλοκαίρι 1997) καθαιρέθηκαν από την Υπηρεσία τα εξωτερικά επιχρίσματα του καθολικού και αποκαλύφθηκε η τοιχοποιία του. Δεν είναι γνωστό προς το παρόν πότε επιχρίστηκε για πρώτη φορά το μνημείο. Προφανώς τα επιχρίσματα υπήρχαν στο μνη-

<sup>7</sup> Χ. Μπούρας, Η Νέα Μονή..., ο.π., σ. 55.



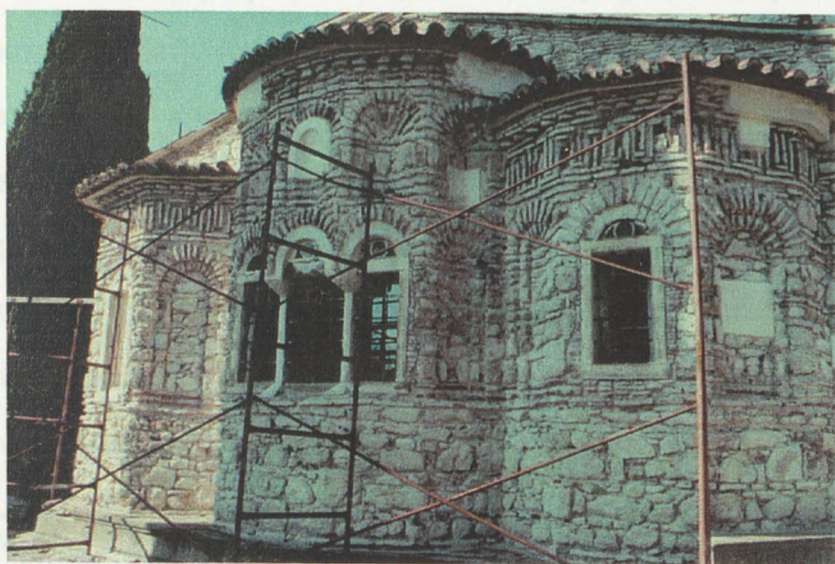
μείο τουλάχιστον από τον 18ο αιώνα τουλάχιστον, αφού στο σχέδιο του Barskij του 1731 φαίνεται επιχρισμένο. Ωστόσο ασφαλώς στην ιστορία του τα έχουν ανακατασκευαστεί τμηματικά αρκετές φορές. Από όσα μπορούμε να ξέρουμε θα είχαν τουλάχιστον εν μέρει καθαιρεθεί κατά τις επισκευές του Φωτεινού του 1857, αλλά και στη φωτογραφία του Strzygowski<sup>8</sup> μετά τους σεισμούς διακρίνονται τμήματα της βορινής τοιχοποιίας ανάμεσα στα επιχρίσματα που είχαν καταρρεύσει. Πλήρης αποκάλυψη όμως του κτηρίου πάντως συμβαίνει ίσως πρώτη φορά στην νεώτερη ιστορία του.

Η αποκαλυφθείσα μορφή της τοιχοποιίας περιλαμβάνει πολλά αυθεντικά στοιχεία, αλλά και πολλές μεταγενέστερες επεμβάσεις και μετατροπές. Την εξωτερική εμφάνιση χαρακτηρίζει η ύπαρξη του χαμηλού περιμετρικού θρανίου, που περιβάλλει το ναό. Πρόκειται για μια κατασκευή από μεγάλες οριζόντιες λίθινες πλάκες με υποτυπώδεις γλυφές, συνδεδεμένες με ορειχάλκινους συνδέσμους. Οι πλάκες αυτές στηρίζονται σε άλλες κατακόρυφες, οι οποίες ενίοτε πατούν σε μικρό βάθρο. Όπως φάνηκε στις διερευνητικές τομές κατά την κατασκευή του ενσωμάτωσε τα θεμέλια του ναού, τα οποία για άγνωστους λόγους είχαν αποκαλυφθεί με την ταπείνωση της στάθμης του περιβάλλοντος τον ναό εδάφους. Το θρανίο αυτό συνδέεται άμεσα με τη διαμόρφωση του περιβάλλοντος χώρου. Πράγματι το βοτσαλωτό δάπεδο πάνω στο οποίο πατάει ο ναός είναι κατασκευασμένο με τον ίδιο τρόπο και τα ίδια υλικά με το θρανίο. Φαίνεται ότι κατασκευάστηκαν συγχρόνως το θρανίο, ο σημαντήρας και το βοτσαλωτό περιμετρικό δάπεδο του ναού. Συγχρόνως ή λίγο πριν θα πρέπει να έγινε η εκσκαφή των θεμελίων του ναού. Δεν είναι γνωστό πότε έγιναν οι εργασίες αυτές. *Terminus ante quem* αποτελεί το σχέδιο του Barskij του 1732, στο οποίο εμφανίζονται όλα τα παραπάνω στοιχεία στη θέση τους. Το θρανίο αυτό δεν μετακινήθηκε κατά τις εργασίες του 1997, παρά το γεγονός ότι πρόκειται για ένα μεταγενέστερο στοιχείο.

<sup>8</sup> J. Strzygowski, *Nea Moni auf Chios*, BZ V, 1896, σ. 140-157, πιν I-III.



**Κυρίως ναός και Ιερό βήμα.** Στον κυρίως ναό, στο ιερό και του πλάγιους τοίχους του εσωνάρθηκα, τουλάχιστον στα κατώτερα μέρη, κυριαρχεί το σύστημα της αργολιθοδομής στην οποία παρεμβάλλονται οριζόντιες στρώσεις τούβλων σε τριπλή σειρά, η οποία σε ορισμένα σημεία γίνεται τετραπλή. Σε ορισμένα σημεία (βλ. παρακάτω) τα τούβλα αυτά έχουν ανάμεσα παρεμβλήματα, τοποθετημένα κατά την κατασκευή ώστε η τελική τους εμφάνιση μετά το αρμολόγημα να είναι το λεγόμενο σύστημα “της αποκεκρυμμένης πλίνθου”. Οι στρώσεις αυτές έχουν μια σχετική κανονικότητα εν αντιθέσει με την αργολιθοδομή, η οποία είναι ευτελής κατασκευασμένη από ποικιλία λίθων ή και τούβλων χρησιμοποιημένων ως απλά παρεμβλήματα. Με την κατασκευή του θρανίου καλύφθηκε μια ακόμα στρώση τούβλων στο κάτω μέρος του τοίχου. Όπως φάνηκε σε διερευνητική τομή στην νότια πλευρά η μορφή αυτή της τοιχοποιίας συνεχιζόταν μέχρι το έδαφος, χωρίς την ύπαρξη τοιχοβάτη. Αλλωστε το μνημείο ανήκει στην κωνσταντινουπολίτικη σχολή μεσοβυζαντινής αρχιτεκτονικής και δεν θα πρέπει να αναμένουμε εδώ τριμερή διάρθρωση των όψεων όπως στην ελλαδική σχολή.



Εικ. 13. Αποψη του ιερού.

Στην ανατολική όψη δεσπόζουν φυσικά οι προεξοχές των κογχών. Η κεντρική αψίδα είναι εξωτερικά πεντάπλευρη και οι πλάγιες τρίπλευρες. Η κόγχη

της Πρόθεσης έχει μια ακόμη μικρή πλευρά. Στα κατώτερα στρώματα της τοιχοποιίας παρατηρείται η ευτελής αργολιθοδομή που περιγράψαμε παραπάνω, αλλά ψηλότερα η κατάσταση είναι διαφορετική. Η κεντρική αψίδα είναι ψηλότερη από τις άλλες δύο και στις τρεις από τις πέντε πλευρές αναπτύσσεται το τρίλοβο πα-



ράθυρο, ενώ στις άλλες δύο υπάρχουν διπλά τυφλά αψιδώματα ίδιου ύψους με το παράθυρο. Σε διπλά τόξα απολήγουν και οι λοβοί των παραθύρων. Όλα τα τόξα είναι κατασκευασμένα από απλές σειρές τούβλων. Εδώ δεν παρατηρείται το σύστημα της αποκεκρυμμένης πλίνθου. Τα τόξα αυτά στηρίζονται σε μαρμαρίνους αμφικιονίσκους με περίτεχνα κιονόκρανα. Τα παράθυρα κλείνουν με πώρινα ορθογωνικά πλαίσια με κάγκελα κατασκευασμένα από τον Φωτεινό το 1857. Πάνω από τα παράθυρα υπάρχει μια ταινία με πέντε αβαθή κογχάρια με διπλά τυφλά αψιδώματα κατασκευασμένα με τούβλα όπως και τα κατώτερα. Τριπλή ταινία με τούβλα σχηματίζει τη βάση της σύνθεσης. Ακολουθεί μια σειρά λίθων καλά πελεκημένων και άλλες δύο σειρές τούβλα που φθάνουν μέχρι το επίπεδο των κέντρων των τόξων. Οι κόγχες σχηματίζονται με ακτινωτά τούβλα. Στη στέψη της αψίδας εμφανίζεται<sup>9</sup> το γνωστό θέμα των τριγωνικών γεισιπόδων που σχηματίζονται με σειρές λεπτών πλινθίων που εισέχουν και εξέχουν εναλλάξ. Η ταινία αυτή παρουσιάζει ελαφριά κλίση προς τα έξω. Ακολουθεί το στενό νεωτερικό γείσο και η στέγη με κεραμίδια που αντικατέστησαν κάλυψη από μολυβδόφυλλα.

Οι πλάγιες αψίδες είναι κοντύτερες από την μεσαία και πιο ακανόνιστες σε κάτοψη. Στην μεσαία πλευρά τους υπάρχει ένα μονόλοβο τοξωτό παράθυρο, που καταλήγει προς τα πάνω σε διπλό τόξο από πλίνθους. Και αυτά τα παράθυρα κλείνουν με παρόμοια πώρινα πλαίσια. Το παράθυρο του Διακονικού φέρει ακόμα το γύψινο φεγγίτη του υπόλειμμα από επέμβαση πιθανόν του τέλους του 18<sup>ου</sup> αιώνα<sup>10</sup>. Στις πλάγιες πλευρές σχηματίζονται διπλά τυφλά αψιδώματα ισοϋψή με τα παράθυρα. Στο κάτω μέρος τους διέρχεται τριπλή ταινία από τούβλα, που συνεχίζεται σε όλη την ανατολική όψη και διακόπτεται μόνο στο μεσαίο τρίλοβο

<sup>9</sup> Όπως άλλωστε αναμενόταν (βλ. Χ. Μπούρας, *Η Νέα Μονή...*, ο.π., σ. 27).

<sup>10</sup> Παρόμοιοι φεγγίτες βρίσκονται σε δύο παράθυρα των τρουλλίσκων του εξω-νάρθηκα που έχουν κλειστεί από τις επεμβάσεις του 1857, ενώ με γύψινους φεγγίτες κλίνουν τα δύο μικρά παράθυρα της ανώτερης στάθμης του κυρίως ναού στον βόρειο και νότιο τοίχο.



παράθυρο το οποίο επεκτείνεται ελαφρά προς τα κάτω. Ωστόσο η όψη αυτή είναι αρκετά διαταραγμένη ώστε να μην γνωρίζουμε εάν αυτό ήταν στις αρχικές προθέσεις του κατασκευαστή. Πάνω από τα τόξα διαμορφώνεται μια ευρεία πλίνθινη ταινία με το γνωστό θέμα του μαιάνδρου με άψογη εκτέλεση, ενώ η σύνθεση κλείνει προς τα πάνω με μια οδοντωτή ταινία και τη στέγη με κεραμοσκεπή κάλυψη.

Ο τοίχος του βάθους του ιερού είναι νεωτερικός, κατασκευασμένος εξ αρχής προφανώς μετά το σεισμό του 1881, από πρόχειρη αργολιθοδομή με πολλά τούβλα, ιδιαίτερα στα ανώτερα μέρη κάτω από τη δικλινή στέγη, που καλύπτει τον χώρο του ιερού. Εξ ολοκλήρου ανακατασκευασμένος είναι και ο ανατολικός τοίχος του κυρίως ναού με αργολιθοδομή, στην οποία έχουν σφηνωθεί πλήθος τούβλων χωρίς καμία διακοσμητική διάθεση.

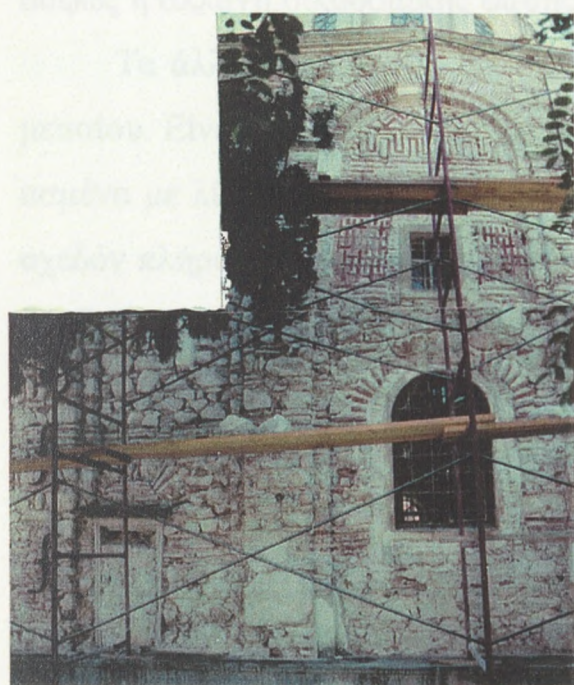


Εικ. 14. Αποψη του ανατολικού τοίχου του κυρίως ναού.

Οι πλάγιες όψεις του κυρίως ναού οργανώνονται από τα τυφλά αψιδώματα που ξεκινούν από τη βάση του κτηρίου μέχρι τις ανώτερες απολήξεις του και τις οριζόντιες στρώσεις των τούβλων που διαχωρίζουν περιοχές με ευτελή αργολιθοδομή. Στην βόρεια όψη διακρίνουμε τρεις τριπλές ταινίες με τούβλα σε άνισες μεταξύ τους αποστάσεις. Ασφαλώς μια ακόμη σειρά κρύβεται πίσω από το περιμετρικό θρανίο στο κάτω μέρος. Τα τύμπανα των αψιδωμάτων είναι κοσμημένα με ενδιαφέροντα κεραμικά κοσμήματα κατασκευάζονται με απλά και όχι ειδικά τούβλα σε σχηματισμούς που αξίζει να περιγραφούν.



Το πρώτο διπλό αψίδωμα αντιστοιχεί στον τοίχο του ιερού βήματος. Τα τόξα είναι κατασκευασμένα με πλίνθους αναμεμειγμένους με λίθους ανά τρεις ή τέσσερις. Κάτω από τα τόξα υπάρχει ορθογωνικό παράθυρο όχι ιδιαίτερα διαταραγμένο. Οι αρχικές παραστάδες και το τόξο του παραθύρου διατηρούνται με κάποιες επεμβάσεις, αλλά ένα νεωτερικό πώρινο ορθογωνικό πλαίσιο έχει σφηνωθεί με μικρά τσιβίκια στη θέση του αρχικού διαφράγματος(:). Σημαντικό για τη μελέτη της αρχικής μορφής του μνημείου είναι το γεγονός ότι στο σημείο αυτό σώζεται στα αριστερά το αρχικό κονίαμα που σκέπαζε τις όψεις (βλ. παρακάτω).



Εικ. 15. Βόρεια όψη.

Στον κυρίως ναό, στον βορινό τοίχο διαμορφώνονται τρία διπλά αψιδώματα. Το μεσαίο είναι πολύ ψηλότερο από τα άλλα δύο. Στην κατώτερη στάθμη υπάρχει ένα ευρύ νεωτερικό τοξωτό παράθυρο που κατέλαβε τη θέση του παλαιότερου δίλοβου παραθύρου. Σώζονται τα τόξα από πλίνθους μέχρι σχεδόν τις κλείδες και η αρχική μορφή του παραθύρου μπορεί να αναπαρασταθεί πλήρως. Πάνω

από αυτό υπάρχει ένα ακόμα μονόλοβο παράθυρο, πλήρως παραμορφωμένο, με ορθογωνικό πώρινο πλαίσιο. Η άνω απόληξη του είναι τελείως διαφοροποιημένη, αλλά διατηρεί το πλάτος του. Εκατέρωθεν του παραθύρου ο τοίχος κοσμείται με πλέγμα από κατακόρυφα και οριζόντια λεπτά τούβλα. Το θέμα αυτό απαντά συχνά στα Κωνσταντινουπολίτικα μνημεία με διάφορες παραλλαγές όπως στη Μονή Λιβός<sup>11</sup> και στο Αγιο Θεόδωρο<sup>12</sup>. Πάνω από το παράθυρο η τοιχοποιία είναι

<sup>11</sup> Α. Πασαδαίος, Ο κεραμοπλαστικός διάκοσμος των Βυζαντινών κτηρίων της Κωνσταντινουπόλεως, Αθήνα, 1978, σ. 55.



εξαιρετικά διαταραγμένη και ο τοίχος έχει πληρωθεί με τούβλα διαφόρων μεγεθών χωρίς διακοσμητική διάθεση, όμως στο τύμπανο του τόξου διατηρείται άριστα το πλίθινο διακοσμητικό του θέμα. Πρόκειται για τον μαϊάνδρο που συναντήσαμε και στις ασίδες του ιερού. Το τύμπανο συμπληρώνεται προς τα πάνω με το πλέγμα που σχηματίζεται από το στοιχείο «Λ», παρόμοιο με πολλά κωνσταντινοπολίτικα μνημεία<sup>13</sup>. Το τύμπανο καταλήγει σε διπλό τόξο από τούβλα. Τα τόξα αυτά είναι πλήρως ανακατασκευασμένα σε μεταγενέστερη εποχή από νεωτερικά τούβλα με πολύ πυκνότερη διάταξη από τα βυζαντινά τόξα. Διακρίνεται σαφώς η αλλαγή οικοδομικής φάσης που έχει παραγεμιστεί με βήσαλα.

Τα άλλα δύο αψιδώματα σταματούν περίπου στις γενέσεις των τόξων του μεσαίου. Είναι και τα δύο απολύτως αδιατάρακτα. Τα τόξα τους είναι κατασκευασμένα με λίθους εναλλάξ με τρία τούβλα. Στο τύμπανο του αριστερού σώζεται σχεδόν πλήρως πλέγμα από πλίνθους που σχηματίζουν ρόμβους. Το μέσον κάθε ρόμβου τονίζεται με μικρό τμήμα πλίνθου. Και αυτό το κόσμημα απαντά σε ευρέως σε μνημεία της Πρωτεύουσας<sup>14</sup>. Χαμηλότερα αποκαλύφθηκε πλήρως η μικρή πόρτα στον κυρίως ναό. Η ύπαρξη της ήταν γνωστή και η λειτουργία της είναι άγνωστη, όμως δεν υπάρχει αμφιβολία ότι κατασκευάστηκε στην αρχική φάση του μνημείου. Φέρει ανακουφιστικό τόξο, ενσωματωμένο στον τοίχο, από λίθους και πλίνθους εναλλάξ όμοιο με αυτά των αψιδωμάτων και θύρωμα μεσοβυζαντινό. Φαίνεται ότι τοιχίστηκε πολύ νωρίς αφού ήταν καλυμμένη σχεδόν τελείως με επίχρισμα.

Στο τύμπανο του δεξιού αψιδώματος εμφανίζεται ένα αξιοσημείωτο κεραμικό κόσμημα. Αποτελείται από ένα ορθογωνικό πλαίσιο μέσα στο οποίο υπάρχει ένα είδος αστερίσκου με επτά ακτίνες. Σε κάθε πλευρά του τετραγώνου ακουμπούν όμοιος, αλλά μισός αστερίσκος από πλινθία. Χαμηλότερα ανοίγεται ένα

<sup>12</sup> *op. cit.*

<sup>13</sup> *op. cit.*

<sup>14</sup> *op. cit.*



παράθυρο με ορθογωνικό νεωτερικό πλαίσιο. Σώζεται, αν και διαταραγμένο, το αρχικό του τόξο από τούβλα και μπορεί να αναπαρασταθεί.

Πάνω από τα δύο πλάγια αψιδώματα η δομή της τοιχοποιίας είναι διαφορετική. Αποτελείται από ακανόνιστους λίθους που περιβάλλονται από λεπτά τούβλα σε οριζόντια διάταξη. Παρόμοιας μορφής, αλλά όχι σύγχρονη, όπως θα δούμε παρακάτω, είναι και η τοιχοποιία του τοίχου του βάθους του ιερού στην ανατολική όψη. Ακριβώς πάνω από τα αψιδώματα σχηματίζονται δύο αβαθείς καμπύλες κόγχες. Οι κόγχες αυτές είναι κατασκευασμένες από λεπτά και μεγάλα πλινθία με πολύ πυκνή δόμηση, ενώ ο τοίχος του βάθους έχει την ίδια δομή με τον υπόλοιπο τοίχο. Η καμπύλη σχηματίζεται από το ίδιο τούβλο, το οποίο είναι κομμένο με την κατάλληλη διατομή. Ομοια τούβλα δομούν και τα τόξα του κεντρικού αψιδώματος που φαίνεται έχουν κατασκευαστεί στην ίδια οικοδομική φάση. Τέλος η όψη κορυφώνεται με απλή δικλινή στέγη με πολύ χαμηλή κλίση καλυμμένη με κεραμίδια.

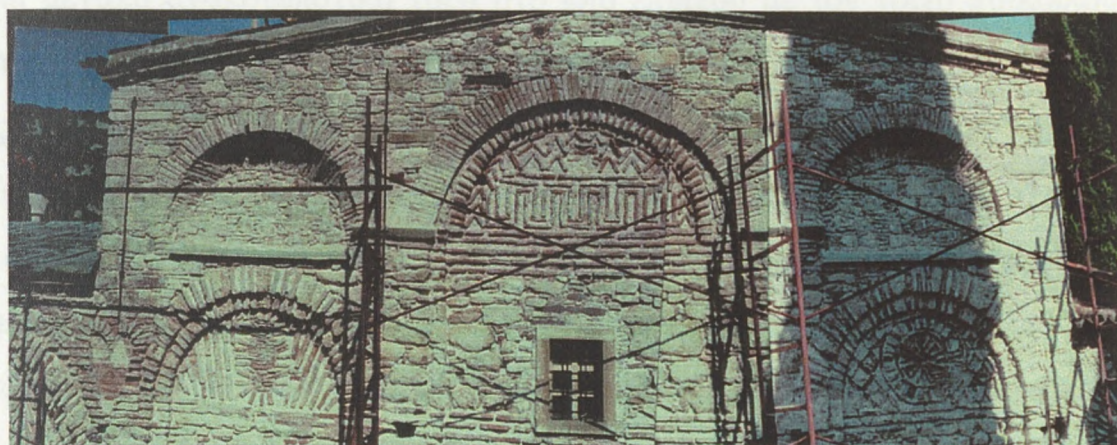
Παρόμοια είναι και η μορφή του νότιου τοίχου. Παρατηρείται η ίδια τοιχοποιία στα κατώτερα στρώματα με την αργολιθοδομή που διακόπτεται από στρώσεις τούβλων, ενώ ίδια είναι και η μορφή του νοτίου τοίχου του ιερού: Διπλό αψίδωμα που διατρυπάται από ορθογωνικό μεταγενέστερο παράθυρο. Τα τόξα είναι κατασκευασμένα από λίθους και πλίνθους εναλλάξ.

Η τριμερής διάταξη αψιδωμάτων διατηρείται και στον νότιο τοίχο του κυρίως ναού. Το διπλό τόξο του κεντρικού αψιδώματος είναι κατασκευασμένο από απλές σειρές τούβλων. Η κατώτερη σειρά ανήκει στην ίδια φάση με το τύμπανο, ενώ η ανώτερη ταυτίζεται χρονικά με την ανωδομή. Τα τόξα των πλαγίων αψιδωμάτων είναι κατασκευασμένα με λίθους και τούβλα εναλλάξ. Πάνω από τα αψιδώματα υπάρχει η ίδια τοιχοποιία με την βόρεια όψη με τους ακανόνιστους λίθους που σφηνώνονται με πολλά λεπτά τούβλα. Παρατηρούνται παρόμοιες αβαθείς ημικυκλικές κόγχες όπως στον βόρειο τοίχο.

Ενδιαφέροντα είναι τα κεραμικά κοσμήματα που ποικίλλουν τις όψεις των τυμπάνων των αψιδωμάτων. Το ανατολικότερο κοσμείται με ένα πλούσιο ρόδακα



με περιμετρική ταινία ακτινωτά τοποθετημένων κομμένων τούβλων. Η υπόλοιπη επιφάνεια του τυμπάνου πληρώνεται με πλίνθους που σχηματίζουν ρόμβους. Το κόσμημα του κεντρικού αψιδώματος αποτελείται από τη γνωστή ταινία με το θέμα του μαιάνδρου, όμοιο με το αντίστοιχο βόρειο. Η επιφάνεια συμπληρώνεται με σκόρπια κεραμικά που σχηματίζουν «Λ» χωρίς συστηματική διάταξη. Τέλος το δυτικότερο τύμπανο διακοσμείται με ένα κεντρικό κόσμημα δύο ροδάκων που αποτελούνται από απλή σειρά ακτινωτών τούβλων που πλαισιώνονται με πλάγιες συγκλίνουσες προς τα κάτω σειρές τούβλων.



Εικ. 16. Νότια όψη του κυρίως ναού.



Εικ. 17. Δυτική όψη του κυρίως ναού.

Η κατάσταση των παραθύρων είναι συμμετρική με τον βόρειο τοίχο. Στο κεντρικό αψίδωμα υπήρχε χαμηλά δίλοβο παράθυρο που αντικαταστάθηκε το 1857<sup>15</sup> με απλό τοξωτό, ενώ ψηλότερα βρίσκεται μικρότερο επίσης διαταραγμένο ορθογωνικό παράθυρο με πώρινο πλαίσιο. Εκατέρωθεν του παραθύρου υπάρχει

<sup>15</sup> Γ. Φωτεινός, Νεαμονήσια σ. 79.



απλή αργολιθοδομή και όχι κάποιο κεραμικό κόσμημα όπως στην βορινή πλευρά. Στο δυτικότερο αψίδωμα ανοίγεται ορθογωνικό παράθυρο που πήρε τη θέση μονόλοβου στενότερου. Διακρίνεται το αρχικό του τόξο που είναι κατασκευασμένο με λίθους εναλλάξ με πλίνθους, όπως και το αντίστοιχο της βόρειας πλευράς.

Ο δυτικός τοίχος του κυρίως ναού, δηλαδή το τμήμα του που προεξέχει πάνω από τη στέγη του εσωνάρθηκα, έχει την ίδια μορφή που παρατηρήσαμε στον βόρειο και νότιο τοίχο. Είναι κατασκευασμένος από λιθοδομή στην οποία μεγάλες ακανόνιστες πέτρες σφηνώνονται με λεπτά πλινθία τοποθετημένα οριζόντια. Τρία μεγάλα ανακουφιστικά τόξα στο ίδιο επίπεδο με τον τοίχο ποικίλλουν την όψη αυτή. Είναι της ίδια μορφής και προφανώς σύγχρονα με τα τόξα της ανώτερης στάθμης των πλαγίων τοίχων, δηλαδή είναι κατασκευασμένα με λεπτά πυκνά τούβλα. Κάτω από το μεσαίο σώζονται ίχνη της παλαιότερης φάσης. Τα ίχνη αυτά δεν είναι ορατά σήμερα. Αποκαλύφθηκαν κατά τις εργασίες του 1988<sup>16</sup> και σήμερα κρύβονται κάτω από τη στέγη του εσωνάρθηκα. Πρόκειται για τις γενέσεις ενός τριπλού τυφλού αψιδώματος κατασκευασμένου από λίθους εναλλάξ με τρία τούβλα, όπως τα χαμηλότερα αψιδώματα της βόρειας και νότιας όψης.

Πάνω από τον κυρίως ναό δεσπόζει ο υπερμεγέθης τρούλος. Η χάραξή του είναι εξωτερικά κυκλική. Δώδεκα διπλά αψιδώματα διαμορφώνουν την όψη του. Σε κάθε ένα από αυτά είναι ανοιγμένο ένα στενόμακρο παράθυρο που κλείνει με μεταλλικό κούφωμα. Τα τόξα της πρώτης σειράς πατούν σε παραστάδες συμφυείς με τον τοίχο, ενώ τα δεύτερα σε κιονίσκους από πωρόλιθο, οκταγωνικής διατομής που στηρίζονται σε ψηλά κτιστά βάθρα. Όπως φάνηκε μετά την καθαίρεση των επιχρισμάτων, ολόκληρο το τύμπανο του τρούλου είναι κατασκευασμένο από βιομηχανικά τούβλα κίτρινου χρώματος. Ο θόλος του είναι καλυμμένος με μολυβδόφυλλα. Παρόλον ότι έχει τις γενικές διαστάσεις του αρχικού τρούλου, όπως

<sup>16</sup> Βλ. σχετικά Σ. Βογιατζής, Νεότερα στοιχεία για την οικοδομική ιστορία του καθολικού της Νέας Μονής Χίου, ΔΧΑΕ περ Δ, τ. ΙΔ, (1987-1988), σ. 159-172.



έχει αποδειχτεί από τον Χ. Μπούρα<sup>17</sup>, είναι και αυτός κατασκευασμένος στις αρχές του αιώνα, συγχρόνως ή αμέσως μετά τις επισκευές που ακολούθησαν τους σεισμούς του 1881.

**Εσωνάρθηξ.** Στα δυτικά προσκολλάται χωρίς διαφοροποίηση στην δομή της τοιχοποιίας ο εσωνάρθηκας. Χωρίς αμφιβολία είναι κατασκευασμένος στην ίδια οικοδομική φάση με τον κυρίως ναό. Η βόρεια όψη ποικίλλεται με ένα μεγάλο διπλό τυφλό αψίδωμα κατασκευασμένο, όπως και αυτά του κυρίως ναού με λίθους εναλλάξ με τρία τούβλα. Ενα παράθυρο και μια πόρτα ανοίγονται στον τοίχο αυτό. Το άνοιγμα της πόρτας φέρει μεσοβυζαντινό μαρμάρινο θύρωμα με ορθογώνιο πρέκι και ανακουφιστικό τόξο από τούβλα συμφυές με τον τοίχο, στο οποίο παρατηρείται το σύστημα της αποκεκρυμμένης πλίνθου. Στα δεξιά της πόρτας ανοίγεται το παράθυρο, στο οποίο σε μεταγενέστερη εποχή (Φωτεινός) διευρύνθηκε και τοποθετήθηκε ορθογωνικό πώρινο πλαίσιο. Κάτω από τα επιχρίσματα αποκαλύφθηκε το εξωτερικό τόξο του παραθύρου που είναι όμοιο με αυτό της πόρτας. Το εσωτερικό τόξο είναι ακόμα επιχρισμένο. Φαίνεται λοιπόν ότι το επίχρισμα αποτελούσε ενδιάμεση οικοδομική φάση.

Πάνω από τα ανοίγματα σώζεται ένας μεγάλος πυροστρόβιλος από καμπύλα πλινθία που περιβάλλεται με τόξο. Ο πυροστρόβιλος είναι αρχαιότατο ανατολίτικο κόσμημα που απαντά ακόμα και σε Συριακά παλαιοχριστιανικά μνημεία<sup>18</sup>. Ωστόσο πίσω από αυτόν διακρίνεται ένα δίδυμο τόξο κατεστραμμένο. Φαίνεται ότι ο πυροστρόβιλος κατασκευάστηκε σε δεύτερη φάση στη θέση καρδιάσχημης κοιλότητας, παρόμοιας με αυτήν που βρίσκεται στον νότιο τοίχο του εσωνάρθηκα. Δεν αποκλείεται όμως να οφείλεται σε δεύτερη σκέψη του ιδίου του κατασκευαστή ή σε τοπική αστοχία πολύ νωρίς στην ιστορία του μνημείου, αφού και ο πυροστρόβιλος μοιάζει να είναι σύγχρονος με τα άλλα κεραμικά κοσμήματα του μνημείου. Τέλος ένα απλό κόσμημα, που αποτελείται από μια ταινία κατακό-

<sup>17</sup> Α. Πασαδαίος, Ο κεραμοπλαστικός διάκοσμος..., ο.π., σ. 55.

<sup>18</sup> Ignacio Pena, The Christian Art of Byzantine Syria, 1996, σ. 144.



ρυφων τεμαχίων τούβλων που περικλείεται από πάνω και κάτω από οριζόντια, διαμορφώνει την οριζόντια άνω απόληξη του τοίχου πριν τη στέγη.



Εικ. 18-19. Κεραμοπλαστικά κοσμήματα.

Παρόμοια είναι και η νότια όψη που διαμορφώνεται με το ίδιο μεγάλο διπλό αψίδωμα με λίθους εναλλάξ με τρία τούβλα. Στην νότια όμως πλευρά υπάρχει μόνο ένα αξονικό ορθογωνικό παράθυρο με πώρινο πλαίσιο. Προήλθε από τη διεύρυνση ενός μικρότερου μονόλοβου παράθυρου. Σώζεται το αρχικό του τόξο κατασκευασμένο με απλή σειρά τούβλων. Πάνω από το παράθυρο όλο το τύμπανο του τόξου καταλαμβάνεται από ένα μεγάλο ενιαίο κεραμικό κόσμημα που αποτελείται από πυκνή επανάληψη του σχήματος «Λ», παρόμοιο αλλά πολύ μεγαλύτερο από αυτό που είδαμε στην βόρεια όψη. Στον χώρο που μεσολαβεί ανάμεσα στο αψίδωμα του εσωνάρθηκα και του κυρίως ναού υπάρχει καρδιόσχημο κόσμημα σε εσοχή και δίπλα μικρός ρόδακας ελαφρά διαταραγμένος, ενώ στα αριστερά σώζεται κεραμοπλαστικός σταυρός. Πάνω από το αψίδωμα η τοιχοποιία είναι διαταραγμένη και δεν διασώζει την αρχική απόληξη ως τη στέγη.

Η στέγη του εσωνάρθηκα είναι απλή δικλινής και σήμερα καλύπτεται από μολυβδόφυλλα, είναι δε αρκετά χαμηλότερη από την πρώτη της αποτύπωση από τον Χ. Μπούρα. Πριν από τις εργασίες που έγιναν το 1988<sup>19</sup> υπήρχε υψηλότερη κεραμοσκεπής στέγη η οποία καθαιρέθηκε, η κλίση της νέας στέγης κατασκευά-

<sup>19</sup> Βλ. σχετικά Σ. Βογιατζής, Νεότερα στοιχεία ο.π., σ. 162.



στηκε σημαντικά χαμηλότερη από την παλιά και η κάλυψη αντικαταστάθηκε με την σημερινή.

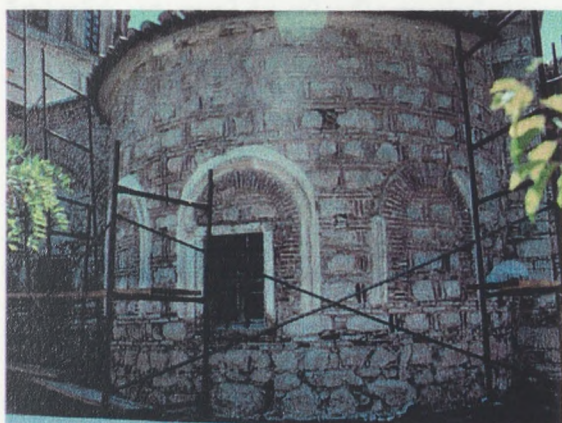
Μεγάλο ενδιαφέρον παρουσιάζει η κατασκευή της τοιχοποιίας. Το κονίαμα δομής διακρίνεται σε πολλά σημεία, κυρίως ανάμεσα στα κεραμικά κοσμήματα. Πρόκειται για ένα ισχυρό ασβεστοκονίαμα με κομμάτια κεραμικών και άμμου ως αδρανή, το οποίο είναι πατημένο καλά σε βάθος 1,5-2εκ από την εξωτερική επιφάνεια των κεραμικών με κοίλη τελική επιφάνεια ώστε να μπορεί να υποδεχτεί το τελικό στρώμα. Πάνω σε αυτό διαστρώνονταν ένα τελικό αρμολόγημα με βάση τον ασβέστη και τριμμένο κεραμίδι, δηλαδή κουρασάνι κάποιας μορφής, με κεραμίδι χρώμα. Στα σημεία που συναντά τα τούβλα το κονίαμα σταματούσε με ένα ελαφρό φάλτσο κόψιμο. Σε πολλά σημεία σώζεται ένα είδος λεπτού επιχρίσματος από κουρασάνι που κάλυπτε την αργολιθοδομή, αλλά άφηνε ακάλυπτα τα κεραμικά κοσμήματα (εκτενής αναφορά παρακάτω). Στα τόξα των παραθύρων αλλά και σ' αυτά των αψιδωμάτων, οι πλίνθοι είναι εναλλάξ σε εσοχή, ή μάλλον ανάμεσα στις κανονικές πλίνθους παρεμβάλλονται θραύσματα πλίνθων και λίθων που καλύπτονται με κονίαμα ώστε να δημιουργούνται ευρύς αρμοί κατά το αρμολόγημα, εφαρμόστηκε δηλαδή το σύστημα της «αποκεκρυμμένης πλίνθου». Αντίθετα το σύστημα αυτό δεν παρατηρήθηκε πουθενά στις οριζόντιες στρώσεις των τούβλων.

**Εξωνάρθηκας.** Ακολουθεί ο εξωνάρθηκας που προφανώς προσκολλήθηκε στον εσωνάρθηκα σε μεταγενέστερη εποχή. Διακρίνεται σαφώς ο αρμός της αλλαγής οικοδομικής φάσης στην βόρεια και στη νότια πλευρά. Χαρακτηρίζεται από τις ημικυκλικές αψίδες που προεξέχουν σημαντικά έξω από το σώμα του υπολοιπού ναού. Η βόρεια αψίδα έχει στα κατώτερα στρώματα μια ευρεία περιοχή με απλή αργολιθοδομή χωρίς τούβλα, ενώ στα ανωτέρα μέχρι την στέγη δομείται με ένα είδος πλινθοπερίκλειστου συστήματος. Το σύστημα αυτό είχε παρατηρηθεί και παλαιότερα σε διερευνητικές τομές στην νότια όψη<sup>20</sup>. Πρόκειται για ένα όχι

<sup>20</sup> Χ. Μπούρας, Η Νέα Μονή..., σ. 68.



λαιότερα σε διερευνητικές τομές στην νότια όψη. Πρόκειται για ένα όχι ιδιαίτερα καλής εμφανίσεως τρόπο δομής όπου ακανόνιστοι λίθοι περιβάλλονται από διπλή σειρά οριζοντίων και κατακορύφων τούβλων. Το αποτέλεσμα πιθανόν να οφείλεται στην προσπάθεια μίμησης του πλινθοπερίκλειστου συστήματος που επικρατούσε στη νότια Ελλάδα, όμως η έλλειψη κατάλληλων λίθων που θα μπορούσαν να πελεκηθούν εμπόδισαν την δημιουργία καλής όψης στη λιθοδομή. Τρία απλά ρηχά αψιδώματα κοσμούν την όψη του εξωνάρθηκα. Είναι κατασκευασμένα από λεπτά τούβλα, ενώ το τοίχος του βάθους είναι δομημένος με τον ίδιο ακριβώς τρόπο με τον υπόλοιπο τοίχο. Το κεντρικό αψίδωμα διατρυπάται από νεωτερικό παράθυρο με ορθογωνικό πώρινο πλαίσιο. Φαίνεται ότι δεν υπήρχε καθόλου παράθυρο γιατί δεν σώζεται κανένα ίχνος ανοίγματος, ενώ ο τοίχος πάνω από το σημερινό, μέσα στην εσοχή, παράθυρο είναι όμοιος με τα άλλα δύο αψιδώματα. Αλλωστε αυτό μας δηλώνει και ο Φωτεινός: «...Το προς βορράν εγώ ηνέωξα».



Εικ. 20. Αποψη του εξωνάρθηκα από τα βόρεια.

Εκτός από το κεντρικό τμήμα της αψίδας η τοιχοποιία φαίνεται διαταραγμένη. Κατακόρυφος αρμός διαγράφεται στην δυτική απόληξη της αψίδας. Στα δεξιά του αρμού η τοιχοποιία αλλάζει τελείως μορφή και μοιάζει με τον δυτικό τοίχο (βλ. παρακάτω). Αλλά και στα ανατολικά η τοιχοποιία έχει τροποποιηθεί.

Παρόλον ότι μορφολογικά προσεγγίζει στην υπόλοιπη αψίδα, το πλινθοπερίκλειστο σύστημα είναι ελαφρά διαφορετικό. Αλλού λείπουν σειρές τούβλων, ενώ αλλού λείπουν κατακόρυφα. Είναι προφανές ότι σε κάποια χρονική περίοδο κατεδαφίστηκε ο δυτικός τοίχος και ανακτίσθηκε, ενώ παρέμεινε η αψίδα ανέπαφη.

Πάνω από την στέγη της αψίδας σχηματίζεται προεξοχή που καλύπτεται με αετωματική στέγαση. Η προεξοχή αυτή είναι κατασκευασμένη από απλή αργολιθοδομή που δεν έχει καμία σχέση με το σύστημα δομής των αψίδων. Ωστόσο



μοιάζει να ανήκει στην ίδια οικοδομική φάση με την ασίδα, αφού ο αρμός στα δυτικά περνάει πίσω από αυτήν. Βέβαια η μορφή της τοιχοποιίας είναι τελείως διαφορετική και οπωσδήποτε ένας οριζόντιος αρμός είναι πολύ πιο δύσκολο να εντοπισθεί.

Η νότια όψη του εξωνάρθηκα έχει σχεδόν την ίδια διάρθρωση με την βόρεια. Και εδώ υπάρχει στην ασίδα μια κατώτερη στρώση από αργολιθοδομή, ενώ στο μεγαλύτερο μέρος παρατηρείται το ίδιο ατελές πλινθοπερίκλειστο σύστημα με τους αργούς λίθους που περιβάλλονται από διπλά τούβλα. Τρία τυφλά ασιδώματα στην ίδια θέση, αλλά απλούστερης μορφής από αυτά της βόρειας πλευράς, κοσμούν την ασίδα. Το μεσαίο έχει τρυπηθεί από ορθογωνικό παράθυρο με πώρινο πλαίσιο. Πάνω από την κεραμοσκεπή κάλυψη όμως η μορφή της νότιας όψης είναι τελείως διαφορετική από αυτή της βόρειας. Εδώ σώζεται η αρχική μορφή του τοίχου του βάθους. Η τοιχοποιία είναι παρόμοια με αυτή της ασίδας, δηλαδή με ατελές πλινθοπερίκλειστο σύστημα. Ακριβώς κάτω από τη στέγη παρουσιάζεται ένα συμφυές με τον τοίχο τόξο από επάλληλες σειρές τούβλων που καταλήγει σε δύο σειρές οδοντωτών ταινιών, αποτετημένων για την πρόσφυση του επιχρίσματος που τις κάλυπτε μέχρι σήμερα. Μέχρι την σημερινή αετωματική στέγη ο τοίχος συμπληρώθηκε με απλή αργολιθοδομή. Και εδώ υφίσταται κατακόρυφος αρμός στην ίδια θέση με την βόρεια πλευρά, που αποχωρίζει την δυτική απόληξη της ασίδας από τον δυτικό τοίχο.

Η δυτική όψη του εξωνάρθηκα διαφέρει σημαντικά από την βόρεια και τη νότια. Είναι κατασκευασμένη από αργολιθοδομή με μεγάλη ποσότητα τούβλων που συμπληρώνουν πλήρως τα κενά ανάμεσα στους μεγάλους λίθους. Η δομή της είναι παρόμοια με την άνω απόληξη του κυρίως ναού. Στα βόρεια διαμορφώνεται από ένα ασιδώμα με χαμηλωμένο τόξο από λεπτά τούβλα τοποθετημένα με μεγάλη πυκνότητα όμοια με αυτά των ανώτερων ασιδωμάτων του κυρίως ναού. Στο ανώτερο σημείο ανοίγεται ένα ορθογωνικό παράθυρο με πώρινο πλαίσιο. Πάνω από το παράθυρο υπάρχει ανακουφιστικό τόξο χαμηλωμένο και αυτό. Χαμηλότερα υπάρχει κεραμικό κόσμημα. Αποτελείται από δύο ταινίες με το διακοσμητικό



θέμα του ψαροκόκαλου που περιβάλλουν άλλο κόσμημα με διασταυρούμενα τούβλα. Παρ' όλον ότι τα θέματα αυτά είναι βυζαντινά ή κακότεχνη εκτέλεσή τους και η θέση τους μας πείθει ότι μάλλον πρόκειται για απομιμήσεις της εποχής της Τουρκοκρατίας. Στο σημείο που το τύμπανο του αψιδώματος ακουμπά στην αριστερή παραστάδα διακρίνεται ένα τμήμα επιχρίσματος. Προφανώς το αψίδωμα προηγήθηκε της κατασκευής του τυμπάνου και φαίνεται ότι αρχικά υπήρχε εδώ άνοιγμα μέχρι το έδαφος.

Στα νότια η μορφή της τοιχοποιίας είναι η ίδια, αλλά στην δυτική όψη διαμορφώνεται ένα διπλό αψίδωμα που απολήγει προς τα πάνω σε χαμηλωμένα τόξα. Στο τύμπανο του αψιδώματος ανοίγεται ορθογωνικό παράθυρο με πώρινο πλαίσιο και ανακουφιστικό τόξο. Όλα τα τόξα είναι κατασκευασμένα από πυκνά λεπτά τούβλα. Ο τοίχος τη δυτικής όψη του εξωνάρθηκα ακουμπά στον προγενέστερα υφιστάμενη αριστερή παραστάδα του.

Πάνω από το σώμα του εξωνάρθηκα υψώνονται οι τρεις τρουλλίσκοι. Οι όψεις τους ποικίλλονται από διπλά αψιδώματα που διατρυπώνται από απλά μονόλοβα παράθυρα. Στις ακμές του υπάρχουν συμφυείς κιονίσκοι. Η καθαίρεση των επιχρισμάτων έδωσε μια εικόνα που δεν ήταν η αναμενόμενη. Στις εργασίες του 1988<sup>21</sup> όπου είχε αποκαλυφθεί ένα μικρό τμήμα του της ανατολικής όψης του κεντρικού τρούλου είχε φανεί ότι ο τρόπος δομής ήταν αυτός της αποκεκρυμμένης πλίνθου. Ωστόσο η αποκάλυψη του υπολοίπου τμήματος έδειξε ότι δομή των τρουλλίσκων είναι διαφορετική. Είναι κατασκευασμένοι από ευτελέστατη αργολιθοδομή με πάρα πολλά τσιβίκια, ενώ οι κιονίσκοι που διαγράφονται στις ακμές δεν αντιστοιχούν σε δομικά μέλη, αλλά είναι κατασκευασμένοι από το κονίαμα του πρώτου χεριού του επιχρίσματος με προσθήκη πολλών τσιβικιών! Φαίνεται λοιπόν ότι το μόνο σημείο που παρατηρήθηκε το σύστημα της αποκεκρυμμένης πλίνθου είναι στο ανατολικό τμήμα του βόρειου κιονίσκου, όπου είχαν γίνει οι εργασίες του 1988. Αλλωστε υπάρχει μια ρήση του Φωτεινού, που αναφέρεται

---

<sup>21</sup> Σ. Βογιατζής, Νεότερα στοιχεία..., ο.π., σ. 170.



στον εξωνάρθηκα και στην οποία δεν δόθηκε αρκετή σημασία: «.....και το προς ανατολάς του τε θόλου και τόξου επιστηρίζαντες, ωροφώσαμεν, μετά της στήλης συγκατακρημνισθέν»<sup>22</sup>. Φαίνεται λοιπόν ότι έγιναν εκτεταμένες επισκευές στις οποίες απομιμήθηκαν τους συμφυείς κιονίσκους της μεσοβυζαντινής εποχής με κονίαμα. Τα παράθυρα των τρουλλίσκων, όσα δεν είναι φραγμένα, κλείνουν με ευτελή ξύλινα κουφώματα σε απομίμηση μαρμάρινων διαφραγμάτων. Οι τρουλλίσκοι καλύπτονται με κεραμίδια που αντικατέστησαν σε επισκευές της δεκαετίας του '50 την κάλυψη από μολυβδόφυλλα.

**Πρόσκτισμα.** Ακολουθεί το τμήμα του μνημείου που αποκλήθηκε από τους μελετητές του μνημείου νεωτερικό πρόσκτισμα. Είναι ένα επίμηκες τμήμα του ναού που καλύπτεται με ενιαία δικλινή ξύλινη κεραμοσκεπή στέγη πρόσφατα επισκευασμένη. Στον βορινό τοίχο διαγράφονται σαφώς δύο τόξα που στηρίζονται σε πεσσούς που αντιστοιχούν στους δύο εσωτερικούς χώρους που περιγράψαμε παραπάνω. Τα τόξα αυτά είναι κατασκευασμένα με μεγάλα τούβλα παρόμοια με τα τόξα των αψιδωμάτων του κυρίως ναού. Αλλά κι οι πεσσοί είναι δομημένοι με το ίδιο σύστημα δομής με τον κυρίως ναό, δηλαδή της απλής αργολιθοδομής που διακόπτεται από ζώνες από τριπλή σειρά τούβλων. Οι ομοιότητες δεν σταματούν εδώ. Πάνω από το τόξο του αριστερού διάχωρου σώζεται μια ταινία με κεραμικό κόσμημα με το θέμα του μαιάνδρου, πανομοιότυπο με αυτό που παρατηρήθηκε σε πολλά σημεία του κυρίως ναού. Ακολουθεί μια δεύτερη ταινία με σειρά από «Λ» από μισά τούβλα. Η σύνθεση κλείνει με μια τελευταία ταινία από την οποία διακρίνεται ελάχιστο τμήμα. Προς τα δεξιά η σύνθεση διακόπτεται απότομα με κατακόρυφο αρμό και το υπόλοιπο του τοίχου είναι απλή αργολιθοδομή. Απλή αργολιθοδομή χωρίς καμία χρονολογική ένδειξη είναι και το τύμπανο του αψιδώματος κατασκευασμένο περασιά και όχι σε εσοχή με το τόξο.

Ελάχιστα κάτω από το αριστερό τόξο ανοίγεται μικρό ορθογωνικό παράθυρο κατά πάσαν πιθανότητα σύγχρονο με το τύμπανο του τόξου. Στο δεξιό διά-

<sup>22</sup> Γ. Φωτεινός, Νεαμονήσια σ. 79.



χωρο υπάρχει πόρτα που χρησιμεύει ως κυρία είσοδος του καθολικού. Πλαισιώνεται από παραστάδες και οριζόντιο υπέρθυρο από πωρόλιθο Θυμιανών. Ψηλότερα υπάρχει τόξο από κόκκινους και άσπρους θολίτες εναλλάξ και ενσωματωμένη επιγραφή του 1718, πιθανόν σύγχρονη με το θύρωμα.



Εικ.21. Λεπτομέρεια της βόρειας

όψης του προσκτίσματος.

με το σύστημα της αποκεκρυμμένης πλίνθου. Φαίνεται λοιπόν ότι δεν είναι απολύτως σύγχρονα με τον κυρίως ναό. Στο δεξιό διάχωρο εμφανίζεται και εδώ το ίδιο κεραμικό κόσμημα με την βόρεια πλευρά, ο μαϊάνδρος, όμοιο με τα αντίστοιχα στον κυρίως ναό. Και αυτό σταματά σε κατακόρυφο αρμό στο μέσον περιπίου του πεσσού. Προς τα πάνω υπάρχει επίσης μια διακοσμητική σειρά τούβλων με το θέμα του επαναλαμβανόμενου «Λ» και μία ακόμη με κομμένα κατακόρυφα τούβλα, όμοια με αυτά του εσωνάρθηκα που χωρίζονται με οριζόντιες στρώσεις πλίνθων. Η τελευταία σειρά παρουσιάζει κλίση προς τα δυτικά. Πιθανόν να υπήρχε κάποια στέγη με ανάλογη κλίση. Στα αριστερά του αρμού η τοιχοποιία συμπληρώνεται με απλή αργολιθοδομή. Στο σημείο επαφής του δυτικού πεσσού με το κωδωνοστάσιο σώζεται μια εξοχή του τοίχου μέχρι το ύψος του 1,5μ περίπου. Πιθανόν να αποτελούσε τη γένεση αψιδώματος που κοσμούσε την δυτική όψη του προσκτίσματος πριν την προσθήκη του κωδωνοστασίου του 20ου αιώνα.

Συμμετρική είναι και η νότια όψη του προσκτίσματος. Εμφανίζονται τα δύο τόξα που στηρίζονται σε συμφυείς πεσσούς. Οπως και στη βόρεια όψη το σύστημα δομής του κυρίως ναού με ζώνες τούβλων και αργολιθοδομή επαναλαμβάνεται και εδώ. Ωστόσο υπάρχει μια διαφορά: Τα τόξα όπως και οι οριζόντιες στρώσεις των λίθων είναι κατασκευασμένα



Το τύμπανο του δεξιού τόξου είναι κατασκευασμένο από απλή αργολιθοδομή σε μεταγενέστερη φάση από το ίδιο το τόξο. Φέρει και αυτό μικρό ορθογωνικό παράθυρο με πώρινο πλαίσιο. Στα αριστερά το τύμπανο είναι επίσης κατασκευασμένο με αργολιθοδομή, αλλά είναι σε ελαφρά εσοχή. Παρακολουθεί δηλαδή το εσωτερικό τόξο του αψιδώματος που διακρίνεται εδώ σαφώς. Όπως και στη βόρεια όψη υπάρχει πόρτα με θύρωμα από τοπικό πωρόλιθο της Χίου, αλλά στενότερη. Πάνω από αυτήν ανοίγεται παράθυρο με παρόμοιο πλαίσιο από πωρόλιθο.

Κατασκευασμένο με επιμελημένη τοιχοποιία από λαξευτούς λίθους και κλασικίζοντα στοιχεία είναι το κωδωνοστάσιο που προσκολλάται από τα δυτικά στο πρόσκτισμα. Είναι χρονολογημένο το 1900 από εντοιχισμένη επιγραφή. Χωρίζεται καθ ύψος σε τρεις ορόφους που τονίζονται με προεξέχοντα στοιχεία και διαφοροποιούνται ως προς τη διαμόρφωση των όψεων. Στον κατώτερο όροφο υπάρχουν μεγάλα τοξωτά παράθυρα που περιβάλλονται από πλαίσια και κλείνονται με πυκνό κιγκλίδωμα. Στον ανώτερο όροφο υπάρχουν κυκλικά ανοίγματα. Στον τελευταίο όροφο γωνιακές παραστάδες στηρίζουν τέσσερα ψηλά τρίβηλα στα οποία υπάρχουν ενσωματωμένα *spolia* από το μνημείο. Η όλη κατασκευή στέφεται με ημισφαιρικό θόλο στηριγμένο σε οκτώ υποτυπώδη σφαιρικά τρίγωνα. Εξωτερικά στολίζεται με μαρμαρίνους ανθεμωτούς ηγεμόνες σε όλο το μήκος του περιμετρικού γείσου.

## Δ. Χρονολόγηση - Οικοδομικές φάσεις.

Στο καθολικό της Νέας Μονής Χίου παρατηρήθηκαν πολλές διαδοχικές φάσεις κατασκευής. Άλλες ήταν γνωστές από παλαιότερες έρευνες, ενώ άλλες αποκαλύφθηκαν με τις τελευταίες εργασίες που εκτελέστηκαν το καλοκαίρι του 1997. Σημαντική τομή για την ιστορία του ναού αποτελεί η σχεδίαση του μοναστηριού από τον μοναχό Barskij το 1732. Πολλές από τις φάσεις μπορούν να χρονολογηθούν από το σχέδιο αυτό, δεδομένης της ακρίβειας των απεικονίσεων του.



**α. αρχική φάση γύρω στα 1042.** Περιλαμβάνει τα κατώτερα στρώματα του βόρειου και νοτίου τοίχου του κυρίως ναού μέχρι το ύψος των τόξων των αψιδωμάτων, τους τοίχους του ιερού βήματος και τον εσωνάρθηκα. Επίσης περιλαμβάνει τμήμα των θόλων του ιερού και ολόκληρη την θολοδομία του εσωνάρθηκα. Η τοιχοποιία της οικοδομικής αυτής φάσης είναι κατασκευασμένη με αργολιθοδομή μέτριας ποιότητας, η οποία διακόπτεται από ζωνάρια τριπλής σειράς τούβλων. Στα ανώτερα σημεία η τοιχοποιία είναι πλουσιότερη και περιλαμβάνει κεραμικά κοσμήματα καθώς και ενδιαφέροντα τόξα κατασκευασμένα από λίθους εναλλάξ με πλίνθους ή μόνο πλίνθους. Στην περίοδο αυτή ανήκουν τα τόξα των πλάγιων αψιδωμάτων του βορείου και νοτίου τοίχου, αλλά όχι τα τόξα του κεντρικού αψιδώματος της βόρειας πλευράς και μόνο το κατώτερο τόξο του κεντρικού αψιδώματος της νότιας πλευράς. Ακόμα φαίνεται ότι διασώζεται ένα μικρό τμήμα του δυτικού τοίχου του κυρίως ναού κάτω από το μεσαίο ανακουφιστικό τόξο.

Η αρχική εμφάνιση της τοιχοποιίας αυτής δεν ήταν η σημερινή. Όπως προκύπτει από:

- τις παλαιότερες εργασίες που είχαν γίνει στο καθολικό το 1987, όποτε αποκαλύφθηκε η στέγη του εσωνάρθηκα<sup>23</sup> και η αφανής πλευρά του που ακούμπησε στον εξωνάρθηκα και είχε παραμείνει αδιατάρακτη,
- την έρευνα σε προστατευμένα σημεία του ναού που διατηρείται η αρχική επένδυση. Τέτοια βρίσκονται στην επαφή του εσωνάρθηκα - εξωνάρθηκα, στο βόρειο παράθυρο του ιερού, στο κεραμικό καρδιόσχημο κόσμημα της νότιας πλευράς.
- την τεκμηρίωση από παρόμοια και ίδιας εποχής κτήρια (βλ. παρακάτω) η αρχική εξωτερική εμφάνιση του κτηρίου ήταν ως εξής: Την αργολιθοδομή κάλυπτε λεπτό στρώμα από κονίαμα από κουρασάνι πάχους περίπου 1εκ, ουσιαστικά ένα παχύ αρμολόγημα ή μάλλον λεπτό επίχρισμα, το οποίο σκέπαζε τις πέτρες,

<sup>23</sup> Βλ. σχετικά Σ. Βογιατζής, Νεότερα στοιχεία..., ο.π.



αλλά άφηνε τα κεραμικά κοσμήματα και γενικώς τα τούβλα ακάλυπτα. Στις καλυμμένες επιφάνειες υπήρχαν οριζόντια και κατακόρυφα χαράγματα με το μυστρί με μεγάλη κανονικότητα που απομιμούνταν πλινθοπερίκλειστο σύστημα δομής. Είναι δε πολύ πιθανόν να ήταν χρωματισμένα με λευκό στη θέση των λίθων και κόκκινο στη θέση των τούβλων (το οποίο όμως δεν σώθηκε πουθενά) όπως τα σύγχρονά του μνημεία (Veljousa). Το κονίαμα ήταν από ασβέστη και αδρανές από τριμμένο κεραμίδι με έντονο κεραμίδι χρώμα. Σώζεται ακόμα δε σε ορισμένα σημεία ως αρμολόγημα ανάμεσα στα τούβλα.

Παρόμοια εξωτερική εμφάνιση παρατηρήθηκε σε πολλά κτήρια της ίδιας εποχής, αλλά και μεταγενέστερα, και φαίνεται ότι ήταν ο πλέον συνηθισμένος τρόπος τελειώματος της Κωνσταντινουπολίτικης μεσοβυζαντινής σχολής. Συνοπτικά μπορούμε να αναφέρουμε: το καθολικό της μονής Αγίας Ελεούσας στη Veljusa της Σερβίας<sup>24</sup>, τη μεσοβυζαντινή φάση της μονής Στουδίου στην Κων/πολη<sup>25</sup>, στον ναό του Πανεπέπτη στην Κων/πολη<sup>26</sup>, στο καθολικό της μονής Βατοπεδίου<sup>27</sup>, στον ναό της Επισκοπής στην Αγία Χανίων<sup>28</sup>, στο καθολικό της μονής Λινού στο Παπίκιον όρος<sup>29</sup>, στο ναό του Αγίου Ιωάννου στο Ρουκάνι<sup>30</sup>, στο

<sup>24</sup> Miljkovic-Peppek, Veljusa: Manastir Sv Bogorodica Milostiva vo seloto Veljusa Kraj Strumica, Scopje 1981, σ. 96-114, σχ. 16, 19, 20, πιν I-V,

<sup>25</sup> Vocotopoulos, The role of Constantinopolitan Architecture during the Middle and Late Byzantine Period, Akten des XVI Intern. Byzantinisten-kongresses JOB 28, 1979, 1/2, σ. 553, σημ 11, όπως και H. Schaefer, Architekturistorische Beziehungen zwischen Byzanz und die Kiever Rus im 10 und 11 Jahrhundert, Istanbul Mitteilungen 23/24, 1973-1974, σ. 223-224, εικ 100,3

<sup>26</sup> Vocotopoulos, ο.π. σ. 553, σημ 11, όπως και H. Schaefer, ο.π., σ. 223-224, εικ 100,3

<sup>27</sup> Αδημοσίευτο, μελετάται από τον Σ. Μαμαλούκο από τον οποίο η πληροφορία.

<sup>28</sup> Αδημοσίευτο.

<sup>29</sup> Αδημοσίευτο.



ναό των Εισοδίων της Θεοτόκου στο Φόδελε<sup>31</sup>, στην Κοίμηση Θεοτόκου του Ποταμιού Καρλόβασου Σάμου<sup>32</sup> καθώς και σε μεταβυζαντινά παραδείγματα όπως στον Τίμιο Πρόδρομο στις Καρυές<sup>33</sup>. Σε όλα τα παραπάνω παραδείγματα σώζονται επενδύσεις παρόμοιες με αυτή που περιγράψαμε παραπάνω.

Γενικώς δηλαδή στην πρώτη φάση κατασκευάστηκε ο κυρίως ναός και ο εξωνάρθηκας, η δε κρυμμένη σήμερα από τον εξωνάρθηκα δυτική του όψη ήταν η αρχική του ναού. Δεν αποκλείεται δε τα βαριά γύψινα υαλοστάσια στα ανοίγματα της δυτικής όψης, που καθαίρεσε ο καταστροφέας του μνημείου Φωτεινός<sup>34</sup> να ανήκαν στην αρχική φάση του ναού, αφού μετά την προσθήκη του εξωνάρθηκα, δεν υπήρξε πλέον άλλη περίοδος στην ιστορία του μνημείου που να απαιτούνται διαχωριστικά διαφράγματα στη θέση αυτή. Ακόμα στην περίοδο αυτή ανήκει και η ψηφιδωτή διακόσμηση του μνημείου, που δεν επεκτείνεται στον εξωνάρθηκα, όπου δεν μαρτυρούνται πουθενά ψηφιδωτά παρά μόνον τοιχογραφίες.

**β. δεύτερη φάση, πιθανόν και αυτή στον 11<sup>ο</sup> αιώνα.** Περιλαμβάνει τμήματα του εξωνάρθηκα, κυρίως τις ασίδες και τμήματα του κεντρικού τρούλου, και τον πυρήνα των τεσσάρων κίωνων και του τοξωτού μαρμάρινου θυρώματος. Οι ασίδες είναι κατασκευασμένη με ατελές πλινθοπερίκλειστο σύστημα με ισχυρό κουρασάνι, το οποίο επικαλύπτει πολλές φορές τις πέτρες οι οποίες είναι ακανόνιστες. Όπως είδαμε στην αρχική μορφή δεν υπήρχαν καθόλου παράθυρα στη χαμηλότερη στάθμη, που να διατρύπουν τα αψιδώματα των δύο αψίδων άλλωστε ο ίδιος ο Φωτεινός<sup>35</sup> ομολογεί ότι ο ίδιος άνοιξε το βορινό παράθυρο. Προφανώς ο φωτισμός του εσωτερικού θα ήταν τελείως διαφορετικός στην αρχή. Στην νότια

<sup>30</sup> Vocotopoulos, ο.π., σ. 557, εικ. 5.

<sup>31</sup> Vocotopoulos, ο.π., σ. 557, εικ. 4.

<sup>32</sup> Κ. Παπαϊωάννου, Εκκλησίες και μοναστήρια της Σάμου, Αθήνα, 1997, σ. 20.

<sup>33</sup> Αδημοσίευτο.

<sup>34</sup> Γ. Φωτεινός, Νεαμονήσια σ. 81.

<sup>35</sup> Νεαμονήσια, ο.π., σ.47.



πλευρά του εξωνάρθηκα η ίδια οικοδομική φάση συνεχίζεται και στον τοίχο του βάθους της αψίδας. Διακρίνουμε την τοξωτή απόληξη της φάσης αυτής που χωρίζεται με αρμό από την μεταγενέστερη συμπλήρωση για να σχηματιστεί η αετωματική απόληξη. Αντίθετα στην βόρεια πλευρά δεν σώζεται τίποτα από τη φάση αυτή πάνω από την αψίδα.

Διαφορετικός εμφανίζεται ο τρόπος δομής της ανατολικής πλευράς του κεντρικού τρουλλίσκου. Είναι ολόκληρος κατασκευασμένος με φαρδιά τούβλα δομημένα με το σύστημα της αποκεκρυμμένης πλίνθου (το σωζόμενο τμήμα) και αρμολογημένος με ισχυρό κουρασάνι<sup>36</sup>. Πρόκειται για το σημείο που το σύστημα αυτό έχει την πληρέστερη εμφάνιση του (σήμερα είναι αθέατο). Δεν αποκλείεται οι τρουλλίσκοι να ανήκουν σε διαφορετική φάση από τις αψίδες, ή τα κατώτερα τμήματα του εξωνάρθηκα, αλλά αυτό δεν μπορεί να αποδειχθεί προς το παρόν. Αντίθετα η τοιχοποιία των υπολοίπων τρουλλίσκων είναι ευτελής αργολιθοδομή που ανήκει σε μεταγενέστερη οικοδομική φάση (βλ. παρακάτω). Στην ίδια οικοδομική φάση ασφαλώς ανήκει και το δάπεδο του ναού, αφού παρουσιάζει μορφολογική και κατασκευαστική ενότητα σε όλη την επιφάνεια κυρίως ναού και ναρθήκων.

**γ. φάση, στη μεσοβυζαντινή εποχή, πιθανόν τον 11<sup>ο</sup> αιώνα.** Σ αυτήν ανήκει το πρόσκτισμα στα δυτικά του εξωνάρθηκα. Η ίδια μορφή τοιχοποιίας με τον κυρίως ναό παρατηρήθηκε και στο ανατολικότερο τμήμα του. Ακόμα και τα κεραμικά κοσμήματα του τμήματος αυτού του κτηρίου φαίνεται ότι μοιάζουν εξαιρετικά με αυτά της του κυρίως ναού, δηλαδή στην πρώτη κατασκευαστική περίοδο. Φαίνεται λοιπόν ότι το πρόσκτισμα δεν είναι «νεωτερικό» όπως το ονόμασε ο Φωτεινός, και λυπόταν μάλιστα που δεν μπόρεσε να το γκρεμίσει, παραπλανώντας όλους τους μέχρι σήμερα μελετητές του μνημείου. Ανήκει στη μεσοβυζαντινή εποχή και κτίσθηκε σε χρονολογία πολύ κοντινή στην αρχική. Ωστόσο χωρίζεται με τον εξωνάρθηκα με σαφή αρμό αλλαγής οικοδομικής φάσης που μόλις

<sup>36</sup> Βλ. σχετικά Σ. Βογιατζής, Νεότερα στοιχεία..., ο.π. σ. 170.



διακρίνεται στη συμβολή των δύο τμημάτων του ναού. Το γεγονός αυτό το τοποθετεί ασφαλώς μεταγενέστερα, αλλά όχι και πολύ.

Φαίνεται λοιπόν ότι κατασκευάστηκε ένα είδος στεγασμένου διαδρόμου μ  
νοικτή τοξοστοιχία ή κλεισμένη με μεταλλικά διαφράγματα, που οδηγούσε από τον ναό σε άγνωστο κτήριο. Ως απλή υπόθεση μπορούμε να πιθανολογήσουμε την ύπαρξη στο τελευταίο τμήμα του προσκτίσματος κωδωνοστάσιο, το οποίο θα συνδεόταν με τον κυρίως ναό με ανοικτή στοά. Την υπόθεση αυτή ενισχύει η παρατήρηση ότι το τελευταίο τμήμα προς τα δυτικά είναι πιο στιβαρό από το άλλο, έχει χαμηλότερο θόλο, όχι καμάρα αλλά σταυροθόλιο (που προδίδει στάση-τέρμα) και μεγαλύτερους πεσσούς. Ακόμα ο μαϊάνδρος που υπάρχει στον βόρειο και νότιο τοίχο διακόπτεται απότομα σε κατακόρυφο αρμό στην ίδια ακριβώς θέση (σύμπτωση;). Η άγνοιά μας για σύγχρονα κτήρια της Πρωτεύουσας μας επιτρέπει την υπόθεση ύπαρξης ενός τέτοιου στοιχείου σε τόσο πρώιμη εποχή. Ωστόσο δεν αποκλείεται να πρόκειται για απλό στεγασμένο διάδρομο που κατασκευάστηκε για να συνδέσει τον ναό με την Τράπεζα, όπως συχνά συμβαίνει στα ορθόδοξα μοναστήρια, ή κάποιο άλλο κτήριο του περιβόλου της μονής. Αλλωστε μας είναι τελείως άγνωστη η αρχική διάταξη των κτηρίων της μονής.

Συνοψίζοντας μπορούμε να παρατηρήσουμε ότι το καθολικό της Νέας Μονής έχει τουλάχιστον τρεις οικοδομικές φάσεις στη μεσοβυζαντινή εποχή, γεγονός μάλιστα που δεν είναι παράλογο αφού στις πηγές αναφέρεται γενικώς ότι το κτήριο άρχισε να κτίζεται από τον Μονομάχο, αλλά συνεχίσθηκε το κτίσιμό του και μετά τον θάνατό του, δηλαδή δώδεκα χρόνια μετά.

**γ. φάση πρώιμης Τουρκοκρατίας 16<sup>ου</sup> - 17<sup>ου</sup> αιώνα.** Την οικοδομική αυτή περίοδο χρονολογούνται το παλιό κωδωνοστάσιο (χρονολογημένο το 1512 από επιγραφή που σώζεται στη συλλογή μελών της μονής) που κατεδαφίστηκε το 1900 για να αντικατασταθεί από το σημερινό. Ακόμα μπορούν χρονολογηθούν το περιμετρικό θρανίο και το σημαντήρας, του οποίου μόνο το βάθρο του σώζεται σήμερα, αφού εμφανίζονται στο σχέδιο του Barskij. Την περίοδο αυτή φαίνεται ότι καθαιρέθηκε η ανωδομή του δυτικότερης απόληξης του προσκτίσματος, ο-



ποιαδήποτε και αν ήταν αυτή, κλείστηκαν τα τόξα του με αργολιθοδομή και διαμορφώθηκε η είσοδος στην βόρεια πλευρά όχι όμως με το σημερινό θύρωμα. Τα παράθυρα του προσκτίσματος δεν είχαν ανοιχθεί ακόμα. Ακόμα κατασκευάστηκε ο σημαντήρας που σωζόταν την εποχή του Barskij, ενώ σήμερα σώζεται μόνο το βάθρο του. Δεν είναι γνωστό πότε επιχρίσθηκε για πρώτη φορά το μνημείο αλλά την εποχή αυτή φαίνεται επιχρισμένο.

**δ. φάση πρώιμης Τουρκοκρατίας 16ου - 17ου αιώνα.** Την οικοδομική αυτή περίοδο χρονολογούνται το παλιό κωδωνοστάσιο (χρονολογημένο το 1512 από επιγραφή που σώζεται στη συλλογή μελών της μονής) που κατεδαφίστηκε το 1900 για να αντικατασταθεί από το σημερινό. Ακόμα μπορούν χρονολογηθούν το περιμετρικό θρανίο και ο σημαντήρας που κατασκευάστηκε συγχρόνως και του οποίου μόνο το βάθρο του σώζεται σήμερα, αφού εμφανίζονται στο σχέδιο του Barskij του 1732. Την περίοδο αυτή φαίνεται ότι καθαιρέθηκε η ανωδομή του δυτικότερης απόληξης του προσκτίσματος, οποιαδήποτε και αν ήταν αυτή, κλείστηκαν τα τόξα του με αργολιθοδομή και διαμορφώθηκε η είσοδος στην βόρεια πλευρά, όχι όμως με το σημερινό θύρωμα, και επιχρίσθηκε το μνημείο. Πάντως μέχρι το 1732 διατηρήθηκε η αρχική κορυφογραμμή του κυρίως ναού κάτω από τα επιχρίσματα.

**ε. φάση όψιμης Τουρκοκρατίας - μετά το 1732 και μέχρι τα μέσα του 19<sup>ου</sup> αι.** Την περίοδο αυτή το μνημείο υπέστη μεγάλες τροποποιήσεις. Στη φάση αυτή ανήκουν οι μεγάλες αβαθείς κόγχες εκατέρωθεν της κεντρικής στον βόρειο και νότιο τοίχο του κυρίως ναού καθώς και το ανώτερο τόξο του νοτίου κεντρικού αψιδώματος (το κατώτερο ανήκει στην αρχική φάση). Στην βόρεια όψη και τα δύο τόξα του κεντρικού αψιδώματος ανήκουν στη νεώτερη φάση. Στην ίδια οικοδομική περίοδο ανήκει και ο δυτικός τοίχος του κυρίως ναού εκτός από το μικρό τμήμα που διασώθηκε κάτω από το κεντρικό τόξο. Η ανατολική όψη κατασκευάστηκε κατά τις επισκευές των αρχών του 20ου αιώνα. Φαίνεται ότι την εποχή αυτή καθαιρέθηκε η τριμερής απόληξη του κυρίως ναού και αντικαταστάθηκε με αετωματικές στέγες. Ο τρόπος δομής της φάσης αυτής είναι όπως είδαμε



η μεικτή τοιχοποιία στην οποία μεγάλοι λίθοι σφηνώνονται με πυκνά οριζόντια τούβλα.

Μεγάλη ομοιότητα με τον τρόπο δομής του κυρίως ναού παρουσιάζει ο δυτικός τοίχος του εξωνάρθηκα ο οποίος όπως είδαμε κατασκευάστηκε σε μεταγενέστερη φάση από τις ασίδες του. Άλλωστε και οι τρεις τρουλλίσκοι όπως είδαμε δεν έχουν την αρχική δομή. Φαίνεται λοιπόν ότι την εποχή αυτή αντικαταστάθηκε η απόληξη του κυρίως ναού, και ο εξωνάρθηκας εκτός από τις ασίδες και μικρό τμήμα στα ανατολικά. Πρόκειται για μεγάλη επέμβαση στο σύνολό της η οποία δεν είχε καταγραφεί μέχρι σήμερα.

Δεν είναι γνωστό πότε κατασκευάστηκε η ενδιάμεση αυτή φάση. Η μορφή της απόληξης του ναού εμφανίζεται διαφορετική στο σχέδιο του Barskij του 1732. Εκεί διακρίνεται μια τριμερής απόληξη των στεγών. Παρόλον ότι ο ναός ήταν ήδη επιχρισμένος την εποχή αυτή φαίνεται ότι κάτω από τα επιχρίσματα είχε διατηρηθεί η αρχική φάση. Βέβαια οι καμπύλες απολήξεις είχαν μετατραπεί σε αετώματα πιθανόν λόγω αδυναμίας κάλυψης των αρχικών στεγών με μολύβι (υλικό πολύ ακριβό)<sup>37</sup>. Ωστόσο κατά το σεισμό του 1881 όπως μπορούμε να διακρίνουμε από τις φωτογραφίες της Γενναδίου<sup>38</sup> η απόληξη της βόρειας και νότιας όψης είχε ήδη μετατραπεί σε απλή δικλινή στέγη. Η επέμβαση αυτή προηγείται των επισκευών του Φωτεινού, ο οποίος ασφαλώς δεν θα παρέλειπε μια τόσο μεγάλη επέμβαση, όταν είχε περιγράψει με λεπτομέρειες πολύ μικρότερες, όπως π.χ. το άνοιγμα των παραθύρων.

**στ. φάση του 19<sup>ου</sup> αιώνα.** Περιλαμβάνει την αντικατάσταση του τρούλου του κυρίως ναού μετά τους σεισμούς του 1881, την ανακατασκευή εκ βάθρων του ανατολικού τοίχου του κυρίως ναού, την αντικατάσταση των λεπτών δίδυμων κιονίσκων του εσωτερικού με τις βαριές παραστάδες από χιώτικο μάρμαρο, αλλά και μικρότερης έκτασης αλλά όχι σημασίας, επεμβάσεις όπως η διάνοιξη παρα-

<sup>37</sup> Χ. Μπούρας, *Η Νέα Μονή...*, ο.π., σ. 18

<sup>38</sup> Χ. Μπούρας, *Η Νέα Μονή...*, ο.π., σ. 23.



θύρων από τον Φωτεινό και αποκατάσταση των εσωτερικών επιφανειών με έγχρωμη μαρμαροκονία μετά την καταστροφή του 1822, η αντικατάσταση των μολύβδινων στεγάσεων με κεραμίδια κλπ.

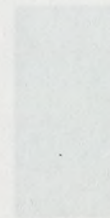
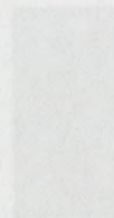
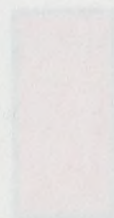
ΟΙΚΟΔΟΜΙΚΕΣ ΦΑΣΕΙΣ



Αποκατάσταση καθολικού  
Νέας Μονής Χίου

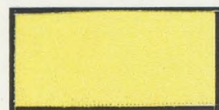
ΟΙΚΟΔΟΜΙΚΕΣ ΦΑΣΕΙΣ

ΥΠΟΜΝΗΜΑ





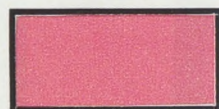
# Υ Π Ο Μ Ν Η Μ Α



αρχική φάση 1042



β' μεσοβυζαντινή φάση



φάση πρώιμης τουρκοκρατίας (προ 1732)

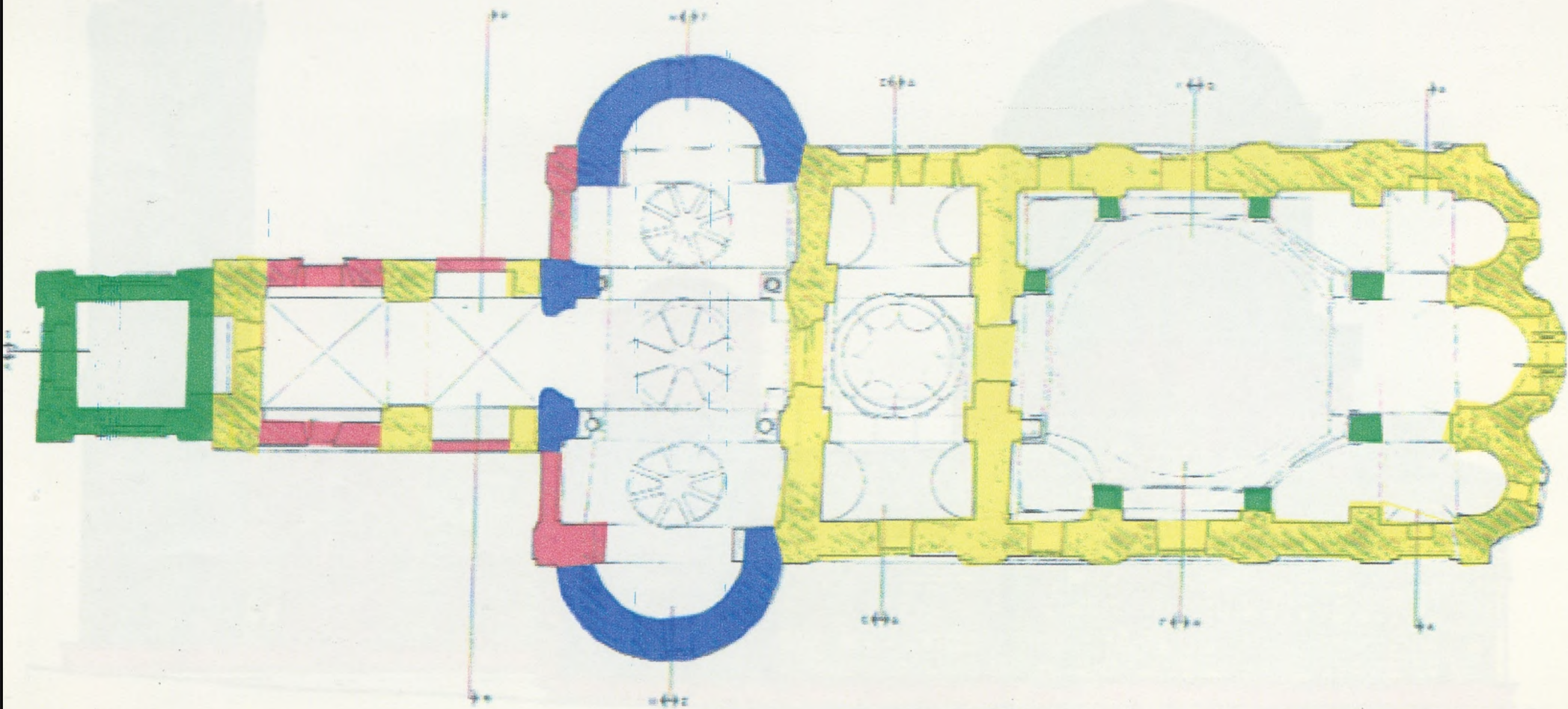


επισκευές 1857 (Φωτεινού)

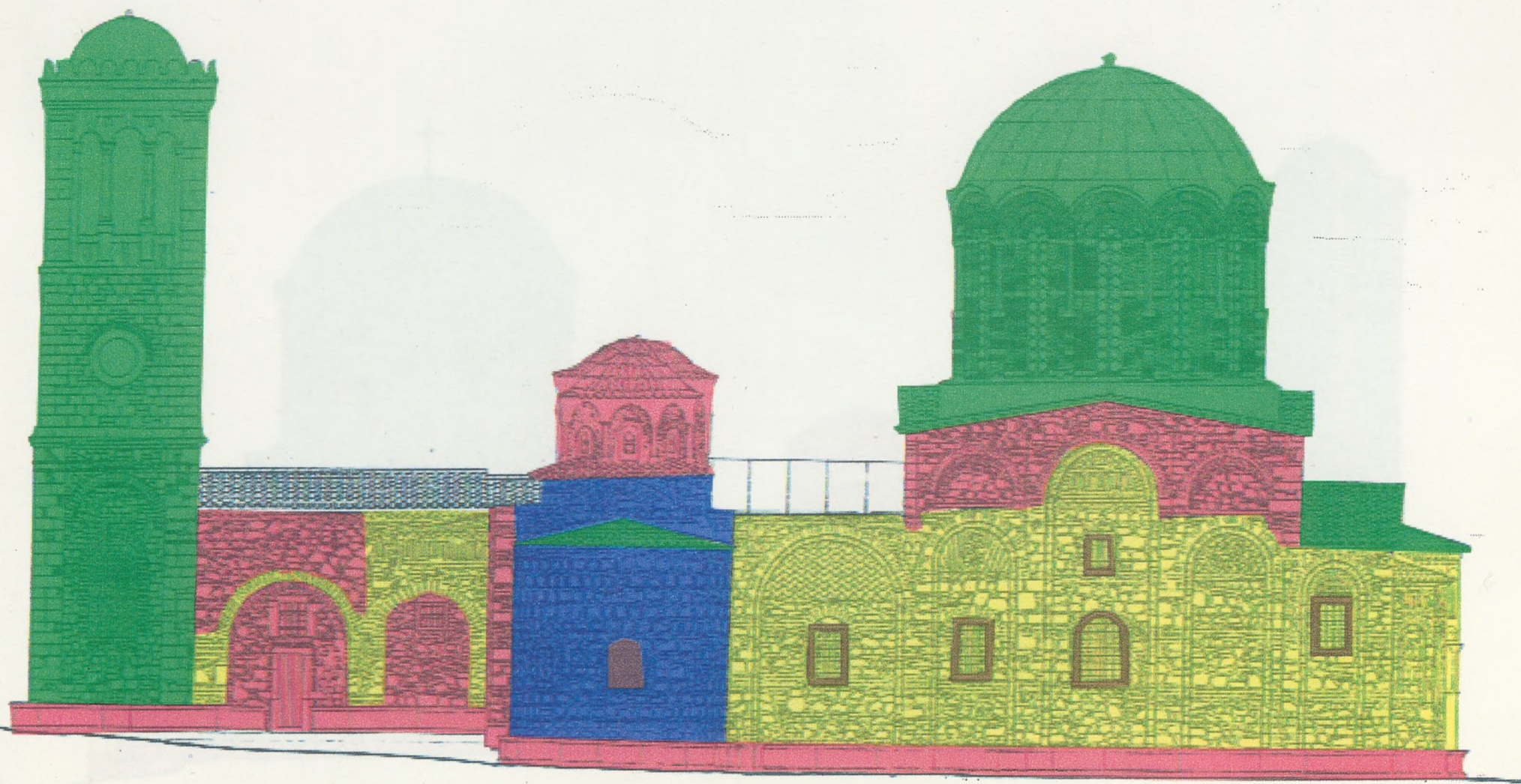


φάση τέλους 19<sup>ου</sup> αιώνα

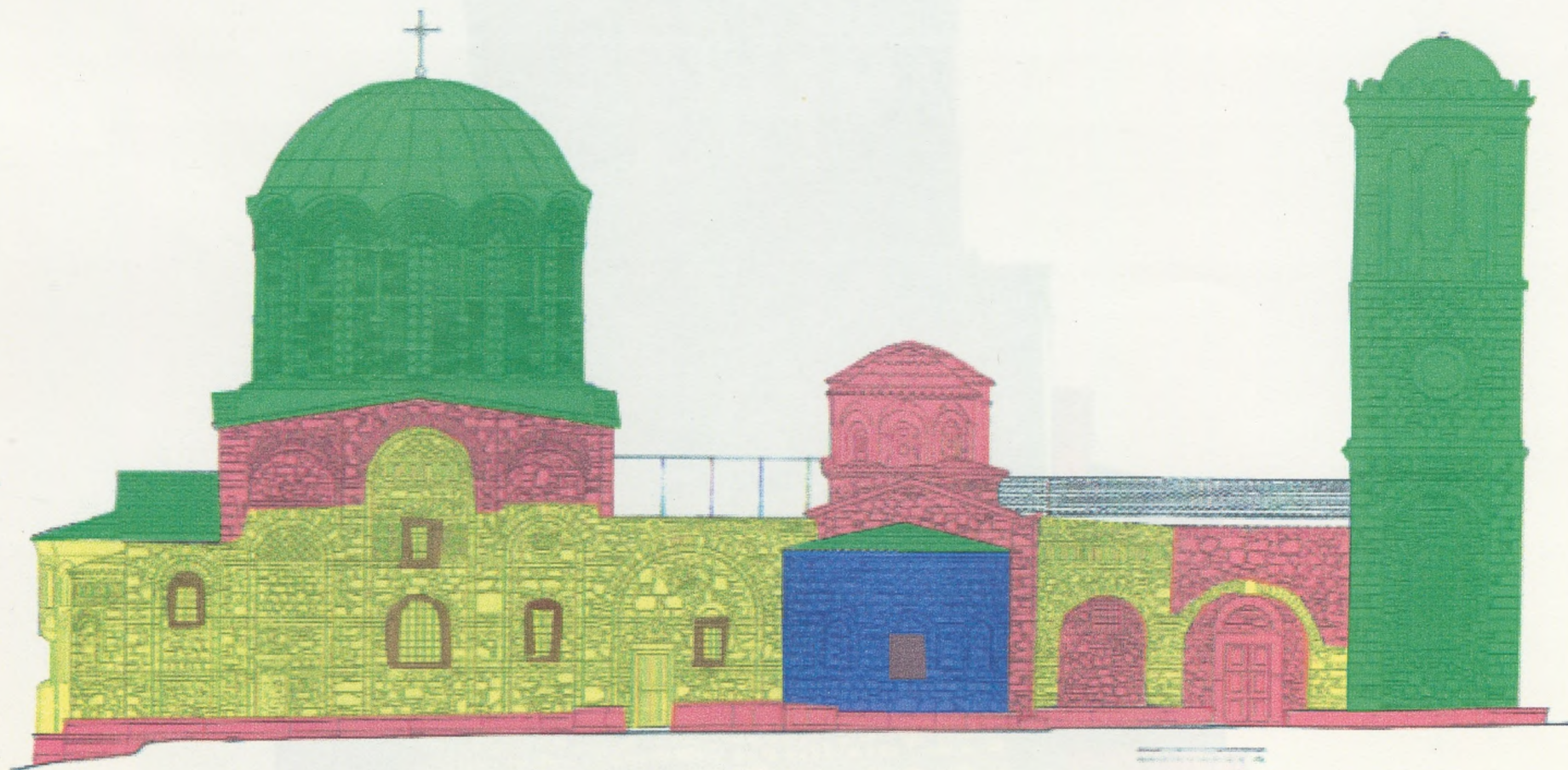




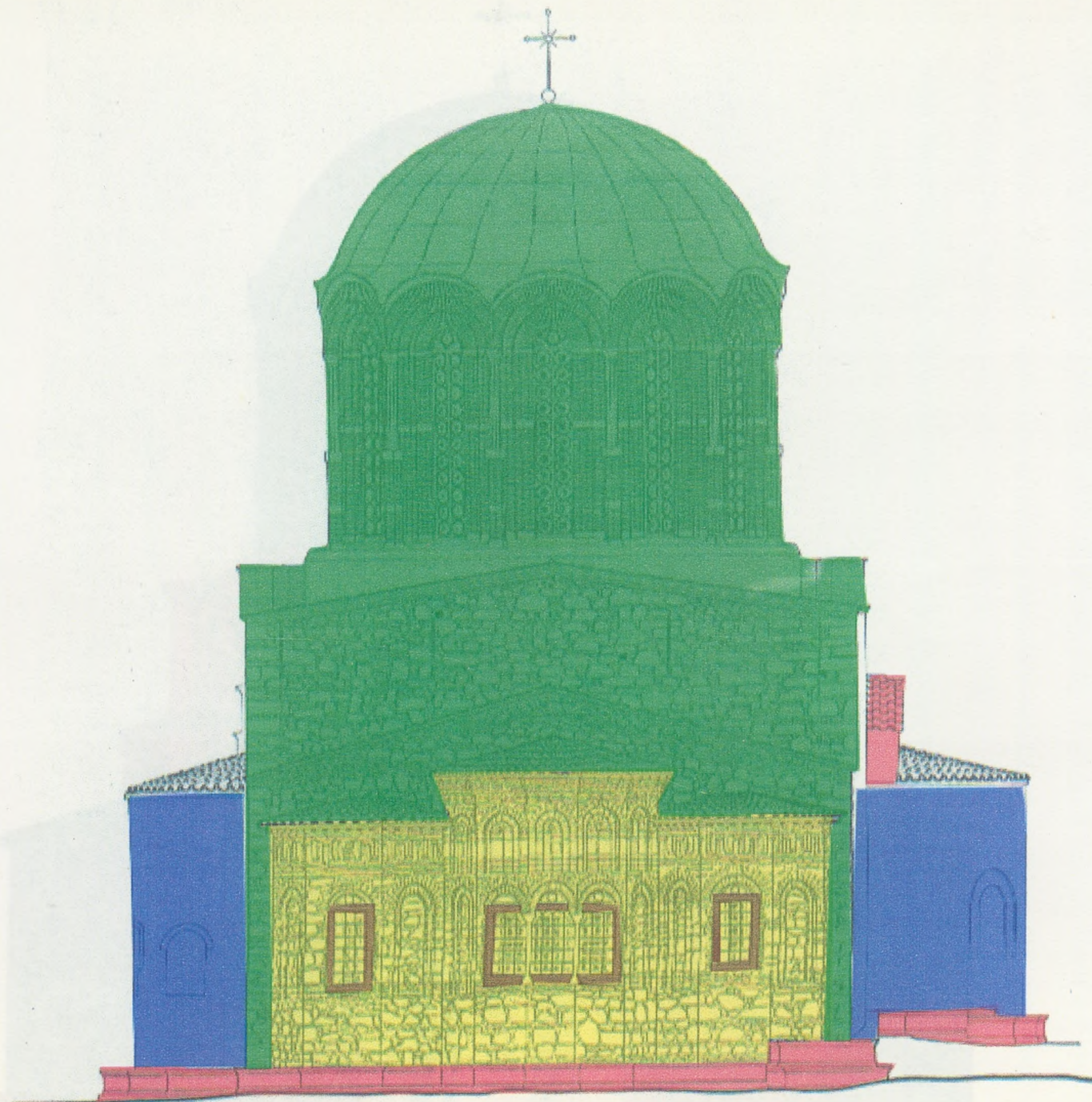




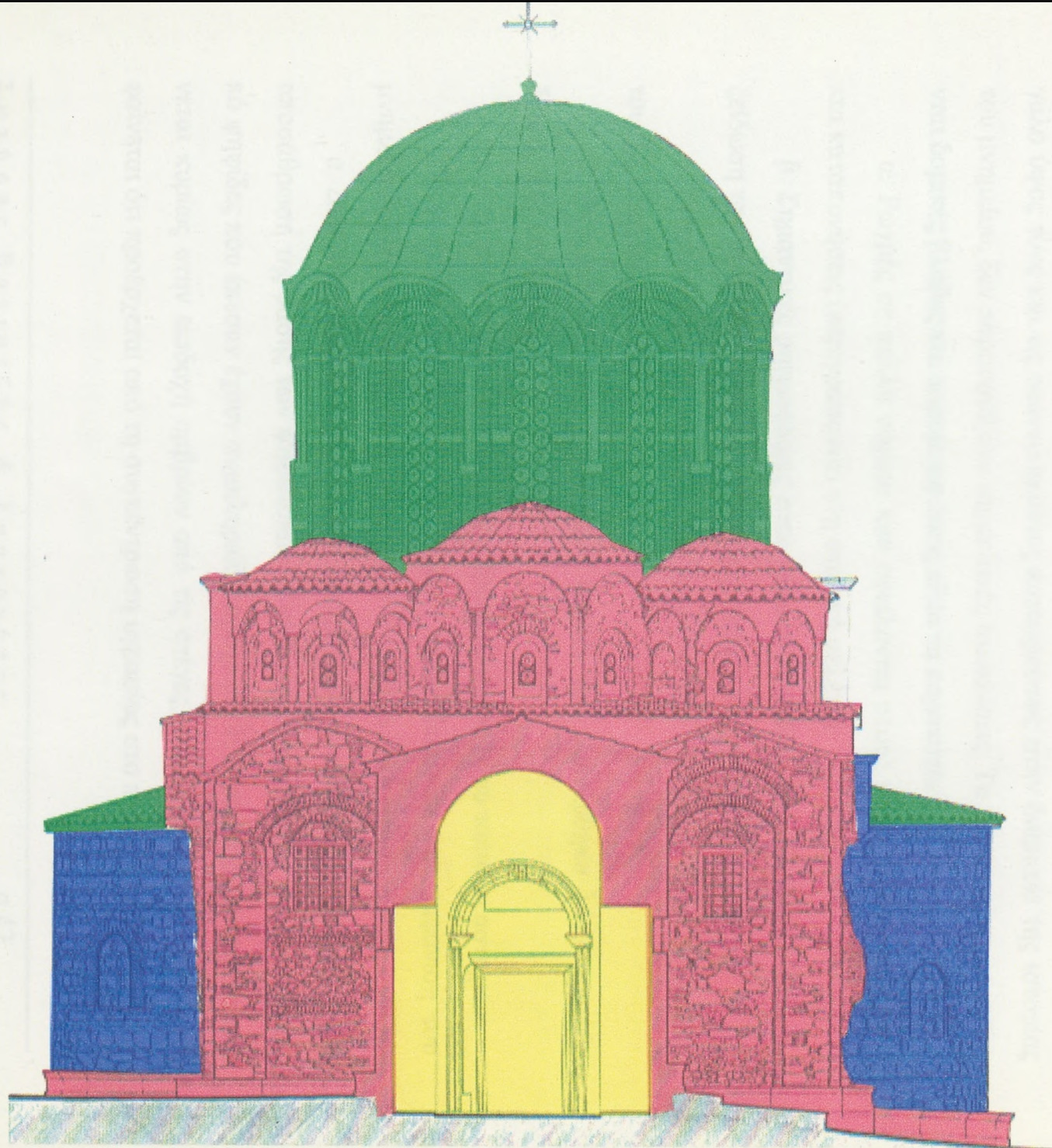














## Ε. Παθολογία.

Σήμερα το μνημείο παρουσιάζεται σε μέτρια κατάσταση διατήρησης. Εκ πρώτης όψεως δεν φαίνεται να υποφέρει από διαφορικές καθιζήσεις, με την εξαίρεση των ασίδων του εξωνάρθηκα, ούτε παρουσιάζει σοβαρές ζημιές που να οφείλονται στη θεμελίωση. Τα θεμέλια, στις διερευνητικές τομές, φάνηκε ότι είναι μάλλον ρηχά, 0,50-80εκ βάθους, πιθανόν και τοπικά να είναι ρηχότερα, αφού ο βράχος της θεμελίωσης είναι σχεδόν επιφανειακός. Ακόμα οι τοίχοι, παρά το μεγάλο ύψος τους και τις επανειλημμένες καταρρεύσεις στην διάρκεια της ιστορίας του μνημείου, δεν παρουσιάζουν σημαντικές αποκλίσεις. Τα σημεία που εντοπίζονται δομικές βλάβες και παραμορφώσεις είναι τα παρακάτω:

α. Ρωγμές σε πολλά σημεία που οφείλονται στους κατά καιρούς σεισμούς και καταπονήσεις (περιγράφονται στη στατική μελέτη).

β. Σημαντικές ρηγματώσεις στον θόλο του τρούλου που οφείλονται στην οξείδωση του μεταλλικού σκελετού του (περιγράφονται στη στατική μελέτη).

γ. Ρηγματώσεις στο τύμπανο του τρούλου που οφείλονται στην γεωμετρία του (βλ. στατική μελέτη).

δ. Ρηγματώσεις στις ημικυκλικές ασίδες του εξωνάρθηκα λόγω τοπικής διαφορικής καθίζησης.

ε. Ρηγματώσεις στους θόλους του προσκτίσματος λόγω τοπικών αστοχιών.

Προβλήματα που σχετίζονται σήμερα περισσότερο με την εμφάνιση του μνημείου, αλλά είναι δυνατόν να εξελιχθούν σε δομικά είναι τα παρακάτω:

α. Διάβρωση από ανερχόμενη και κατερχόμενη υγρασία με αποτέλεσμα την αποσάθρωση της βάσης των ψηφιδωτών με κίνδυνο κατάρρευσης, ενώ τα κενά από ψηφίδες που έπεσαν έχουν συμπληρωθεί πρόχειρα. Η υγρασία αυτή επικεντρώνεται κυρίως στην εισδοχή ομβρίων από τις στέγες, ενώ η ανερχόμενη υγρασία φαίνεται ότι προέρχεται από τη συγκέντρωση υγρασίας στο περιμετρικό θρανίο.



β. Καταστροφές από γήρανση των υλικών. Εμφανίζονται κυρίως στα εσωτερικά επιχρίσματα, στις χρωματιστές κονίες του προηγούμενου αιώνα, στα ξυλουργικά κλπ.

γ. Καταστροφές από τις κατά καιρούς λεηλασίες στις ορθομαρμαρώσεις τους επιχρισμένους τοίχους και τα δάπεδα.

δ. Καταστροφές στον περιβάλλοντα χώρο του μνημείου.

Στη σύγχρονη εποχή εκτελέστηκαν κατά καιρούς αποσπασματικές εργασίες στερέωσης και αποκατάστασης που αντιμετώπισαν ορισμένα επικίνδυνα ή άμεσα προβλήματα του μνημείου, αλλά όχι το σύνολο τους με αποτέλεσμα να παρουσιάζει τη σημερινή του μέτρια κατάσταση διατήρησης.

Στις επισκευές του 1988 που έγιναν από την 3<sup>η</sup> Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων με την επίβλεψη του Σωτηρίου Βογιατζή αντιμετωπίστηκαν τα προβλήματα εισδοχής της υγρασίας από τη στέγη του εσωνάρθηκα. Συγκεκριμένα καθαιρέθηκε η κεραμοσκεπής στέγη της οποίας η ξυλοκατασκευή είχε διαβρωθεί και υποχωρήσει, αντικαταστάθηκε με χαμηλότερης κλίσης κάλυψη από μολυβδόφυλλα. Το υπόβαθρο της νέας αυτής στέγης έγινε από περλίτη εν ξηρώ με τελικό στρώμα περλιτόδεμα, πάνω στο οποίο διαστρώθηκαν τα μολυβδόφυλλα. Μέχρι σήμερα δεν παρουσιάστηκαν ίχνη διείσδυσης υγρασίας. Το επόμενο έτος τοποθετήθηκε σύστημα φωτισμού των ψηφιδωτών με μελέτη του καθηγητή του ΕΜΠ Δ. Ευθυμιάτου. Τα φωτιστικά τοποθετήθηκαν στο επίπεδο των κογχών της ανώτερης ζώνης στον κυρίως ναό και πάνω στο γείσο του εσωνάρθηκα. Είναι συνδεδεμένα με χρονοδιακόπτη και έχουν χειρισμό εύκολα προσβάσιμο από τον επισκέπτη του μνημείου. Λόγω κακής συντήρησης ο φωτισμός αυτός δεν λειτουργεί σωστά πλέον.

Τα προβλήματα εντοπίζονται ακριβώς στα σχέδια, αλλά αναλυτικά θα περιγραφούν παρακάτω:

#### **A. Κυρίως ναός και Ιερό Βήμα.**



### **A.1. Στέγες.**

Οι στέγες παρουσιάζουν ποικιλία καλύψεων, αφού ο τρούλος του κυρίως ναού είναι καλυμμένος με μολυβδόφυλλα, ενώ η κάλυψη του βάθρου του και το ιερό είναι κατασκευασμένη από κεραμίδια. Τα μολυβδόφυλλα της κάλυψης του τρούλου παρουσιάζουν σε πολλά σημεία διαρροή, ενώ επειδή είναι συγκολλημένα στο κάτω μέρος και όχι ελεύθερα έχουν τσακίσει από το ίδιο τους βάρος. Ακόμα η πληροφορία ότι έχουν διαστρωθεί πάνω σε υπόστρωμα από τσιμέντο ενισχύει την πιθανότητα τα μολυβδόφυλλα να είναι τελείως διαβρωμένα. Απόδειξη γιαυτό αποτελεί η εμφανής διάβρωση του οπλισμού του τρούλου (βλ. παρακάτω) καθώς και το τοπικό λέκιασμα των επιχρισμάτων. Αντίθετα οι καλύψεις με κεραμίδια φαίνονται σε καλή κατάσταση. Είναι όμως μια πρόσφατη επέμβαση<sup>1</sup>, η οποία αλλοιώνει σημαντικά την εμφάνιση του μνημείου.

#### **A.1.1. Τρούλος - Θόλοι.**

Όπως αναλύεται διεξοδικότερα στην στατική μελέτη, ο τρούλος είναι κατασκευασμένος από μεταλλικό σκελετό και επικάλυψη από τούβλα σε δύο στρώσεις. Ο θόλος παρουσιάζει ακτινωτές ρηγματώσεις που αντιστοιχούν ακριβώς στον σιδερένιο οπλισμό του. Σε διερευνητικές τομές αποκαλύφθηκε ότι ο οπλισμός αυτός έχει διαβρωθεί σε βάθος και διογκωθεί, για το λόγο αυτό άλλωστε παρουσιάστηκαν οι ρωγμές. Κατά τα άλλα ο τρούλος καλύπτεται με παχύτατο επίχρισμα το οποίο μόνο επιφανειακά έχει διαβρωθεί από την κατερχόμενη υγρασία.

Αντίθετα οι τοίχοι του τυμπάνου είναι κατασκευασμένοι από απλή οπτοπλινθοδομή από βιομηχανικά τούβλα χωρίς οπλισμό. Παρουσιάζουν σημαντική

---

<sup>1</sup> Στο αρχείο της Διεύθυνσης Αναστήλωσης Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Μνημείων του ΥΠΠΟ υπάρχει έγγραφο που αναφέρεται στην τοποθέτηση κεραμιδιών στη θέση των διαβρωμένων μολυβδοφύλλων από τον Μ. Χατζηδάκη την δεκαετία του '50.



επιφανειακή διάβρωση και είναι απαραίτητη η πλήρης καθαίρεση του επιχρίσματος τους και εσωτερικά. Διαπιστώθηκε ακόμα από τις τομές η ευτέλεια της οπτοπλινθοδομής, η οποία δεν είναι δυνατόν να παραμείνει στην τελική φάση ανεπίχριστη. Εξωτερικά τα επιχρίσματα του τυμπάνου έχουν καθαιρεθεί και παρατηρήθηκαν κατακόρυφες ρηγματώσεις που οφείλονται στην γεωμετρία του τυμπάνου σε συνδυασμό με τη δράση του σεισμού (βλ. στατική μελέτη). Όλα τα αρμολογήματα είναι πλήρως αποσαθρωμένα.

Στο εσωτερικό του κυρίως ναού σε όλα τα σημεία παρουσιάζεται εισδοχή υγρασίας στους θόλους, είτε παλαιότερη είτε σημερινή, που έχει διαβρώσει τα επιχρίσματα στα ανώτερα σημεία με αποτέλεσμα την τοπική αποσάθρωση τους ή το απλό λέκιασμα που αλλοιώνει την εμφάνιση του κυρίως ναού. Δεν είναι δυνατόν σήμερα να διαπιστωθεί εάν αυτό οφείλεται στην παλαιότερη καταστροφή των παραθύρων του τυμπάνου του τρούλου (που έχουν σήμερα λίγο-πολύ αποκατασταθεί) ή στην αστοχία των περιμετρικών στεγών του βάθρου του. Στην ανωδομή του ιερού βήματος η προσαρμογή του παλαιότερου και νεώτερου τμήματος έχει γίνει ατελώς με αποτέλεσμα να διακρίνεται σαφώς η διαφορά φάσης στη δομή των θόλων και στο επίχρισμα. Και στο σημείο αυτό κυριαρχεί το γκρίζο χρώμα σε διάφορους τόνους ανάλογα με την επισκευή.

#### **A.1.2. Ψηφιδωτά.**

Σε κακή κατάσταση βρίσκονται και τα ψηφιδωτά, που σώζονται βέβαια αποσπασματικά, όπως είναι γνωστό. Επανειλημμένες καταστροφές, λεηλασίες, αλλά και κακότεχνες επεμβάσεις, κατά τη διάρκεια της ιστορίας του μνημείου έχουν μειώσει σημαντικά τις επιφάνειες που ήταν καλυμμένες με ψηφιδωτή διακόσμηση. Η κακή τους εμφάνιση συμπληρώνεται από την ποικιλία των κατά καιρούς χρωματικών επεμβάσεων στους τόνους του γκρίζου και διάβρωσης από υγρασία στις ενδιάμεσες ακόσμητες επιφάνειες.

#### **A.2. Τοίχοι.**



### Α.2.1. Εξωτερικό περίβλημα.

Εξωτερικά σήμερα έχουν αφαιρεθεί τελείως τα επιχρίσματα και είναι δυνατόν να διαπιστωθούν όλες οι βλάβες και οι κατά καιρούς επεμβάσεις, όπως και οι οικοδομικές φάσεις (βλ. παραπάνω). Σε πολλά σημεία διατηρείται το αρμολόγημα δομής το οποίο είναι συμπαγές ασβεστοκονίαμα με χονδρόκοκκο αδρανές θραυσμένο τούβλο, άμμο και ψιλό χαλίκι. Σε ορισμένα σημεία (πολύ λίγα) σώζεται και το τελικό στρώμα του αρμολογήματος - επιχρίσματος (σημειώνεται ακριβώς στα σχέδια). Πρόκειται για ένα είδος κουρασάνι με λεπτόκοκκο αδρανές που δίνει ενιαία επιφάνεια μεγάλης αντοχής και σκληρότητας. Η αφαίρεση του, για να επιχρισθεί με το κονίαμα που καθαιρέθηκε από τα συνεργεία της 3<sup>ης</sup> ΕΒΑ, θα πρέπει να ήταν εξαιρετικά δύσκολη. Ακόμα σώζεται το μεγαλύτερο μέρος των κεραμικών κοσμημάτων, ενώ υπάρχει η δυνατότητα αποκατάστασης όσων ελλείπουν. Στα σχέδια σημειώνονται οι θέσεις που έχουν καταστραφεί τα κοσμήματα. Κατά τα άλλα οι τοίχοι δεν παρουσιάζουν εμφανείς ρηγματώσεις, βλάβες ή άλλα σημαντικά προβλήματα στο εξωτερικό.

### Α.2.2. Εσωτερικές επενδύσεις.

Στο εσωτερικό του κυρίως ναού οι δύο κατώτερες ζώνες καλύπτονται από τα υπολείμματα των βυζαντινών ορθομαρμαρώσεων και τις χρωματιστές πατητές κονίες της επέμβασης Φωτεινού που τα συμπληρώνουν. Δεν είναι εύκολο να διαπιστωθεί η ύπαρξη ανερχόμενης υγρασίας, ωστόσο σε πολλά σημεία παρατηρείται ότι τα κατώτερα στρώματα έχουν διαβρωθεί με αποτέλεσμα να αποκολλάται η χρωματιστή κονία που τα καλύπτει. Η υγρασία αυτή οφείλεται κυρίως στην διάβρωση από τα όμβρια του περιμετρικού θρανίου και τον εμποτισμό της τοιχοποιίας, αφού το καθολικό είναι κτισμένο σε βράχο στην κορυφή του λόφου, συνεπώς δεν είναι δυνατόν να παρατηρούνται υπόγεια ύδατα. Επίσης το επίχρισμα αυτό είναι τραυματισμένο σε πολλά σημεία από τη μακρόχρονη χρήση (στασίδια κλπ). Η



σημασία του επιχρίσματος αυτού για την τελική εμφάνιση του ναού είναι μεγάλη και για το λόγο αυτό θα πρέπει να μελετηθεί η συντήρησή του.

Αντίθετα στο Ιερό βήμα στα σημεία που έχουν καθαιρεθεί οι μαρμαρεπενδύσεις οι τοίχοι καλύπτονται από απλό επίχρισμα βαμμένο κυρίως γκρίζο πάνω στο οποίο έχουν αποτυπωθεί οι κατά καιρούς επεμβάσεις και υγρασίες. Όπου υπήρχαν έγχρωμα επιχρίσματα έχουν ασβεστωθεί και χρωματιστεί. Ανεπίχριστα έχουν μείνει τα τόξα που χωρίζουν το Βήμα από τον Κυρίως Ναό. Προφανώς κρίθηκε περιττό να επιχρισθούν αφού υπήρχε πρόθεση να κατασκευαστεί το καθαιρεθέν σήμερα νεοκλασικίζον μαρμάρινο τέμπλο. Γενικά όπου υπάρχουν έγχρωμες μαρμαροκονίες σηματοδοτούν την επέμβαση Φωτεινού, ενώ η επέμβαση του 20ου αιώνα καλύπτεται με γκρίζο χρώμα ή έχει παραμείνει ανεπίχριστη.

### **A.2.3. Μαρμαρεπενδύσεις.**

Είναι πολύ λιγότερες από όσο φαίνονται με την πρώτη ματιά γιατί συμπληρώνονται από τις πατητές κονίες του Φωτεινού με πολύ καλά αποτελέσματα. Τα περισσότερα μαρμάρινα μέλη είναι καλά κολλημένα στο υπόστρωμα, αλλά σε ορισμένα σημεία φαίνεται (με απλό κτύπημα στον τοίχο) ότι το υπόστρωμα έχει αποσθρωθεί. Στο Ιερό και σε ορισμένα άλλα σημεία του κυρίως ναού είναι καλυμμένα με ασβεστώματα. Ορισμένα μέλη όπως τα θυρώματα και τα κατώφλια είναι σπασμένα από τη σεισμική δράση. Μερικά κομμάτια από τις ζεύξεις έχουν ενσωματωθεί στο εξωτερικό επίχρισμα και είναι δυνατόν, αν όχι να ταυτισθούν κατά θέση, αλλά τουλάχιστον να επανατοποθετηθούν σε παρόμοιες με την αρχική τους θέσεις.

### **A.3. Ανοίγματα.**

Όλα τα ανοίγματα της κατώτερης ζώνης του κυρίως ναού είναι διαταραγμένα. Οι μετατροπές αυτές έγιναν από τον Φωτεινό το 1857 (βλ. παραπάνω). Με την καθαίρεση των επιχρισμάτων στο εξωτερικό οι αρχικές τους διαστάσεις είναι πλέον εμφανείς. Στην ανατολική όψη, ενώ τα παράθυρα δεν έχουν διαφοροποιηθεί



ως προς τις βασικές τους διαστάσεις, οι κτιστές παραστάδες των ανοιγμάτων έχουν πελεκηθεί εξωτερικά για την προσθήκη πώρινων ορθογωνικών πλαισίων σύμφωνα με τις επιταγές της εποχής. Αντίθετα διατηρούνται σε καλή σχετικά κατάσταση τα τόξα των παραθύρων.

Στους πλάγιους τοίχους και συγκεκριμένα το βόρειο και νότιο παράθυρο του Ιερού Βήματος καθώς και τα παράθυρα του βορειοδυτικού και νοτιοδυτικού διαμερίσματος, ενώ δεν έχουν αλλάξει οι βασικές τους διαστάσεις έχουν μετατραπεί σε ορθογωνικά με την προσθήκη εξωτερικά πώρινου ορθογωνικού πλαισίου και συμπλήρωση του τόξου πάνω από αυτό. Η αρχική τους διάσταση διακρίνεται κυρίως στο βόρειο παράθυρο στο οποίο έχει διατηρηθεί το αρχικό επίχρισμα στην αριστερή παραστάδα σε επαφή με το πώρινο πλαίσιο. Αντίθετα τα δύο παράθυρα στον εγκάρσιο άξονα του κυρίως ναού που φαίνεται ότι ήταν δίλοβα έχουν μετατραπεί σε μεγάλα μονόλοβα με την προσθήκη πώρινου πλαισίου εξωτερικά. Για την διεύρυνση αυτή έχουν καταστραφεί οι ορθομαρμαρώσεις στο εσωτερικό. Το ίδιο ισχύει και για τα δύο μικρότερα παράθυρα στην ανώτερη ζώνη που έχουν μετατραπεί σε ορθογωνικά, με τη διαφορά ότι στο εσωτερικό διατηρήθηκαν οι αρχικές διαστάσεις.

Στον βόρειο τοίχο αποκαλύφθηκε πλήρως με την καθαίρεση των επιχρισμάτων η μικρή θύρα που ανοίγεται στον κυρίως ναό. Φέρει μαρμάρινο πλαίσιο, το οποίο σώζεται, όπως φάνηκε, ακέραιο. Είναι πρόχειρα κλεισμένη με τοιχοποιία. Φαίνεται ότι χρονικά αυτό έγινε πριν την τοποθέτηση του περιμετρικού θρανίου που περνάει αδιάσπαστο εμπρός από αυτήν, δηλαδή πριν τον 18<sup>ο</sup> αιώνα. Στο εσωτερικό διακρίνεται σαφώς η θέση της, αφού στο σημείο αυτό διακόπτεται η ορθομαρμάρωση. Το θύρωμα της ανήκει στην μέση βυζαντινή εποχή αλλά πιθανόν να ανοίχτηκε σε δεύτερη φάση.

#### **A.4. Δάπεδα.**



Το δάπεδο του Ιερού βήματος καλύπτεται σήμερα από βιομηχανικά πλακίδια. Δεν αποκλείεται κάτω από αυτά να υπάρχει το αρχικό δάπεδο ή κάποια υπολείμματα του. Για το λόγο αυτό θα πρέπει να αφαιρεθούν και να γίνουν διερευνητικές τομές.

Το δάπεδο του κυρίως ναού είναι σε εξαιρετικά κακή κατάσταση. Μεγάλα τμήματά του κυρίως προς τη νότια πλευρά έχουν πλήρως καταστραφεί, αλλά και στα διατηρούμενα τμήματα τα μάρμαρα έχουν ρηγματωθεί, αποσπασθώ ή σώζονται αποσπασματικά. Ορισμένα μέλη μάλιστα έχουν αφαιρεθεί και τοποθετηθεί στο δάπεδο του εσωνάρθηκα. Στο σχέδιο της Παθολογίας σημειώνονται τα αυθεντικά μάρμαρα. Ωστόσο το βασικό σχέδιο διακρίνεται καθαρά και είναι δυνατόν να αποκατασταθεί σε μεγάλο βαθμό.

#### **A.5. Άλλα προβλήματα.**

Στον κυρίως ναό και το Ιερό Βήμα εντοπίζονται και άλλα μικρότερης σημασίας τοπικά προβλήματα. Κατά την αφαίρεση του μεγάλου νεοκλασικίζοντος μαρμάρινου τέμπλου δεν αποκαταστάθηκαν οι επιφάνειες τις οποίες αυτό κάλυπτε με αποτέλεσμα η εργασία να εμφανίζεται ημιτελής. Συγκεκριμένα στην βορειοανατολική και νοτιοανατολική γωνία έχουν αφεθεί ορισμένα τμήματα που το κονίαμα έχει αποκρουσθεί ή καλυφθεί με ασβεστόχρωμα. Ακόμα πάνω από την τοξοστοιχία που χωρίζει το Ιερό βήμα από τον κυρίως ναό δεν έχει αποκατασταθεί το γείσο από κονίαμα που καλύπτει στο ίδιο ύψος όλες τις υπόλοιπες κόγχες του ναού. Τέλος αυτή καθ'εαυτή η τοξοστοιχία έχει αφεθεί ανεπίχριστη, ενώ η μισή είναι ασβεστωμένη. Η κατάσταση αυτή ασφαλώς κρυβόταν πίσω από το παλιό τέμπλο, αλλά σήμερα απλώς υποβαθμίζει την εμφάνιση του εσωτερικού του ναού.

Τέλος σε κακή κατάσταση βρίσκεται ο ηλεκτροφωτισμός του ναού που είχε εγκατασταθεί κατά τις εργασίες του 1988. Πολλές από τις λάμπες έχουν καεί χωρίς να αντικατασταθούν, ενώ άλλες έχουν αλλάξει κατεύθυνση ώστε να μην επιτυγχάνεται πλέον το αρχικά επιθυμητό αποτέλεσμα.



## **B. Εσωνάρθηκας.**

### **B.1. Στέγη.**

Στατικά προβλήματα δεν υπάρχουν. Δεν διακρίνονται σημαντικές ρωγμές στους θόλους, εκτός από λίγες ασήμαντες στον κεντρικό, ή τους τοίχους. Αλλωστε το ύψος του εσωνάρθηκα είναι πολύ χαμηλότερο από τα άλλα μέρη του ναού και προστατεύεται αποτελεσματικά όπως φαίνεται από το σεισμό. Στις εργασίες του 1988 (βλ. παραπάνω) αποκαταστάθηκε η στέγη του εσωνάρθηκα. Τότε αφαιρέθηκαν όλα τα φερτά υλικά, σφραγίστηκαν οι θόλοι, καθαιρέθηκαν πρόσθετες κατασκευές που επιβάρυναν του θόλους, διαστρώθηκε περλίτης εν ξηρώ και περλιτόδεμα, τέλος δε η επικάλυψη έγινε με φύλλα μολύβδου πάχους 3χιλ. Από τότε φαίνεται ότι δεν εμφανίστηκαν ούτε προβλήματα υγρασίας πλέον. Ωστόσο υπάρχουν ακόμα γάζες οπλισμού των ψηφιδωτών με ίχνη υγρασία που έχουν παραμείνει από παλαιότερες εποχές.

### **B.2. Τοίχοι.**

Στο εξωτερικό εμφανίζεται ή ίδια κατάσταση με τον υπόλοιπο ναό, αφού έχουν κατασκευαστεί την ίδια οικοδομική περίοδο. Δεν υπάρχουν εμφανείς ρωγμές ή αστοχίες. Τα κεραμικά κοσμήματα είναι γενικά σε καλή κατάσταση, εκτός από ορισμένα σημεία που λείπουν ορισμένα τούβλα. Στο εσωτερικό όλες οι μαρμάρινες επενδύσεις έχουν καταπέσει και έχουν αντικατασταθεί από χρωματιστά επιχρίσματα που απομιμούνται μάρμαρο, αλλά όχι με την ακρίβεια που παρατηρήθηκε στον κυρίως ναό. Φαίνεται ότι οι ορθομαρμαρώσεις είχαν εξαφανισθεί πριν τις εργασίες του 19<sup>ου</sup> αιώνα και δεν έγινε προσπάθεια απομίμησής τους. Τα επιχρίσματα αυτά έχουν καταστραφεί σε πολλά σημεία είτε από γήρανση του υλικού και την χρήση (στα σημεία κυρίως όπου ακουμπούν τα στασίδια), είτε από την ανερχόμενη υγρασία λόγω της διάβρωσης του περιμετρικού θρανίου. Επίσης μεγάλη φθορά παρατηρείται σε πολλά σημεία στα περιμετρικά γείσα από κονίαμα.



### **B.3. Ανοίγματα.**

Όπως τα παράθυρα του κυρίως ναού, και του εσωνάρθηκα είναι διαταραγμένα. Εξωτερικά έχει πελεκηθεί το εσωτερικό τόξο για να τοποθετηθεί το πώρινο πλαίσιο, ενώ εσωτερικά έχουν μειωθεί οι διαστάσεις τους. Αντίθετα δεν έχει διαφοροποιηθεί η μικρή πόρτα στον βόρειο τοίχο. Απλώς έχει αποσαθρωθεί το ξύλινο κούφωμά της και χρειάζεται αντικατάσταση.

### **B.4. Ψηφιδωτά.**

Τα ψηφιδωτά του εσωνάρθηκα σώζονται σε πολύ μεγαλύτερο ποσοστό από αυτά του κυρίως ναού. Ωστόσο παλαιότερη υγρασία έχει δημιουργήσει φουσκώματα και αποκολλήσεις και σε πολλά σημεία οι περιφερειακές ψηφίδες πέφτουν κατά καιρούς κάτω. Παλαιότερα συνεργεία στερέωσαν με γάζες ορισμένα σημεία. Οι οπλισμοί αυτοί δεν έχουν αφαιρεθεί εδώ και είκοσι χρόνια! Είναι απαραίτητη η συντήρησή και η αποκατάσταση των ψηφιδωτών, ιδιαίτερα στα τόξα. Ακόμα σε πολλά σημεία είναι δυνατόν να συμπληρωθούν με χρυσό φόντο ή διακοσμητικά σχέδια (βλ. σχετικό τμήμα της παρούσας μελέτης).

Τα ανοίγματα στον τοίχο που χωρίζει εσωνάρθηκα - εξωνάρθηκα έχουν τοιχιστεί εν μέρει με αποτέλεσμα να κρύβεται μέρος του ψηφιδωτού. Θα πρέπει να γίνουν διερευνητικές τομές για να διαπιστωθεί εάν σώζονται τα ψηφιδωτά κάτω από τον τοίχο πριν γίνουν οι καθαιρέσεις που προτείνονται.

### **B.5. Δάπεδα.**

Στον εσωνάρθηκα διασώζεται το αρχικό μαρμάρινο δάπεδο στα δύο πλάγια διάχωρα, όπου έχει υποστεί ελάχιστες καταστροφές, αλλά έχει ολοκληρωτικά καταστραφεί το διακοσμητικό σχέδιο του κεντρικού τμήματος.

### **B.6. Άλλα προβλήματα.**



Ομοίως σε κακή κατάσταση είναι και ο ηλεκτροφωτισμός του νάρθηκα. Πολλές λάμπες έχουν καεί, ενώ άλλες έχουν ξεκολλήσει από τα στηρίγματά τους, στραφεί και φωτίζουν αλλού από εκεί που προέβλεπε η αρχική μελέτη.

### Γ. Εξωνάρθηκας.

#### Γ.1. Στέγες.

Σημαντικό πρόβλημα εμφανίζεται στην κάλυψη του εξωνάρθηκα, κυρίως στη βάση των τρουλλίσκων. Εμφανίζονται ρωγμές σε όλη την ευρεία περιοχή κάτω από τη στεφάνη της βάσης τους. Ακόμα στην ίδια περιοχή εμφανίζονται και ίχνη εισδοχής υγρασίας. Βέβαια επειδή έχουν γίνει τοπικές επισκευές από την υπηρεσία κατά καιρούς δεν αποκλείεται τα ίχνη αυτά να είναι παλαιότερα και σήμερα να έχει εκλείψει το πρόβλημα. Ακόμα περιορισμένες ρηγματώσεις εμφανίζονται στο τύμπανο και τους θόλους των τρουλλίσκων (βλ. σχετικά στατική μελέτη).

Εξωτερικά τα επιχρίσματα που κάλυπταν τους τρουλλίσκους έχουν αφαιρεθεί. Η εικόνα όμως που εμφανίζεται δεν είναι η αναμενόμενη. Η τοιχοποιία είναι ευτελής αργολιθοδομή με πολλά τσιβίκια χωρίς κανένα ενδιαφέρον. Ακόμα και οι κιονίσκοι είναι κατασκευασμένοι από το ίδιο κονίαμα και δεν είναι ολόσωμοι από λίθο ή κτιστοί. Η κάλυψη των τρουλλίσκων είναι με κεραμίδια που κατασκευάστηκαν την δεκαετία του '50. Παρ' όσον ότι φαίνονται να είναι σε καλή κατάσταση στο εσωτερικό των θόλων παρατηρούνται ίχνη υγρασίας. Ακόμα η μορφή της κάλυψης αυτής είναι μια πρόσφατη και εκ των ενόντων λύση, ειδικά στο σημείο επαφής των τρουλλίσκων, σε αντίθεση με την αρχική κάλυψη με μολυβδόφυλλα. Η επαφή στην τελευταία περίπτωση γινόταν πιο ομαλά.

Και οι υπόλοιπες στέγες του εξωνάρθηκα έχουν κάλυψη με κεραμίδια. Από τις επισκευές του 1988 έχουν παραμείνει μικρά υπολείμματα στεγών στα σημεία επαφής με τη στέγη του εσωνάρθηκα, τα οποία δεν έχουν λόγο ύπαρξης και παραμορφώνουν το κτήριο. Τα τμήματα αυτά θα πρέπει να καθαιρεθούν καθώς είναι



προσθήκες σύγχρονες με την παλιότερη κάλυψη του εσωνάρθηκα που καθαιρέθηκε με τις εργασίες του 1988.

### Γ.2. Τοίχοι.

Σοβαρά προβλήματα παρουσιάζονται στις κόγχες του εξωνάρθηκα. Ρωγμές κατακόρυφες στην περιοχή σύνδεσης των ασίδων με το κυρίως σώμα, αλλά και στους θόλους τους, υποδεικνύουν προβλήματα στη θεμελίωση. Πράγματι σε διερευνητικές τομές αποδείχθηκε ότι η θεμελίωση των ασίδων είναι πολύ ρηχότερη από του υπολοίπου ναού και μάλιστα στην νότια ασίδα, όπου οι ρωγμές είναι και μεγαλύτερες τα θεμέλια έχουν υποσκαφεί (βλ. σχετικά στατική μελέτη). Αλλα στατικά προβλήματα στο κυρίως σώμα του εξωνάρθηκα δεν φαίνεται να υπάρχουν. Ρωγμές ανάμεσα στα τόξα και τον τοίχο του εσωνάρθηκα οφείλονται σε διαφορά οικοδομικής φάσης ανάμεσα στα δύο τμήματα του ναού, όπως είχαμε παρατηρήσει παλαιότερα.

Σημαντικό πρόβλημα υγρασίας εμφανίζεται στα κατώτερα τμήματα των τοίχων. Οφείλεται, όπως είδαμε και στα υπόλοιπα μέρη του ναού, στη διάβρωση και εμποτισμό του περιμετρικού θρανίου. Για το λόγο αυτό δεν εμφανίζεται στις περιοχές όπου ο εξωνάρθηκας εφάπτεται με τον εσωνάρθηκα.

Εξωτερικά σε όλους τους τοίχους έχουν καθαιρεθεί τα επιχρίσματα με αποτέλεσμα να εμφανίζονται οι διαδοχικές φάσεις δόμησης. Το κονίαμα του αρμολογήματος της νότιας ασίδας είναι ένα πολύ σκληρό και συμπαγές κουρασάνι που έχει προστατέψει αποτελεσματικά τον τοίχο, αλλά δεν συμβαίνει το ίδιο στην υπόλοιπη επιφάνεια των τοίχων που έχουν αρμολογηθεί με κοινό αρμολόγημα όχι ιδιαίτερα καλής ποιότητας.

### Γ.3. Ανοίγματα.

Στις ασίδες του εσωνάρθηκα υπάρχουν ανοιγμένα από ένα αξονικό παράθυρο. Τα παράθυρα αυτά έχουν ανοιχτεί σε πρόσφατη εποχή, πιθανόν από τον Φωτεινό στις εργασίες του 1857. Για να ανοιχτούν καταστράφηκε μέρος των τοι-



χογραφιών που καλύπτουν τις κόγχες του εξωνάρθηκα. Κατά πάσαν πιθανότητα οι τοιχογραφίες αυτές δεν ήταν εμφανείς την εποχή που έγινε αυτή η επέμβαση. Στο εξωτερικό όμως η διάνοιξη αυτή είναι εμφανής. Παρ' ότι έχει γίνει προσπάθεια να προσαρμοσθούν τα παράθυρα στα τυφλά αψιδώματα της εξωτερικής επιφάνειας, αυτό δεν έχει γίνει με μεγάλη ακρίβεια και το αποτέλεσμα δεν είναι ικανοποιητικό τώρα που έχουν αφαιρεθεί τα επιχρίσματα.

Ποικιλία παρουσιάζουν τα ανοίγματα των τρουλλίσκων. Ορισμένα από αυτά είναι τελείως φραγμένα λόγω της υπερύψωσης της στέγης του εσωνάρθηκα, αλλά τώρα έχουν αποκαλυφθεί. Τα υπόλοιπα κλείνονται με ευτελή και ως επί το πλείστον αποσαθρωμένα ξύλινα κουφώματα που απομιμούνται λίθινα διαφράγματα. Αποσαθρωμένα είναι και τα ξύλινα κουφώματα στα δύο παράθυρα της δυτικής όψης. Τα παράθυρα αυτά έχουν πλαίσιο ορθογωνικό, το οποίο όμως είναι συμφυές με τον τοίχο και δεν έχει προκύψει από μεταγενέστερες επεμβάσεις.

#### **Γ.4. Τοιχογραφίες.**

Μέχρι σήμερα έχουν αποκαλυφθεί τοιχογραφίες στις δύο αψίδες του εξωνάρθηκα και στην βορειοανατολική γωνία κάτω από τα επιχρίσματα. Αυτές στην νότια αψίδα είναι σε καλή κατάσταση ενώ οι άλλες αποσπασματικές ή κτυπημένες για να κολλήσει το επόμενο στρώμα. Επειδή δεν είναι γνωστό εάν σώζονται και άλλου τοιχογραφίες θα πρέπει να γίνουν διερευνητικές τομές από συντηρητές πριν από οιαδήποτε εργασία στους τοίχους.

#### **Γ.5. Δάπεδα.**

Στο δάπεδο του εξωνάρθηκα σώζεται μεγάλο μέρος από το αρχικό σχέδιο που ήταν ένα πενταόμφαλο. Το υπόλοιπο έχει καταστραφεί από δηώσεις και συμπληρωθεί με κομμάτια από την ορθομαρμάρωση ή άλλα μέλη. Τα αυθεντικά μέλη εμφανίζονται στ σχέδια της Παθολογίας. Εύκολα μπορεί να αποκατασταθεί στην αρχική του μορφή.



## Δ. Πρόσκτισμα.

### Δ.1. Κάλυψη.

Κάτω από την ενιαία κεραμοσκεπή στέγη, που έχει πρόσφατα αντικατασταθεί, βρίσκονται δύο διαφορετικοί θόλοι. Προς τα ανατολικά υπάρχει μια καμάρα που φθάνει έως τη στέγη, ενώ προς τα δυτικά βρίσκεται μια ασπίδα επί λοφίων σε πολύ χαμηλότερη στάθμη. Τα κεραμίδια έχουν διαστρωθεί απ' ευθείας στον ανατολικό θόλο, ενώ στον δυτικό πάνω σε ξυλοκατασκευή. Η τελευταία είναι αποκατασταθεί πρόσφατα και δεν παρουσιάζει προβλήματα, αλλά και στους δύο θόλους εμφανίζονται πληθώρα ρηγματώσεων προς διάφορες κατευθύνσεις στο επίχρισμα. Τα επιχρίσματα αυτά πρέπει οπωσδήποτε να αφαιρεθούν για να διαπιστωθεί η κατάσταση των θόλων, οι οποίοι παρουσιάζουν σημαντική καθίζηση και παραμόρφωση, ιδίως η ανατολική καμάρα. Η καθίζηση αυτή οφείλεται στη δράση του σεισμού και γήρανση των υλικών, αλλά και στην ελλιπή παραλαβή των οριζοντίων δυνάμεων λόγω ελλείψεως ή κοπής των ελκυστήρων.

### Δ.2. Τοίχοι.

Ανερχόμενη υγρασία, που οφείλεται, όπως και σε άλλα σημεία του ναού, στο περιμετρικό θρανίο, διαπιστώθηκε στο κάτω μέρος των τοίχων στο εσωτερικό του προσκτίσματος. Η υγρασία έχει διαβρώσει τα επιχρίσματα. Εξωτερικά έχουν αφαιρεθεί τα επιχρίσματα, αλλά δεν έχουν εμφανιστεί σημαντικές ζημιές. Μικρή υποχώρηση στη θεμελίωση παρουσιάζεται στη αριστερή παραστάδα της βόρειας πόρτας. Πρόκειται μόνο για τοπική αστοχία που δεν έχει άλλες συνέπειες.

### Δ.3. Δάπεδα.

Το δάπεδο του προσκτίσματος αποτελείται από τμήματα μαρμάρων εν πολλοίς απροσδιόριστης προέλευσης. Εγινε μια προσπάθεια να ξεχωριστούν τα αυθεντικά στοιχεία, αλλά δεν είναι δυνατόν αυτό να γίνει με μεγάλη ασφάλεια, για το λόγο αυτό προτείνεται να μην διαταραχθεί η μορφή του δαπέδου του προσκτίσματος πέραν μιας απλής στερέωσης των μαρμάρων.



#### **Δ.4. Ανοίγματα.**

Τα παράθυρα του προσκτίσματος έχουν κατασκευαστεί συγχρόνως με τα τύμπανα των τόξων δηλαδή σε μεταγενέστερη εποχή από τα ίδια τα τόξα. Έχουν δηλαδή την αρχική τους μορφή. Το πόρινο πλαίσιο που τα περιβάλλει είναι το ίδιο με τα δυτικά παράθυρα του εξωνάρθηκα. Ωστόσο τα κουφώματα που κλείνουν τα παράθυρα είναι αποσαθρωμένα και πρέπει να αντικατασταθούν, ενώ και τα σιδερένια κιγκλιδώματα έχουν σκουριάσει. Τέλος σε κακή κατάσταση βρίσκονται και οι τρεις θύρες που ανοίγονται βόρεια, νότια και δυτικά προς το κωδωνοστάσιο.

#### **Ε. Κωδωνοστάσιο.**

Δεν παρουσιάζει σημαντικά στατικά προβλήματα. Τα αρμολογήματα έχουν καταστραφεί λόγω γήρανσης του υλικού και χρειάζονται αντικατάσταση σε πολλά σημεία εσωτερικά και εξωτερικά του σώματος του καμπαναριού, χωρίς όμως να έχουν προκαλέσει δομικά προβλήματα. Ακόμα τα σιδερένια κιγκλιδώματα των παραθύρων έχουν σκουριάσει και χρειάζονται συντήρηση, ενώ έχει αποσαθρωθεί και καταπέσει από χρόνια η ξύλινη κλίμακα ανόδου στην κορυφή του.

Υγρασία παρατηρείται στο άνω μέρος λόγω της τοπικής διάβρωσης του θόλου στην στέγαση του κωδωνοστασίου. Απαιτείται επισκευή της στεγάνωσης.



## ΣΤ. Προτάσεις.

### 1. Γενικές αρχές.

Οι προτάσεις αυτές διατηρούν τη σχετική αοριστία της οριστικής μελέτης ως προς τα μεγέθη. Οι γενικές αρχές επέμβασης ικανοποιούν κατά το δυνατόν τις επιταγές του χάρτη της Βενετίας του 1954 καθώς και τη σύμβαση της Γρανάδας του 1985, όπως κυρώθηκε με τον ελληνικό νόμο 2039/92, στα παρακάτω σημεία:

α. Οι επεμβάσεις είναι κατά το δυνατόν αναστρέψιμες ώστε στο μέλλον, εάν υπάρξουν νέες μέθοδοι και υλικά, να είναι δυνατόν να αντικατασταθούν.

β. Όσες επεμβάσεις δεν είναι δυνατόν να έχουν αναστρέψιμο χαρακτήρα, τα ενσωματούμενα υλικά να είναι συμβατά προς τα αρχικά υλικά δόμησης του μνημείου και με κατά το δυνατόν μεγάλη διάρκεια ζωής αντίστοιχη με αυτή των αρχικών.

Επίσης κατά τη σύνταξη των προτάσεων λήφθηκαν υπόψη οι παρακάτω αρχές.

- Οι επεμβάσεις που θα γίνουν να είναι οι λιγότερες δυνατές, (υπό τις προϋποθέσεις βέβαια τήρησης αποδεκτών συντελεστών ασφαλείας) ώστε οι πιθανές αλλοιώσεις να είναι μικρές.

- Οι λύσεις να είναι κατά το δυνατόν αναστρέψιμες (όσον αφορά κυρίως τα διακοσμητικά/διατηρητέα/αυθεντικά στοιχεία).

- Τα υλικά που θα χρησιμοποιηθούν να είναι τεκμηριωμένο ότι θα συνεργασθούν με τα αρχικά.

- Το τελικό αποτέλεσμα δεν θα είναι - κατά κανόνα - η ενίσχυση του μνημείου όσον αφορά την αρχική του φέρουσα ικανότητα (το επίπεδο της οποίας όμως διερευνάται), αλλά η αποκατάσταση της αρχικής φέρουσας ικανότητας και επομένως ενίσχυση της σημερινής κατάστασης του μνημείου. Οι προτεινόμενες επεμβάσεις αποσκοπούν κατ αρχήν στη στερέωση και την προστασία του μνημεί-



ου και επιμήκυνση του χρόνου ζωής του, αλλά και την αναβάθμιση της μορφής του με ορισμένες καίριες επεμβάσεις κυρίως στην εξωτερική εμφάνιση.

Οι προτάσεις στηρίζονται στην τεκμηρίωση των παλαιότερων φάσεων, αλλά ασφαλώς θα πρέπει να ανταποκρίνονται στις σημερινές τάσεις αποκατάστασης των μνημείων, καθώς και να είναι κατά το δυνατόν αντιστρεπτές. Οι κυριότερες κατευθύνσεις της μελέτης αφορούν τα παρακάτω σημεία:

- Αποκατάσταση του τρούλου και του τυμπάνου του κυρίως ναού
- Μορφολογική αποκατάσταση των απολήξεων των τοίχων του κυρίως ναού
- Αντικατάσταση των καλύψεων με μολυβδόφυλλα
- Αποκατάσταση της εξωτερικής εμφάνισης
- Αποκαταστάσεις ανοιγμάτων και κουφωμάτων
- Δομικές επεμβάσεις στην τοιχοποιία
- Αποκατάσταση της εσωτερικής εμφάνισης του ναού
- Επεμβάσεις στα δάπεδα
- Επεμβάσεις στα θεμέλια
- Συμπληρώσεις στα ψηφιδωτά (ειδικός τεύχος)

Οι βασικές αρχές των επεμβάσεων τέθηκαν υπόψη της Κεντρικού Αρχαιολογικού Συμβουλίου το οποίο αποφάσισε κατ αρχήν στις βασικές κατευθύνσεις συνέχισης της μελέτης. Η απόφαση περιλαμβάνεται στο Παράρτημα. Σε γενικές γραμμές προτείνονται οι παρακάτω επεμβάσεις:

## **2. Επεμβάσεις στον τρούλο του κυρίως ναού.**

Μετά την αποκάλυψη της κατάστασης της τοιχοποιίας και εν όψει της προτεινόμενης διατήρησης του μνημείου ανεπίχριστου έχει γίνει φανερό ότι η σημερινή μορφή του τρούλου έρχεται σε δυσαρμονία με την νέα εμφάνιση του ναού. Ο-



μως η καθαίρεση και αντικατάστασή του θα προκαλέσει πολλαπλά προβλήματα επιστημονικά, αισθητικά, στατικά, κατασκευαστικά και λειτουργικά. Αλλωστε ούτε για την αρχική μορφή του παλαιού τρούλου μπορούμε να αποφανθούμε με ακρίβεια 100%, ούτε πολύ περισσότερο για τις κατασκευαστικές του λεπτομέρειες, αλλά και η φόρτιση της ήδη βεβαρημένης και γηρασμένης τοιχοποιίας με ένα τέτοιο φορτίο δεν είναι επιθυμητή. Ακόμα δε ότι και να κατασκευαστεί θα είναι μια λύση σημερινή όχι αυθεντική. Προτείνεται λοιπόν η στερέωση του υπάρχοντος τρούλου, επισκευή των μεταλλικών κουφωμάτων και τελικά επίχρισμα του εσωτερικά και εξωτερικά.

Συγκεκριμένα προτείνονται οι παρακάτω ενέργειες:

**2.1.α. Θόλος.** Αντικαθίσταται τμηματικά χωρίς να καθαιρεθεί ο τρούλος η μεταλλική ομπρέλα στήριξης του θόλου (βλ. στατική μελέτη). Η κατάσταση της κάλυψης από μολυβδόφυλλα φαίνεται μακροσκοπικά ικανοποιητική. Ωστόσο θα πρέπει να διερευνηθεί αναλυτικά εάν το μολύβι είναι σε καλή κατάσταση ή έχει διαρρεύσει στα σημεία που δεν είναι εμφανή. Οπωσδήποτε θα χρειαστούν επισκευές γιατί ορισμένα μολύβια κυρίως στη γένεση του θόλου θα ανασηκωθούν για τις στατικές επεμβάσεις.

**2.1.β. Τύμπανο.** Προτείνεται η καθαίρεση όλων των υπολειπόμενων επιχρισμάτων και των σαθρών αρμολογημάτων του τυμπάνου σε βάθος. Στη συνέχεια θα αρμολογηθεί με ισχυρό κονίαμα σε βάθος τουλάχιστον 8-10 εκ το τύμπανο. Λόγω του μικρού πάχους του τυμπάνου η εργασία αυτή δεν θα γίνεται στην ίδια θέση συγχρόνως στο εσωτερικό και εξωτερικό. Κατόπιν θα ενισχυθεί το τύμπανο, με μεταλλικά στοιχεία εσωτερικά και εξωτερικά (βλ. στατική μελέτη). Το σύνολο του τυμπάνου θα επιχρισθεί και θα χρωματιστεί με χρώμα λευκό σπασμένο με λίγο κόκκινο, αλλά σε τόνο που να μην πλησιάζει το ροζ ώστε να ταιριάζει με τον υπό-



λοιπο κυρίως ναό. Τέλος θα επισκευασθούν όσα από τα μεταλλικά παράθυρα είναι οξειδωμένα.

### **3. Επεμβάσεις στις στέγες.**

Προτείνεται η καθαίρεση όλων των στεγών που έχουν σήμερα κάλυψη από κεραμίδια καθώς και του υποστρώματος, εκτός από τη στέγη του εσωνάρθηκα που έχει διαστρωθεί με μολυβδόφυλλα στις επισκευές του 1988. Θα αφαιρεθούν οι φερτές ύλες που επιβαρύνουν χωρίς λόγο τον φέροντα οργανισμό του κτηρίου και θα καθαριστούν με προσοχή οι θόλοι. Στη συνέχεια θα στερεωθούν και θα εξυγιανθούν οι άνω επιφάνειες των θόλων με καθαρισμό των αρμών και σφράγισμα. Σε περίπτωση που εμφανιστούν ρωγμές θα διενεργηθούν τοπικά ενέματα με κονίαμα όμοιο με αυτό του σφραγίσματος αν και όπου αυτό απαιτείται. Κατόπιν θα διαστρωθεί περλίτης εν ξηρώ στα χαμηλότερα σημεία, εάν υπάρχουν μεγάλα κενά. Πάνω στον περλίτη θα διαστρωθεί περλιτόδεμα για να δημιουργηθούν οι κατάλληλες κλίσεις. Η τελευταία στρώση θα είναι ελαφρά οπλισμένη με πλέγμα T139. Πάνω από το περλιτόδεμα θα διαστρωθεί αργιλικό υπόστρωμα πάχους 10εκ περίπου και τέλος τα μολυβδόφυλλα. Το υπόστρωμα αυτό είναι δυνατόν να διαστρωθεί και απ ευθείας στους θόλους εάν δεν υπάρχουν μεγάλα κενά.

3β. Ειδικότερα θα γίνουν στερεωτικές επεμβάσεις με ενέματα στους τοίχους και τους θόλους σε θέσεις που προβλέπονται από την στατική μελέτη.

### **4. Επεμβάσεις στους τοίχους.**

#### **4.1. Μορφολογική αποκατάσταση των απολήξεων του κυρίως ναού.**

Προτείνεται η αποκατάσταση των τοξωτών απολήξεων του κυρίως ναού. Θα καθαιρεθεί η αετωματική απόληξη του τοίχου σε μικρό βάθος 30-40εκ ώστε να απομακρυνθεί μόνον η εξωτερική παρειά του τοίχου. Η καθαίρεση αυτή θα γίνεται τμηματικά και με προσοχή χωρίς ισχυρές κρούσεις, ενώ θα ακολουθεί στερέωση τοπικά λίθων με ισχυρό κονίαμα και εξομάλυνση των όψεων. Στην βόρεια, νότια



και δυτική όψη η καθαίρεση θα φθάσει μέχρι τα πλίνθινα τόξα των ενσωματωμένων αψιδωμάτων. Όπως είδαμε στην βόρεια και νότια όψη μόνο το κεντρικό τόξο διατηρεί την αυθεντική του μορφή, ενώ τα πλάγια έχουν ανακατασκευαστεί. Ωστόσο δεν προτείνεται η καθαίρεσή τους, γιατί αυτό θα συνεπάγετο πολύ μεγαλύτερη αναστάτωση στον φέροντα οργανισμό του κτηρίου. Ακόμα θα αποφευχθεί η προσέγγιση στην περιοχή που υπάρχουν τα ψηφιδωτά στο εσωτερικό με τους κινδύνους που συνεπάγεται αυτό για την καταστροφή τους.

Στον βόρειο και νότιο τοίχο στις δύο πλάγιες κόγχες θα πελεκηθεί η εσωτερική λοξότμητη σειρά τούβλων και θα κατασκευαστεί κανονικό αψίδωμα με τούβλα στο εσωτερικό του παλιού ώστε να μετατραπεί η κόγχη σε επίπεδη. Η σύνδεση με τον τοίχο θα γίνει με πλίνθινα κλειδιά, δηλαδή τούβλα μεγαλύτερου μήκους που θα εισχωρούν στον τοίχο και τοπική έγχυση ενεμάτων. Στην δυτική όψη πάνω από την στέγη του εσωνάρθηκα απλώς θα καθαιρεθεί η τοιχοποιία μέχρι την άνω επιφάνεια των τόξων και δεν θα πειραχτεί το εσωτερικό τους. Αλλωστε καλύπτονται σε μεγάλο βαθμό από την στέγη του εσωνάρθηκα.

Στη συνέχεια θα εξομαλυνθεί η άνω επιφάνεια των τόξων και θα σφραγιστούν οι τυχόν ρωγμές που έχουν δημιουργηθεί ανάμεσα στην εσωτερική και εξωτερική παρειά του τοίχου. Πιθανόν να απαιτείται και εδώ η διενέργεια ενέσεων. Στη συνέχεια θα διαστρωθούν μια απλή σειρά πλινθίων που θα περιβάλλει τα τόξα, κατόπιν μια οδοντωτή ταινία και μια ακόμα μονή σειρά πλινθών, που θα προεξέχει ελαφρά από τις υπόλοιπες για να διαμορφώνει το γείσο. Στο κεντρικό τόξο θα διαταχθεί πάνω από τις προηγούμενες στρώσεις και μια σειρά φυαλοστόμια και μια ακόμα περιβάλλουσα από πλινθία, για να δοθεί έμφαση και ανάταση στο σημείο αυτό. Οι μορφές αυτές που προτείνονται είναι παρόμοιες με τις πλάγιες όψεις του ναού της Παναγίας Κρήνας στους Βαβύλους της Χίου, που θεωρείται πιστό αντίγραφο του καθολικού της Νέας Μονής.



Παρόμοια μορφή θα κατασκευαστεί και στον ανατολικό τοίχο του κυρίως ναού. Ο τοίχος αυτός όμως είναι πλήρως ανακατασκευασμένος στις αρχές του αιώνα. Συνεπώς μετά την καθαίρεση της εξωτερικής παρειάς του τοίχου θα κατασκευαστούν νέα αψιδώματα από τούβλα με διαστάσεις παρόμοιες με αυτών των πλαγίων τοίχων και με την ίδια μορφή. Το σύνολο των νέων τοξωτών στεγών θα καλυφθεί με μολυβδόφυλλα.

#### **4.2. Εξωτερικές επεμβάσεις στους τοίχους.**

##### **4.2.α. Εξωτερική εμφάνιση.**

**Κυρίως Ναός - Ιερό - Εσωνάρθηκας.** Για την εξωτερική επιδερμίδα του ναού προτείνονται δύο εναλλακτικές λύσεις: Στην πρώτη (αναφέρεται στα σχέδια ως **α**) μετά το βαθύ αρμολόγημα, θα αρμολογηθούν κανονικά οι δομικοί λίθοι ώστε να είναι εμφανείς. Στη δεύτερη (αναφέρεται στα σχέδια ως **β**) προτείνεται η αποκατάσταση της αρχικής επιδερμίδας του 11<sup>ου</sup> αιώνα, όπως αυτή ανιχνεύθηκε σε έρευνα που διενεργήθηκε επί τόπου και περιγράφηκε σε προηγούμενα κεφάλαια. Αναλυτικά:

##### **Εναλλακτική λύση 1.**

Όσα τούβλα έχουν καταστραφεί αντικαθίστανται από καινούργια στην ίδια θέση με τα παλιά. Όσα βρίσκονται ακόμα στη θέση τους, αλλά η εξωτερική τους επιφάνεια έχει φθαρεί ανεπανόρθωτα, αφαιρούνται και επανατοποθετούνται ανάποδα, δηλαδή με την εσωτερική πλευρά προς τα έξω. Στην συνέχεια διενεργούνται ενέματα, εάν τούτο απαιτείται στη συγκεκριμένη θέση και τέλος αρμολογούνται σε βάθος. Το κονίαμα του αρμολογήματος προδιαγράφεται από τη στατική μελέτη. Το τελικό αρμολόγημα θα είναι ασθενές και θα αποτελείται από ασβέστη μόνο και άμμο ως αδρανές ώστε να μην επιβαρύνει τα παλιά τούβλα. Η τελική του υφή θα αποφασιστεί μετά από δοκιμές επί τόπου.



## Εναλλακτική λύση 2.

i. Τα κεραμικά κοσμήματα παραμένουν εμφανή. Ακολουθείται η ίδια τεχνική που περιγράψαμε παραπάνω για την αποκατάστασή τους. Στη συνέχεια εκτελούνται βαθιά αρμολογήματα με κύριο συστατικό τον ασβέστη και χονδρό-κοκκο αδρανές το οποίο θα σταματά 1,5-2 εκ από την επιφάνεια του τούβλου. Κατόπιν αρμολογούνται με προσοχή με κονίαμα που θα έχει σύνθεση παρόμοια με αυτήν που αποκαλύφθηκε στις έρευνες και θα χρησιμοποιηθεί για το λεπτό επίχρισμα (βλ. παρακάτω). Το αρμολόγημα θα έρχεται περασιά με την εξωτερική επιφάνεια του τούβλου, αλλά θα σχηματίζει περιμετρικά εκβάθυνση (φάλτσο) ώστε να διαφοροποιούνται τα τούβλα από το αρμολόγημά τους. Η ίδια τεχνική θα χρησιμοποιηθεί και στις ταινίες από τούβλα και τα τόξα των παραθύρων και των τυφλών αψιδωμάτων, που παραμένουν εμφανή. Το ίδιο και στα νέα κεραμικά κοσμήματα που δεν προϋπήρχαν.

ii. Στην υπόλοιπη επιφάνεια θα διαστρωθεί ένα είδος επιχρίσματος πολύ λεπτού, που θα καλύπτει το μεγαλύτερο μέρος της λιθοδομής, αλλά θα αφήνει τους μεγαλύτερους λίθους να προεξέχουν ελαφρά. Το κονίαμα του «επιχρίσματος» αυτού θα αποφασιστεί με δοκιμές επί τόπου και θα αποτελείται από ασβέστη, τριμμένο κεραμίδι, ελάχιστο λευκό τσιμέντο και άμμο, θα είναι δηλαδή ένα είδος κουρασανιού. Το ίδιο επίχρισμα θα επεκταθεί και στους λαμπάδες των παραθύρων και των τυφλών αψιδωμάτων.

iii. Πάνω στην επιδερμίδα αυτή όταν θα έχει στεγνώσει ελαφρά, δηλαδή το απόγευμα της ημέρας διάστρωσης ή την επόμενη μέρα, θα χαραχτούν γραμμές με ειδικό εργαλείο σε κανονικές αποστάσεις που υποδεικνύονται στα σχέδια. Οι γραμμές αυτές θα είναι οριζόντιες και κάθετες. Η απόσταση ανάμεσα στις οριζόντιες θα είναι 27-30εκ, ενώ οι κατακόρυφες θα οργανώνονται ώστε να σχηματίζε-



ται ισόδομο σύστημα δομής. Η κατασκευή των γραμμών αυτών θα γίνεται με πίεση εργαλείου ειδικά κατασκευασμένου με διατομή 0,4εκ και όχι με σύρσιμο μυστρίου πάνω στο κονίαμα και με τη χρήση κανόνα και αλφαδιού.

**Εξωνάρθηκας.** Οι τοίχοι των αψίδων του εξωνάρθηκα διατηρούν το πλινθοπερίκλειστο σύστημα δομής. Το αρμολόγημα είναι κουρασάνι σε καλή γενικά κατάσταση. Θα χρειαστούν απλώς μικροεπισκευές σε πολλά σημεία και σφραγίσματα των ρωγμών όπου αυτό απαιτείται. Ακόμα θα ανακτιστούν τα ανοίγματα των παραθύρων των δυο χορών (βλ. παρακάτω) και θα αποκατασταθεί το αρχικό σύστημα δομής. Οι τοίχοι της φάσης της εποχής της Τουρκοκρατίας θα αρμολογηθούν με κονίαμα με ελάχιστο τριμμένο κεραμίδι.

Θα διανοιγούν τα κλειστά παράθυρα των τριών τρουλλίσκων του εξωνάρθηκα, των οποίων η τοιχοποιία αποκαλύφθηκε ότι είναι πρόχειρη και ευτελής. Στη συνέχεια θα επιχρισθούν με πατητά επιχρίσματα σε τρεις στρώσεις αφού ανακατασκευαστούν οι κιονίσκοι που αρχικά υπήρχαν από το κονίαμα του πρώτου χειριού του επιχρίσματος.

**Πρόσκτισμα.** Θα ακολουθηθεί σε γενικές γραμμές η ίδια διαδικασία με τους τοίχους του κυρίως ναού. Μετά το αρμολόγημα σε βάθος και τη διενέργεια ενεμάτων όπου αυτό απαιτηθεί θα αρμολογηθούν με προσοχή τα κεραμικά κοσμήματα και οι ταινίες σύμφωνα με την σχετική περιγραφή. Στη συνέχεια θα διαστρωθεί το τελικό αρμολόγημα. Τα παράθυρα θα παραμείνουν με τα πλαίσια που έχουν σήμερα.



#### 4.2.β. Διαμόρφωση των ανοιγμάτων.

Με την αποκάλυψη της δομής των τοίχων μετά τις εργασίες καθαίρεσης των επιχρισμάτων έγινε δυνατό να διαπιστωθεί και η αρχική μορφή των ανοιγμάτων. Είναι συνεπώς δυνατή η αποκατάσταση της μορφής τους σε μεγάλο ποσοστό. Στη συνέχεια θα τοποθετηθούν νέα μεταλλικά κουφώματα απλής μορφής ώστε να μην δημιουργούνται παρανοήσεις στον επισκέπτη του μνημείου καθ όσον δεν μπορούμε να είμαστε σίγουροι για την αρχική τους μορφή. Συγκεκριμένα προτείνονται οι παρακάτω εργασίες, ενώ η προτεινόμενη μορφή του κάθε ανοίγματος εμφανίζεται στα γενικά σχέδια και τα σχέδια λεπτομερειών της μελέτης:

##### Α. Βόρεια όψη.

i. Μονόλοβο παράθυρο ιερού. Προτείνεται η αφαίρεση του πώρινου πλαισίου καθώς και του τυμπάνου του τόξου. Οι παραστάδες του παραθύρου σώζονται στη θέση τους χωρίς καταστροφές και συνεπώς δεν απαιτείται άλλη επέμβαση πέραν της τοποθέτησεως νέου μεταλλικού κουφώματος.

ii. Μικρή πόρτα στον κυρίως ναό. Προσεκτική καθαίρεση του τοίχου πληρώσεως και διάνοιξη της θύρας. Παράλληλα θα πρέπει να αποκοπεί μέρος του περιμετρικού θρανίου ώστε να είναι δυνατή η πρόσβαση. Από το πέτρινο τμήμα του θρανίου που θα αφαιρεθεί θα κατασκευαστούν οι πλάγιες όψεις του στο σημείο της αποκοπής. Θα ακολουθήσει καθαρισμός και ανάδειξη των μαρμάρινων στοιχείων του θυρώματος και τοποθέτηση νέου ξύλινου κουφώματος.

iii. Κατώτερο παράθυρο στο κεντρικό αγίδωμα. Καθαίρεση του πώρινου πλαισίου. Διακρίνεται εύκολα το άνω μέρος των δύο τόξων που σχημάτιζαν τους δύο λοβούς του αρχικού παράθυρου. Θα συμπληρωθούν τα τόξα με καινούργια τούβλα όμοια με τα παλιά και θα κατασκευαστεί νέος μαρμάρινος αμφικιονίσκος για να τοποθετηθεί στην κεντρική γένεση των δύο τόξων (βλ. σχέδια λεπτομε-



ρειών). Ακόμα θα αποκατασταθούν οι δύο παραστάδες των παραθύρων με τοπική ανάκτηση λίθων και πλίνθων σύμφωνα με την παλαιότερη όψη που παρουσιάζεται στα σχέδια. Στη συνέχεια θα αποκατασταθεί η τριπλή ταινία από πλίνθους στο κάτω μέρος η οποία είχε καταστραφεί για τη διάνοιξη του παραθύρου. Τέλος θα τοποθετηθεί μεταλλικό κούφωμα.

iv. Μονόλοβο παράθυρο ψηλά στο κεντρικό αψίδωμα. Έχει πλήρως διαταραχθεί η μορφή του και έχει μετατραπεί σε ορθογωνικό. Ωστόσο διακρίνονται οι αρχικές του διαστάσεις παρ' όλο που το τόξο του έχει καταστραφεί. Προτείνεται η καθαίρεση του πώρινου πλαισίου και η ανάκτηση του διπλού τόξου και των παραστάδων του παραθύρου με πλίνθους. Θα γίνει σύνδεση με τον τοίχο του βάθους με πλίνθινα κλειδιά (πλίνθους μεγαλύτερου μήκους) και τοπική εφαρμογή ενεμάτων. Τοποθέτηση μεταλλικού κουφώματος.

v. Μονόλοβο παράθυρο στο δυτικό αψίδωμα. Σώζεται το εξωτερικό από το διπλό τόξο που περιέβαλε το παράθυρο και μάλιστα σε κακή κατάσταση. Προτείνεται η συμπλήρωση των ελλειπόντων πλίνθων από το σωζόμενο τόξο και η κατασκευή του δεύτερου τόξου σε εσοχή κάτω από το προηγούμενο με νέα πλινθία. Οι εσωτερικές παραστάδες θα κατασκευαστούν από τούβλα αναμεμειγμένα με λίθους όπως είναι η πάγια μορφή σε όλο το μνημείο. Τοποθέτηση μεταλλικού κουφώματος.

vi. Πόρτα στον εσωνάρθηκα. Διατηρείται το θύρωμα σε καλή σχετικά κατάσταση, αλλά το ξύλινο κούφωμα πρέπει να αντικατασταθεί. Δύο τούβλα που λείπουν από το τόξο της θα πρέπει και αυτά να αντικατασταθούν.

vii. Μονόλοβο παράθυρο στον εσωνάρθηκα. Σώζεται το μεγαλύτερο μέρος του εξωτερικού τόξου (εκτός από ένα τούβλο) και το εσωτερικό, το οποίο όμως είναι ακόμα επιχρισμένο. Προτείνεται η καθαίρεση του νεωτερικού πώρινου πλαισίου καθώς και του τυμπάνου και η αποκατάσταση της αρχικής μορφής. Μεταλλικό κούφωμα.



viii. Βόρειο παράθυρο στον εξωνάρθηκα. Όπως είδαμε παραπάνω το παράθυρο αυτό ανοίχτηκε στη θέση που δεν προϋπήρχε παράθυρο καταστρέφοντας μέρος των τοιχογραφιών. Προτείνεται η απόφραξη του παραθύρου αυτού και αποκατάσταση του αψιδώματος στην αρχική του μορφή. Ο τοίχος πληρώσεως θα είναι κατασκευασμένος με το πλινθοπερίκλειστο σύστημα δομής, όπως και τα υπόλοιπα αψιδώματα.

ix. Δυτικό παράθυρο στον εξωνάρθηκα και βόρειο παράθυρο στο πρόσκητο. Το πώρινο πλαίσιο τους είναι σύγχρονο με το παράθυρο. Προτείνεται μόνο η συντήρηση του μεταλλικού κιγκλιδώματος και η αντικατάσταση του ξύλινου κουφώματος που είναι αποσπασμένο.

x. Επίσης θα συντηρηθούν τα μεταλλικά κιγκλιδώματα στα ανοίγματα του κωδωνοστασίου.

## **B. Νότια όψη.**

i. Μονόλοβο παράθυρο ιερού. Το εσωτερικό τόξο του παραθύρου είναι κατεστραμμένο, ενώ το εξωτερικό έχει πελεκηθεί για να χωρέσει το πώρινο πλαίσιο. Προτείνεται η καθαίρεση του πώρινου πλαισίου καθώς και του τυμπάνου και ανάκτηση του εσωτερικού τόξου με καινούργια τούβλα. Σύνδεση παλαιού και καινούργιου τόξου με πλίνθινα κλειδιά. Στη συνέχεια θα τοποθετηθεί μεταλλικό παράθυρο.

ii. Κάτω παράθυρο κεντρικού αψιδώματος κυρίως ναού. Έχει πλήρως διαταραχθεί. Στην αυθεντική του μορφή ήταν δίλοβο, αλλά έχει μετατραπεί σε μονόλοβο τοξωτό. Ωστόσο διακρίνεται μέρος των τόξων του αρχικού παραθύρου και οι εξωτερικές παραστάδες τους που έχουν μείνει αδιατάρακτες. Είναι συνεπώς δυνατό να αποκατασταθεί το δίλοβο. Θα κατασκευαστεί μαρμάρινος αμφικιονίσκος σύμφωνα με τα σχέδια και θα ανακατασκευαστούν τα πλίνθινα τόξα. Θα κατασκευαστούν επίσης και οι εσωτερικές παραστάδες των παραθύρων με λίθους και



πλίνθους όπως σε όλα τα παράθυρα του κτηρίου. Τέλος θα τοποθετηθεί μεταλλικό κούφωμα.

iii. Μονόλοβο άνω παράθυρο κεντρικού αψιδώματος. Είναι τελείως διαταραγμένο. Δεν σώζεται κανένα στοιχείο του εκτός από το αρχικό του πλάτος. Ωστόσο η μορφή του συνάγεται από το εσωτερικό που έχει μείνει αδιατάρακτο. Ήταν στενότερο μονόλοβο. Προτείνεται η τοπική καθαίρεση της νεωτερικής τοιχοποιίας και του πώρινου πλαισίου. Στην συνέχεια θα κατασκευαστεί διπλό τοξωτό αψίδωμα από καινούργια τούβλα περιμετρικά του ανοίγματος. Ακόμα θα αποκατασταθεί η τριπλή ταινία από πλίνθους στο κάτω μέρος του παραθύρου που είχε καταστραφεί. Τοποθέτηση μεταλλικού διαφράγματος.

iv. Μονόλοβο παράθυρο στο δυτικό αψίδωμα. Παρ όσον ότι είναι διαταραγμένο σώζεται το εξωτερικό τόξο που σχηματίζεται από λίθους εναλλάξ με δύο πλίνθους. Προτείνεται η καθαίρεση του πώρινου πλαισίου και αποκατάσταση του πλίνθινου τόξου. Ακόμα προτείνεται η ανάκτηση και του εσωτερικού τόξου, καθώς και των παραστάδων του με λίθους και πλίνθους ομοίως προς το εξωτερικό. Θα τοποθετηθεί νέο μεταλλικό κούφωμα.

v. Παράθυρο του εσωνάρθηκα. Σώζεται πλήρως το εξωτερικό από τα δύο τόξα, ενώ το εσωτερικό διακρίνεται πίσω από το πώρινο πλαίσιο. Δεν είναι γνωστή η κατάστασή του. Προτείνεται η καθαίρεση του πώρινου πλαισίου, και αποκατάσταση των δύο τόξων. Τοποθέτηση νέου μεταλλικού κούφωματος.

vi. Νότιο παράθυρο του εξωνάρθηκα. Όπως και το αντίστοιχό του βόρειο έχει ανοιχθεί σε θέση που προϋπήρχε μόνο αψίδωμα, το οποίο έχει με την ενέργεια αυτή πλήρως διαταραχθεί. Προτείνεται η απόφραξη του παραθύρου και η αποκατάσταση του αρχικού αψιδώματος με το πλινθοπερίκλειστο σύστημα δομής όπως και στη βόρεια αψίδα.

vii. Δυτικό παράθυρο του εσωνάρθηκα και παράθυρα προσκτίσματος. Τα παράθυρα αυτά διατηρούν την αρχική τους μορφή που ήταν ίδια με την σημερινή.



Τα πλαίσια τους είναι συμφυή με τον τοίχο. Προτείνεται μόνο η αντικατάσταση των φθαρμένων ξυλίνων κουφωμάτων και η συντήρηση των κιγκλιδωμάτων.

### **Γ. Ανατολική όψη.**

i. Μονόλοβο παράθυρο Πρόθεσης. Σώζονται και τα δύο τόξα, αλλά οι παραστάδες φαίνονται διαταραγμένες και έχει προστεθεί πώρινο πλαίσιο όμοιο με τα άλλα παράθυρα του ναού. Προτείνεται η καθαίρεση του πλαισίου αυτού καθώς και του γύψινου κουφώματος και η αποκατάσταση των παραστάδων των παραθύρων με λίθους και πλίνθους. Θα τοποθετηθεί μεταλλικό κούφωμα.

ii. Τρίλοβο παράθυρο αψίδας ιερού. Σώζεται σε σχετικά καλή κατάσταση. Εχουν και εδώ τοποθετηθεί πώρινα πλαίσια και γύψινοι φεγγίτες, αλλά η βασική δομή του παραθύρου έχει διατηρηθεί, εκτός από τις πλάγιες παραστάδες που έχουν πελεκηθεί για την τοποθέτηση των πλαισίων. Προτείνεται η καθαίρεση των πλαισίων όπως και των γύψινων φεγγιτών και των παραγεμισμάτων και η αποκατάσταση των πλαγίων παραστάδων. Στην ευρεία ποδιά του παραθύρου θα διαστρωθεί ισχυρή τσιμεντοκονία με κλίση για την απομάκρυνση των ομβρίων και πρόσμεικτα για τον χρωματισμό. Τέλος θα τοποθετηθούν νέα μεταλλικά κουφώματα.

iii. Παράθυρο Διακονικού. Τα τόξα σώζονται εν μέρει, αλλά είναι αρκετά διαταραγμένα για να χωρέσουν ο γύψινος φεγγίτης και το πώρινο πλαίσιο. Προτείνεται η καθαίρεση των τελευταίων και η αποκατάσταση των τόξων και των παραστάδων με την προσθήκη νέων λίθων και πλίνθων όπου αυτό είναι απαραίτητο.

**Δ. Παράθυρα τρουλλίσκων.** Θα καθαιρεθούν όλα τα κουφώματα των τρουλλίσκων που είναι ξύλινα και αποσαθρωμένα και θα διανοιγούν όσα από τα ανοίγματα είναι κλειστά. Αυτό είναι δυνατόν γιατί μετά την σημαντική μείωση του ύψους της στέγης του εσωνάρθηκα μετά τις εργασίες του 1988 έχουν αποκαλυφθεί



πολλά από αυτά. Θα τοποθετηθούν νέα διαφράγματα μαρμάρινα ή χυτά σε λευκό τσιμέντο σύμφωνα με τα σχέδια.

#### 4.2.γ. Περιμετρικό θρανίο και περιβάλλον χώρος.

Το στοιχείο αυτό του ναού φέρει σημαντική ευθύνη, όπως είδαμε για την είσοδο της υγρασίας εκ των κάτω και διάβρωση των τοίχων του ναού. Έχει υποστεί στη διάρκεια των αιώνων σημαντικές φθορές και μετακινήσεις, γιατί είδαμε ότι είναι παλαιότερο του 18<sup>ου</sup> αιώνα. Ωστόσο η πλήρης καθαίρεση του και αποκατάσταση θα αποτελούσε σημαντικότερη επέμβαση, η οποία δεν δικαιολογείται από την κατάσταση στην οποία βρίσκεται. Για το λόγο αυτό προτείνονται τα παρακάτω:

i. Τοπική καθαίρεση στα σημεία που είναι πλήρως αποσαθρωμένο, όπως και στα σημεία που πρόκειται να γίνουν υποθεμελιώσεις (στους χορούς του εξωνάρθηκα). Σε ορισμένες θέσεις έχει ήδη αφαιρεθεί για τη διενέργεια διερευνητικών τομών. Στη συνέχεια θα συγκολληθούν τα σπασμένα κομμάτια ή θα αντικατασταθούν με νέα από κόκκινο χιώτικο μάρμαρο. Τα νέα μέλη θα επανατοποθετηθούν στις θέσεις που έχουν αφαιρεθεί.

ii. Σφράγιση των ρωγμών και πλήρωση των κενών με τσιμεντενέματα. Θα ακολουθήσει την αποκατάσταση των μαρμάρινων μελών. Τα τσιμεντενέματα θα είναι παχύρρευστα ώστε να μην διαχέονται στο περιβάλλον ή το χώμα, αλλά να φράζουν μόνο τις διόδους της υγρασίας. Η σύνθεσή τους θα αποφασιστεί με δοκιμές επί τόπου με απόφαση της Υπηρεσίας.

Απόλυτα συνυφασμένη με την αποκατάσταση του θρανίου είναι και η επέμβαση στον περιβάλλοντα χώρο του καθολικού. Έχει διαμορφωθεί σε απλό σχέδιο που αποτελείται από λωρίδες κόκκινου χιώτικου λίθου που σχηματίζουν διάχωρα, τα οποία έχουν γεμίσει με βοτσαλωτά δάπεδα. Προφανώς έχει κατασκευαστεί πριν ή συγχρόνως με το θρανίο, αφού το τελευταίο πάτησε πάνω στο δάπεδο



αυτό. Παρουσιάζει δε μεγάλη ομοιότητα στον τρόπο κατασκευής και τα μορφολογικά στοιχεία. Συνεπώς και λόγω της παλαιότητάς του, αλλά και λόγω της ολοκληρωμένης επιφάνειας έδρασης που προσφέρει στο μνημείο είναι απαραίτητο να αποκατασταθεί. Για το λόγο αυτό θα αφαιρεθούν τα σπασμένα μάρμαρα, θα συγκολληθούν και θα επανατοποθετηθούν σε νέα υγιή βάση από άοπλο σκυρόδεμα. Στη συνέχεια θα ανακατασκευαστούν τα βοτσαλωτά με τους ίδιους λίθους, εφ' όσον τούτο είναι δυνατόν, σε υπόστρωμα από άμμο. Τα βότσαλα θα τοποθετηθούν με την επιφάνεια που είναι φθαρμένη στην ίδια θέση και θα συμπληρωθούν με καινούργια. Τέλος θα στερεωθούν όλα τα δάπεδα με αρμολόγημα από αραιό διάλυμα τσιμέντου.

#### **4.3. Επεμβάσεις στις εσωτερικές επιφάνειες των τοίχων.**

Όπως περιγράφηκε στην Παθολογία το εσωτερικό του ναού καλύπτεται από τριών ειδών επιφάνειες:

- Ψηφιδωτά
- Μαρμάρινες επενδύσεις.
- Επιχρίσματα.
- Ανοίγματα

Προτείνονται οι παρακάτω επεμβάσεις. Οι συγκεκριμένες θέσεις που θα γίνουν αυτές περιγράφονται αναλυτικά παρακάτω και εμφανίζονται στα σχέδια της μελέτης.

**4.3.1. Ψηφιδωτά.** Για τις επεμβάσεις στα ψηφιδωτά θα γίνει λόγος σε ξεχωριστό τμήμα της μελέτης.

**4.3.2. Μάρμαρα.** Οι αυθεντικές μαρμάρινες επενδύσεις αποτελούν πολύ μικρότερο τμήμα από αυτό που φαίνεται στην αρχή. Ο λόγος είναι ότι έχουν εξαιρετικά συμπληρωθεί με χρωματιστά επιχρίσματα στα οποία θα αναφερθούμε στη συνέχεια. Η κατάστασή τους είναι κακή, αλλά σε γενικές γραμμές όχι επικίνδυνη.



Τα περισσότερα μάρμαρα είναι καλυμμένα με ρύπους και ασβεστώματα από προηγούμενες φάσεις του κτηρίου, αλλά είναι καλά στερεωμένα στις θέσεις τους. Ορισμένα δομικά μόνο μάρμαρα όπως αυτά των θυρωμάτων παρουσιάζουν ρηγματώσεις. Σε γενικές γραμμές προτείνονται καθαρισμοί, τοπικές στερεώσεις και συγκολλήσεις, όπου αυτό απαιτείται. Οι καθαρισμοί θα γίνουν με προσοχή ώστε να μην θιγεί κατά το δυνατόν η επιφάνεια του μαρμάρου και θα είναι δύο ειδών:

- i. μηχανικοί, με προσεκτική απόξεση του μεγαλύτερου μέρους των μεταγενέστερων ασβεστωμάτων και χρωμάτων
- ii. χημικοί, με την μέθοδο της προσροφητικής αργίλου (σεπιολίτη). Οι καθαρισμοί αυτοί θα γίνουν από ειδικευμένο συνεργείο.

Οι στερεώσεις θα γίνουν μόνο στα σημεία που τα μάρμαρα παρουσιάζουν αποσάθρωση του υλικού σύνδεσης ή έχουν τοπικά μετακινηθεί. Δεν θα γίνουν αφαιρέσεις, εκτός εάν το μέλος είναι σε κατάσταση ετοιμορροπίας, αλλά θα στερεωθούν *in situ* με λεπτόρρευστα ενέματα με βάση το λευκό τσιμέντο και σταθεροποιητικό μάζης για πρόσμεικτο. Τα ενέματα θα εγχυθούν από τους αρμούς από λεπτά σωληνάκια χωρίς να διαταραχθούν τα μάρμαρα. Σε κάθε περίπτωση θα προηγηθεί προσωρινή στερέωση της περιοχής επέμβασης με στόχο ώστε να μην μετακινηθούν τα αποκολλημένα μάρμαρα από την υδροστατική πίεση του ενέματος.

Τα μάρμαρα του τοξωτού θυρώματος του εξωνάρθηκα έχουν ασβεστοποιηθεί εν μέρει από την πυρκαϊά. Θα καθαριστούν και θα στερεωθούν με προσοχή οι αποσαθρωμένες επιφάνειες και θα συγκολληθούν όσα από αυτά είναι σπασμένα, χωρίς να αφαιρεθούν από τη θέση τους. Επίσης ρηγματωμένα είναι τα μαρμάρινα θυρώματα του εσωνάρθηκα και του κυρίως ναού. Θα συγκολληθούν με τοπικά ενέματα ρητινών.

**4.3.3. Επιχρίσματα.** Περιλαμβάνουν δύο περιπτώσεις: τα επιχρίσματα που απομιμούνται μαρμάρινες επενδύσεις και όσα συμπλήρωσαν τις υπόλοιπες επιφάνειες.



νεις του κτηρίου μετά την κατάπτωση των επενδύσεων και των ψηφιδωτών. Οι πατητές κονίες που χρησιμοποιήθηκαν για την απομίμηση των επενδύσεων είναι σε γενικές γραμμές σε καλή κατάσταση, αλλά τοπικά έχουν αποσθρωθεί από τη χρήση. Προτείνεται η πλήρης αποκατάσταση των επιχρισμάτων αυτού του τύπου με τις μεθόδους που χρησιμοποιούνται για την αποκατάσταση των τοιχογραφιών. Στα σημεία που έχουν καταστραφεί θα συμπληρωθούν με αντίστοιχο υλικό και επεξεργασία. Ομοίως προτείνεται η κατασκευή νέων χρωματιστών επιχρισμάτων με μορφή που θα απομιμείται μαρμάρινη επένδυση και στα σημεία στα οποία δεν σώζεται καθόλου παρόμοιο επίχρισμα. Η βελτίωση της όψης του ναού που θα προκύψει θα είναι τόσο μεγάλη που δικαιολογείται μια παρόμοια αυθαιρεσία.

Οι επιφάνειες στις οποίες υπήρχαν ψηφιδωτά που έχουν πλέον οριστικά καταπέσει θα καθαιρεθούν τα σαθρά επιχρίσματα και θα κατασκευαστούν νέα τα οποία θα βαφτούν με ενιαίο χρώμα με βάση το λευκό, αλλά «σπασμένο» με προσμίξεις γαιωδών χρωμάτων για να ταιριάζει αρμονικά με τα ψηφιδωτά, δηλαδή με «ζεστό» χρώμα. Στα σημεία που υπάρχει είσοδος υγρασίας μετά την καθαίρεση των επιχρισμάτων θα καθαιρεθούν τα κονιάματα των αρμολογημάτων και θα αφεθούν οι λίθοι να στεγνώσουν. Στη συνέχεια θα διαστρωθούν τα επιχρίσματα. Αναλυτικά θα εκτελεστούν οι παρακάτω εργασίες:

**4.3.3.α. Ιερό Βήμα.** Το ανατολικό τμήμα του ιερού βήματος φαίνεται ότι δεν υπέστη μεγάλες ζημιές στους σεισμούς του 1881 γιαυτό και σώζεται σε καλή σχετικά κατάσταση. Οι τρεις κόγχες καθώς και τα παράθυρα είναι αδιατάρακτα, ενώ μεγάλο μέρος των μαρμαρεπενδύσεων βρίσκεται στη θέση του. Στην κεντρική αψίδα θα καθαριστούν με προσοχή τα σωζόμενα μάρμαρα καθώς και οι ασβεστωμένες κονίες στα δεξιά. Το ίδιο θα συνεχιστεί και στην κόγχη της Πρόθεσης όπου σώζεται μεγάλο ποσοστό της επένδυσης ενώ το υπόλοιπο έχει συμπληρωθεί.

Η κόγχη του διακονικού έχει περαστεί με μεταγενέστερο χρώμα ενώ σώζονται τραβηχτοί κοσμήτες μικρού πάχους με μορφή τουρκομπάροκ. Είναι πιθανόν



να ανήκουν μαζί με τον φεγγίτη σε επισκευή του 18<sup>ου</sup> αιώνα. Δεν είναι σίγουρο εάν σώζονται τμήματα της μαρμάρινης επένδυσης κάτω από τα χρώματα. Θα καθαριστούν με προσοχή τα ασβεστώματα και θα αποκαλυφθούν τα μάρμαρα και τα παλιά χρώματα.

Στη συνέχεια θα κατασκευαστούν νέα τραβηχτά πλαίσια από κονίαμα στα μέτωπα των τόξων, στο κάτω μέρος της κόγχης του Διακονικού, στον βόρειο και νότιο τοίχο καθώς και στον δυτικό τοίχο του ιερού σύμφωνα με τα σχέδια και θα χρωματισθούν σε απομίμηση μαρμάρου σύμφωνα με τα σχέδια. Φυσικά θα έχει προηγηθεί η διάνοιξη των παραθύρων και η επαναφορά τους στην αρχική τους μορφή.

**4.3.3.β. Κυρίως ναός.** Θα επισκευαστούν οι πατητές κονίες με την απομίμηση μαρμάρου στα σημεία που έχουν φθαρεί από τη χρήση. Η εργασία αυτή θα γίνει από ζωγράφο-συντηρητή τον ίδιο που θα ασχοληθεί και με τις συμπληρώσεις. Θα απαιτηθούν δε νέα επιχρίσματα στα παρακάτω σημεία:

- i. στις θέσεις που αποκαθίστανται τα διαταραγμένα παράθυρα του βορείου και νοτίου τοίχου, δηλαδή στα παράθυρα της κάτω στάθμης.
- ii. στον ανατολικό τοίχο στα σημεία που ο τοίχος έχει μείνει ανεπίχριστος μετά την αφαίρεση του νεοκλασικίζοντος τέμπλου, δηλαδή στην τοξοστοιχία του ιερού.
- iii. Στις ανατολικές άκρες του βόρειου και νότιου τοίχου όπου έχουν καταστραφεί από την αφαίρεση του παλιού τέμπλου και έχουν μείνει ανεπίχριστα.

Πάνω από την τοξοστοιχία του ιερού θα κατασκευαστεί το γείσο από τραβηχτό επιχρίσμα όμοιο με αυτό του υπολοίπου κυρίως ναού.

Πάνω από τα ψηφιδωτά και μέχρι τη στεφάνη του τρούλου θα καθαιρεθούν τα σαθρά επιχρίσματα σε όσα σημεία υπάρχει είσοδος υγρασίας και θα ανακατα-



σκευαστούν, ενώ το σύνολο του εσωτερικού του κυρίως ναού θα χρωματιστεί με το ίδιο «ζεστό» χρώμα του ιερού.

**4.3.3.γ. Εσωνάρθηκας.** Τα χρωματιστά επιχρίσματα του εσωνάρθηκα δεν είναι κατασκευασμένα την ίδια εποχή ούτε είναι της ίδιας ποιότητας με αυτά του κυρίως ναού. Οι διαφορετικοί ταμπλάδες ξεχωρίζουν με απλό χρώμα χωρίς να υπάρχουν τραβηχτά επιχρίσματα και τα χρώματα είναι άτονα. Ακόμα το μεγαλύτερο μέρος του βορείου και νοτίου τοίχου καθώς και τα κατώτερα στρώματα των υπολοίπων είναι κατεστραμμένα από την χρήση και την εισδοχή υγρασίας. Προτείνεται η ανακατασκευή του συνόλου των επιχρισμάτων σε συμφωνία χρωματική και υφής με τα αντίστοιχα επιχρίσματα του κυρίως ναού. Θα προηγηθεί προσεκτική καθαίρεση των σαθρών τμημάτων διάστρωση νέας επιφάνειας και δημιουργία της νέας μορφής σύμφωνα με τα σχέδια. Τέλος θα χρωματιστούν με χρώμα απομίμησης μαρμάρου. Ακόμα θα αποκατασταθεί και το τραβηχτό γείσο που περιβάλλει τον εσωνάρθηκα. Των εργασιών αυτών θα προηγηθούν φυσικά η διευθέτηση των ανοιγμάτων.

**4.3.3.δ. Εξωνάρθηκας.** Τα επιχρίσματα είναι σε κακή κατάσταση, είτε ρηγματωμένα στους τρούλους είτε προσβεβλημένα από την υγρασία, κυρίως στους πλάγιους τοίχους. Επίσης υπάρχει μεγάλη πιθανότητα να υπάρχουν τοιχογραφίες και στους υπόλοιπους τοίχους. Στους δύο χορούς έχουν ήδη καθαιρεθεί τα επιχρίσματα. Θα καθαιρεθούν με προσοχή και με παρουσία συντηρητού όλα τα επιχρίσματα του εξωνάρθηκα και θα διερευνηθεί η ύπαρξη τοιχογραφιών. Στην περίπτωση αυτή θα συντηρηθούν και θα αναδειχθούν οι τοιχογραφίες. Ακόμα θα διερευνηθούν με προσοχή οι ρηγματώσεις στους τρουλλίσκους. Θα στερεωθούν με αρμολογήματα σε βάθος, ενώ υπάρχει περίπτωση να διενεργηθούν και τοπικά ενέματα για τη στερέωση τους. Εάν δεν υπάρχουν τοιχογραφίες θα εξυγιανθούν οι τοίχοι, θα αρμολογηθούν σε βάθος και θα κατασκευαστούν νέα επιχρίσματα πατητά σε τρεις στρώσεις.



**4.3.3.ε. Πρόσκτισμα.** Παρομοίως και στο πρόσκτισμα. Θα καθαιρεθούν με προσοχή, για την πιθανότητα ύπαρξης τοιχογραφιών, όλα τα επιχρίσματα. Στη συνέχεια θα στερεωθούν οι θόλοι με αρμολόγημα σε βάθος και πιθανόν με τοπικά ενέματα, εάν κριθεί ότι οι ρωγμές είναι σημαντικές. Η εργασία αυτή θα συνδυαστεί με την αντίστοιχη, αλλά εκ των άνω. Τέλος θα διαστρωθούν νέα επιχρίσματα πατητά σε τρεις στρώσεις.

**4.3.4. Ανοίγματα.** Θα αποκατασταθεί η αρχική μορφή των ανοιγμάτων. Αναλυτική περιγραφή έγινε στο κεφαλαίο για την εξωτερική εμφάνιση του κτηρίου. Για το λόγο αυτό θα γίνει περιληπτική αναφορά στο σημείο αυτό.

**4.3.4.α. Ιερό Βήμα.** Στα ανατολικά παράθυρα του Ιερού βήματος η μόνη εσωτερική αλλαγή θα είναι η αφαίρεση των παλαιών κουφωμάτων και η αντικατάστασή τους με καινούργια μεταλλικά. Στον βόρειο και νότιο τοίχο θα καθαιρεθούν τα τύμπανα των τόξων των παραθύρων και το κάτω τμήμα του βόρειου, και θα διαμορφωθούν σε τοξωτά, αλλά δεν θα θιγούν οι παραστάδες. Θα τοποθετηθούν μεταλλικά κουφώματα.

**4.3.4.β. Κυρίως ναός.** Το βόρειο και νότιο παράθυρο στο κεντρικό τμήμα στην κατώτερη στάθμη θα διαμορφωθούν σε δίλοβα. Για το λόγο αυτό θα καθαιρεθεί το μεγάλο τόξο του σημερινού παραθύρου και θα κατασκευαστούν δύο μικρότερα τόξα τα οποία θα πατήσουν στο κεντρικό μαρμάρινο αμφικιονίσκο. Οι παραστάδες εκατέρωθεν των παραθύρων δεν θα θιγούν, αλλά θα καθαιρεθούν τα επιχρίσματα για να διαπιστωθεί εάν παρ' όλα ταύτα έχουν διαταραχτεί. Τέλος θα αποκατασταθούν τα επιχρίσματα σε απομίμηση μαρμάρου. Μάλιστα δε στα τόξα θα χρωματιστούν με λευκότερο και σκούρο χρώμα εναλλάξ όπως ήταν τα τόξα με τις ορθομαρμαρώσεις τους. Με τον ίδιο τρόπο θα αποκατασταθούν και τα επιχρίσματα περιμετρικά των παραθύρων.



Με παρόμοιο τρόπο θα διαμορφωθούν και τα άλλα δύο παράθυρα στην κατώτερη στάθμη, μόνο που αυτά θα είναι μονόλοβα. Τα δύο παράθυρα της ανώτερης στάθμης δεν έχουν διαταραχθεί και θα παραμείνουν ως έχουν. Τέλος θα διανοιγεί η μικρή πόρτα στον βόρειο τοίχο και θα διαμορφωθεί περιμετρικά το επίχρισμα.

**4.3.4.γ. Εσωνάρθηκας.** Θα καθαιρεθεί το τύμπανο του βορείου παραθύρου καθώς και τα επιχρίσματα περιμετρικά του. Θα αποκατασταθεί το τόξο του καθώς και οι πλάγιες παραστάδες. Αντίθετα το νότιο παράθυρο δεν έχει διαταραχθεί και θα παραμείνει ως έχει.

**4.3.4.δ. Εξωνάρθηκας.** Θα κλειστούν τα παράθυρα στην κατώτερη στάθμη και θα επιχριστούν εσωτερικά οι τοίχοι. Αντίθετα θα ανοίξουν όλα τα παράθυρα των τρουλλίσκων και τοποθετηθούν διαφράγματα.

## **5. Δάπεδα.**

Η κατάσταση των δαπέδων έχει περιγραφεί αναλυτικά στην Παθολογία. Η αποκατάστασή τους θα ακολουθήσει τις παρακάτω αρχές:

- Θα ανακατασκευαστούν τα σημεία που το αρχικό σχέδιο έχει καταστραφεί, αλλά είναι δυνατόν να αποκατασταθεί γραφικά.
- Δεν θα αποκατασταθούν τα σημεία που υπάρχουν αμφιβολίες για τη μορφή τους.
- Τα αυθεντικά μάρμαρα θα στερεωθούν in situ.

Αναλυτικά θα γίνουν οι παρακάτω εργασίες:

**5.1. Ιερό Βήμα.** Το σύνολο του Ιερού είναι καλυμμένο με βιομηχανικά πλακίδια. Θα γίνουν διερευνητικές τομές για να διαπιστωθεί εάν σώζεται το παλιό δάπεδο κάτω από το σημερινό. Επειδή αποκατάσταση του παλαιού δαπέδου σημαίνει αφαίρεση του σημερινού στυλοβάτη και του τέμπλου η επέμβαση αυτή θα αποφασιστεί μόνο μετά την διενέργεια των τομών.



**5.2. Κυρίως ναός.** Σώζεται μεγάλο τμήμα του αρχικού σχεδίου και είναι δυνατόν να αναπαραχθεί η μεγάλη τετράγωνη ταινία που χαρακτηρίζει το δάπεδο του κυρίως ναού. Περιμετρικά της ταινίας σώζεται το μεγαλύτερο μέρος του δαπέδου. Αντίθετα η εσωτερική ταινία έχει πλήρως αντικατασταθεί με τετράγωνες πλάκες τοποθετημένες διαγωνίως και δεν είναι δυνατόν να διαπιστωθεί η αρχικής της μορφή. Σώζεται ακόμα μια από τις τέσσερις κεντρικές μεγάλες πλάκες μαρμάρου και σπασμένα τμήματα των άλλων τριών.

Προτείνεται η στερέωση των αυθεντικών μαρμάρων. Η εργασία αυτή περιλαμβάνει την προσεκτική αφαίρεση ενός μετά το άλλο όσων από τα κομμάτια έχουν αποκολληθεί εξυγίανση της υπόβασής τους και επανατοποθέτησή τους στην ίδια θέση. Θα συγκολλούνται με λευκό τσιμέντο με πρόσμεικτο αδρανές για τον χρωματισμό. Στα σχέδια σημειώνονται οι περιοχές που θα γίνουν στερεώσεις των μαρμάρων. Ακόμα προτείνεται η αποκατάσταση τη ταινίας με τα ορθογώνια και κυκλικά διάχωρα. Στα σημεία αυτά θα κοπούν και θα αφαιρεθούν οι προσθήκες και θα συμπληρωθούν με νέα μάρμαρα. Θα χρησιμοποιηθούν τμήματα μαρμάρων με το ίδιο χρώμα ή παραπλήσιο και συγκεκριμένα:

1. Κόκκινο - ρόδινο Χίου.
2. Ρόδινο λατυποπαγές με γκρίζες προσμίξεις (Ερέτριας ή Ριτσώνας).
3. Σκοτεινό κίτρινο - πορτοκαλί.
4. Κίτρινο λατυποπαγές με γκρίζες προσμίξεις.
5. Μαύρο (Αλιβερίου ή Λιβαδειάς).
6. Ρόδινο ανοικτό (Πτελεού).
7. Λευκό (ημίλευκο Καβάλας ή Δράμας)
8. Μαρμαροθέτημα από μικρά κομμάτια μαρμάρων.
9. Καφέ - γκρι ανοικτό.

Πριν την έναρξη των εργασιών θα συγκεντρωθούν όλα τα τμήματα των μαρμάρων που πρόκειται να τοποθετηθούν, επειδή είναι σπάνια μάρμαρα και δεν βρίσκονται



εύκολα, ώστε να μην μείνει το δάπεδο ανοικτό για μεγάλο χρονικό διάστημα. Ακόμα θα τοποθετηθεί ένα τμήμα του λευκού περιγράμματος που βρίσκεται ενσωματωμένο στον εξωνάρθηκα.

**5.3. Εσωνάρθηκας.** Το κόσμημα του κεντρικού διάχωρου έχει οριστικά χαθεί, συνεπώς δεν θα γίνει καμία επέμβαση στο κέντρο της σύνθεσης. Στο βόρειο διάχωρο έχει καταστραφεί τμήμα της μαρμάρινης πλάκας και θα αντικατασταθεί καθώς και μικρό τμήμα μαρμαροθετήματος στα νότια. Θα χρησιμοποιηθούν:

4. Κίτρινο λατυποπαγές με γκρίζες προσμίξεις.
6. Ρόδινο ανοικτό (Πτελεού).
8. Μαρμαροθέτημα από μικρά κομμάτια μαρμάρων.

**5.4. Εξωνάρθηκας.** Ενα από τα ομφάλια του πενταόμφαλου είναι κατεστραμμένο και θα αντικατασταθεί με νέο μάρμαρο. Επίσης τμήμα των ταινιών μπορεί να αποκατασταθεί. Θα χρησιμοποιηθούν:

1. Κόκκινο - ρόδινο Χίου.
5. Μαύρο (Αλιβερίου ή Λιβαδειάς).
6. Ρόδινο ανοικτό (Πτελεού).
7. Λευκό (ημίλευκο Καβάλας ή Δράμας)
8. Μαρμαροθέτημα από μικρά κομμάτια μαρμάρων.
9. Καφέ - γκρι ανοικτό.

**5.5. Πρόσκτισμα.** Δεν θα γίνουν επεμβάσεις πέραν από τοπικές στερεώσεις στα σημεία που έχουν μετακινηθεί τα μαρμάρινα μέλη.

Συνοψίζοντας στο καθολικό της Νέα Μονής Χίου θα εκτελεστούν οι παρακάτω εργασίες:

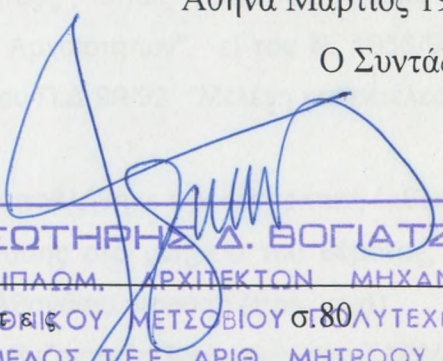
1. Αντικατάσταση του μεταλλικού σκελετού του τρούλου.
2. Ενίσχυση του τυμπάνου με μεταλλικά στοιχεία.



4. Στερέωση των τρουλλίσκων με χρήση ενεμάτων.
5. Διαμόρφωση τοξωτών απολήξεων τοίχων κυρίως ναού.
6. Καθαίρεση των κεραμιδιών σε όλες τις στέγες και αντικατάστασή τους με μολυβδόφυλλα σε υπόστρωμα από άργιλο.
7. Συντήρηση παραθύρων τρούλου κυρίως ναού.
8. Αποκατάσταση της αρχικής μορφής των παραθύρων στο σύνολο του ναού.
9. Τοποθέτηση μεταλλικών κουφωμάτων.
10. Διάνοιξη βορινής θύρας και τοποθέτηση ξύλινου κουφώματος.
11. Διάνοιξη των παραθύρων των τρουλλίσκων του εξωνάρθηκα και τοποθέτηση διαφραγμάτων.
12. Επισκευή των πατητών κονιαμάτων του κυρίως ναού.
13. Αντικατάσταση των επιχρισμάτων του εσωνάρθηκα και ιερού με πατητή χρωματιστή κονία σε απομίμηση μαρμάρου.
14. Καθαίρεση των επιχρισμάτων του εξωνάρθηκα. Διερεύνηση.
15. Αποκατάσταση του εξωτερικού (2 εναλλακτικές λύσεις).
16. Επισκευή επιτοίχιων μαρμάρων.
17. Αποκατάσταση μαρμαρίνων δαπέδων.
18. Συμπλήρωση των ψηφιδωτών.

Αθήνα Μάρτιος 1999

Ο Συντάξας

  
**ΣΩΤΗΡΙΟΣ Δ. ΒΟΓΙΑΤΖΗΣ**  
ΔΙΠΛΩΜ. ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝ ΜΗΧΑΝΙΚΟΣ  
ΕΘΝ. ΜΕΤΣΟΒ. ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟΥ  
ΜΕΛΟΣ Τ.Ε.Ε. ΑΡΙΘ. ΜΗΤΡΩΟΥ 26102  
ΛΕΜΕΣΟΥ 29 - ΠΑΠΑΓΟΥ - ΤΗΛ. 65.23.823



ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ  
ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ  
Δ/ΝΣΗ ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΗΣ ΒΥΖ/ΝΩΝ  
ΚΑΙ ΜΕΤΑΒΥΖ/ΝΩΝ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΜΕΛΕΤΩΝ ΒΥΖ/ΝΩΝ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

Αθήνα, Μαΐου 1998

Ταχ. Δ/ση : Ερμού 56  
Ταχ. Κώδικας : 101.86 - Αθήνα  
Πληροφορίες : Ι. Κράνη, Αρχ. μηχ.  
Τηλέφωνο : 32.51.688 - 90

Αριθ. Πρωτ. :  
ΥΠΠΟ/ΔΑΒΜΜ/ 25675... / 188

- ΚΟΙΝ : 1) 3η Εφορεία Βυζ/νών Αρχ/των  
Πετροκοκκίνου 22  
821 00 Χίος
- 2) Σωτήρης Βογιατζής και Συν.  
Λεμεσού 29 Παπάγου  
156 69 Αθήνα
- 3) Αθανάσιος Φρούσος  
Αγ. Αναργύρων 17  
Νέα Χαλκηδόνα  
143 43 Αθήνα
- 4) Υπουργείο Πολιτισμού  
Δ/ση Βυζ/νων και Μεταβυζ/νων  
Μνημείων  
Τμήμα Χώρων
- 5) κ. Ι. Σαμωνά  
Αντιπρόεδρο Ιδρύματος  
"Λέων Λεμός"
- 6) κ. Α. Συμεών  
Πρόεδρο Συμβουλίου  
Αρχ/κής Κληρονομιάς της  
"Ελληνικής Εταιρείας"

Θ Ε Μ Α : Εγκριση Προτάσεων "πλαίσιο"  
προκαταρκτικής μελέτης αποκατάστασης και  
στερέωσης Καθολικού Νέας Μονής Χίου

### Α Π Ο Φ Α Σ Η

Εχοντας υπόψη :

1.- Τις διατάξεις : α) του Ν 1958/85 "Περί Κυβέρνησης και Κυβερνητικών Οργάνων", β) του Π.Δ 941/77 "Περί Οργανισμού του ΥΠΠΕ", γ) του Ν. 216/43 "Περί οργανώσεως της Υπηρεσίας Αναστηλώσεως των αρχαίων και ιστορικών μνημείων του Κράτους", όπως τροποποιήθηκε με το άρθρο 19, παρ. 5 του Ν. 1418/84, δ) του Ν. 5351/32 "Περί Αρχαιοτήτων", ε) του Ν. 1958/91, άρθρο 81 "Τρόπος εκτέλεσης αρχαιολογικών έργων" και στ) του Π.Δ 99/92 "Μελέτη και εκτέλεση αρχαιολογικών εν γένει έργων".

2.- Το έγγραφο με αριθ. 188/29-1-98, με το οποίο μας υποβλήθηκε προκαταρκτική έκθεση προτάσεων για την περαιτέρω συνέχιση μελέτης αποκατάστασης στο μνημείο του θέματος, η οποία συντάχθηκε από τους Σωτήρη Βογιατζή (αρχ. μηχαν.) και Αθανάσιο Φρούσο (πολ. μηχαν.)

3.- Την από 16-2-98 εισήγηση του Τμήματος Μελετών Βυζαντινών Μνημείων της ΔΑΒΜΜ προς το Κεντρικό Αρχαιολογικό Συμβούλιο του ΥΠΠΟ, σχετικά με το θέμα.



4.- Τη σχετική γνωμοδότηση του Κεντρικού Αρχαιολογικού Συμβουλίου, όπως αυτή διατυπώθηκε στην Πράξη του αριθ. 22/10-4-1998.

### Αποφασίζουμε

A. Εγκρίνουμε, τις προτάσεις "πλαίσιο" προκαταρκτικής μελέτης αποκατάστασης και στερέωσης καθολικού Νέας Μονής Χίου όπως αυτή συντάχθηκε από τον Σωτήρη Βογιατζή (αρχ. μηχ.) και Αθανάσιο Φρούσο (πολ. μηχ.) και τροποποιήθηκε από τη ΔΑΒΜΜ.

1. Ο τρούλος και οι παραστάδες στο εσωτερικό του κυρίως ναού να διατηρηθούν με τη μορφή που έχουν σήμερα.

2. Να παραμείνει ανεπίχριστος το τρούλος του κυρίως ναού.

3. Να αντικατασταθούν τμηματικώς όλα τα μεταλλικά στοιχεία του κεντρικού τρούλου, με άλλα απο ενισχυμένο ανοξείδωτο χάλυβα.

4. Να αποκατασταθεί η αρχική βυζαντινή μορφή των ανοιγμάτων της Ν. και Β. όψης του αρχικού ναού και του εξωνάρθηκα, που ήσαν μονόλοβα και δίλοβα τοξωτά (βλ. σχεδ. 2 μελέτης) και καθεμιάς των εξωτερικών στέψεων των τοίχων του κυρίως ναού, που σχηματιζόταν από τρία καμπύλα αετώματα σε παράθεση, με ουδέτερη κατά το μέτωπο μετάβαση από την υπάρχουσα στην τελική επιστέφουσα καμπύλη.

5. Να αποκατασταθεί η αρχική επικάλυψη των παραπάνω στέψεων και τρούλων του ναού, με μολυβδόφυλλα.

6. Να διερευνηθεί, με κατασκευή τριών δειγμάτων στη Ν. όψη του αρχικού ναού, η σκοπιμότητα αρμολογήματος ή μυστρίσματος των τοίχων, κάτω από τα διακοσμητικά κογχάρια της Ν. όψης και ενδιαμέσως των τούβλινων ζωνών ή ακόμα, κάλυψής τους με λεπτό στρώμα ασβεστοκονιάματος πάχους 0,5 cm περίπου, πάνω στο οποίο να χαραχτεί με μυστρί απομίμηση πλινθοπερίκλειστου συστήματος, του οποίου οι αρμοί να τονιστούν ενδεχομένως με χρώμα.

Τα δείγματα αυτά να έχουν έκταση 2 m<sup>2</sup> περίπου, να είναι αναστρέψιμα και να γίνουν σε επιλεγμένες περιοχές (ώστε να μην καλυφθούν ή εξαφανιστούν πολύτιμα στοιχεία), με τις οδηγίες της ΔΑΒΜΜ και του αρχιτέκτονα μελετητή και την εποπτεία της 3ης ΕΒΑ, που θα διάθεσει και το απαραίτητο συνεργείο.

Επιτροπή αποτελούμενη από μέλη του Κ.Α.Σ να πραγματοποιήσει αυτοψία και να αποφασίσει για τον τρόπο συνέχισης των εργασιών.

7. Να διατηρηθεί το κτιστό θρανίο που περιβάλλει το ναό και συνδέεται με το βορινό σημαντήρα.

8. Να μη γίνουν ενέματα σε περιοχές πλησίον του ψηφιδωτού διακόσμου.

9. Να διατηρηθούν (επισκευαζόμενα ή ανακατασκευαζόμενα) τα επιχρίσματα των τριών τρουλίσκων του εξωνάρθηκα.

10. Να παραμείνει ανεπίχριστο, στο σύνολό του, το πρόκτισμα δυτικώς του εξωνάρθηκα.



11. Να συντηρηθούν και στερεωθούν όπου απαιτείται, τα ψηφιδωτά. Να ληφθεί μέριμνα για τον αρμονικό (ουδέτερο) χρωματισμό των περιοχών γύρω από τα ψηφιδωτά. Να συντηρηθούν και να αποκατασταθούν οι ορθομαρμαρώσεις και τα νερόλουστρα των σχετικών απομιμήσεων από μαρμαροκονία. Να γίνει καθαρισμός και στερέωση των δαπέδων του ναού

12. Να τεκμηριωθούν φωτογραφικώς οι εξωτερικές όψεις του μνημείου, από επαγγελματία φωτογράφο, με χρήση ασπρόμαυρου φίλμ.

13. Να ερευνηθούν άμεσα και προσεκτικότερα από τον αρχιτέκτονα μελετητή (με τη συνεργασία της 3ης ΕΒΑ) όλες οι όψεις του αρχικού ναού και εξωνάρθηκα του μνημείου και ιδιαίτερα ο ενδιάμεσος αρμός επαφής προσκτίσματος - εξωνάρθηκα, ώστε να σημειωθούν σε σχέδιο και να καταγραφούν, καθώς επίσης και να αξιολογηθούν όλα τα διατηρούμενα στοιχεία των όψεων (μυστρίσματα, πατητές περιοχές, επικαλύψεις και χαρακίες), με ξεχωριστή αναφορά στη θέση, το μέγεθος, τα υλικά, τη μέθοδο επεξεργασίας και εφαρμογής, τις αποστάσεις και στάθμες των οριζόντιων χαραγμάτων, σε συσχετισμό μεταξύ τους και με τις τούβλινες ζώνες. Εξαγωγή συμπερασμάτων, που θα αξιοποιηθούν και κατά την κατασκευή του σχετικού δείγματος επί του μνημείου.

14. Να αποδοθεί, με σαφήνεια και ακρίβεια, σε όλα τα σχέδια κλίμακας 1:25, σε όλα τα δύσκολα σημεία και με επιτόπου επιβεβαίωση, η ακριβής χάραξη της επάνω σε κουρασάνι μίμησης πλινθοπερίκλειστου συστήματος δόμησης.

15. Να συνταχθεί, με βάση τα πιο πάνω, αρχιτεκτονική μελέτη αποκατάστασης, η οποία να υποβληθεί δια της 3ης ΕΒΑ και ΔΑΒΜΜ, στο ΚΑΣ για τελική έγκριση, που να περιλαμβάνει πλήρη τεκμηρίωση και προτάσεις τόσο για το εξωτερικό όσο και για το εσωτερικό του μνημείου (όπως δάπεδα, επιχρίσματα κ.λ.π.).

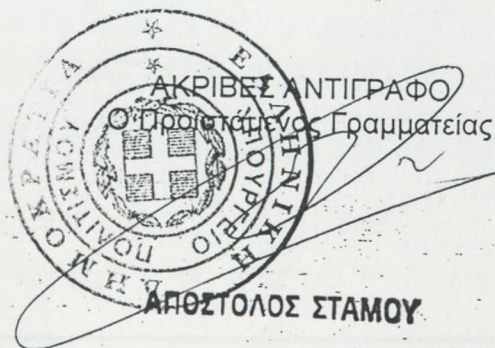
16. Να υποβληθεί στη ΔΑΒΜΜ για έγκριση, συνολική μελέτη στερέωσης του μνημείου, που θα πρέπει : α) Να περιλαμβάνει απαραίτητα τη συστηματική καταγραφή των βλαβών και την τεκμηρίωση των όποιων τυχόν απαραίτητων επεμβάσεων στερέωσης, β) Να συνταχθεί σύμφωνα με τις σχετικές προδιαγραφές και οδηγίες της ΔΑΒΜΜ.

#### ΕΣΩΤ. ΔΙΑΝΟΜΗ :

1. ΔΑΒΜΜ
2. ΔΒΜΜ
3. Τμήμα Μελετών Β.Μ., ΔΑΒΜΜ
4. Τμήμα Έργων, ΔΑΒΜΜ
5. Ι. Καράνη, ΔΑΒΜΜ
6. Φ.Δ.

Ο ΥΠΟΥΡΓΟΣ

ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ





Αποκατάσταση καθολικού  
Νέας Μονής Χίου

## Ι. ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΚΗ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗ

Εικ. 1. Νέα Μονή της Χίου. Το παράθυρο της κόγχης του ιερού.

Εικ. 2. Αποκατάσταση της ορθογώνιας κόγχης του ιερού.





Εικ. 1. Νέα Μονή της Χίου. Το παράθυρο της κόγχης του ιερού.



Εικ. 2. Λεπτομέρεια της ορθομαρμάρωσης του ιερού.





Εικ.3. Αποψη της Πρόθεσης.

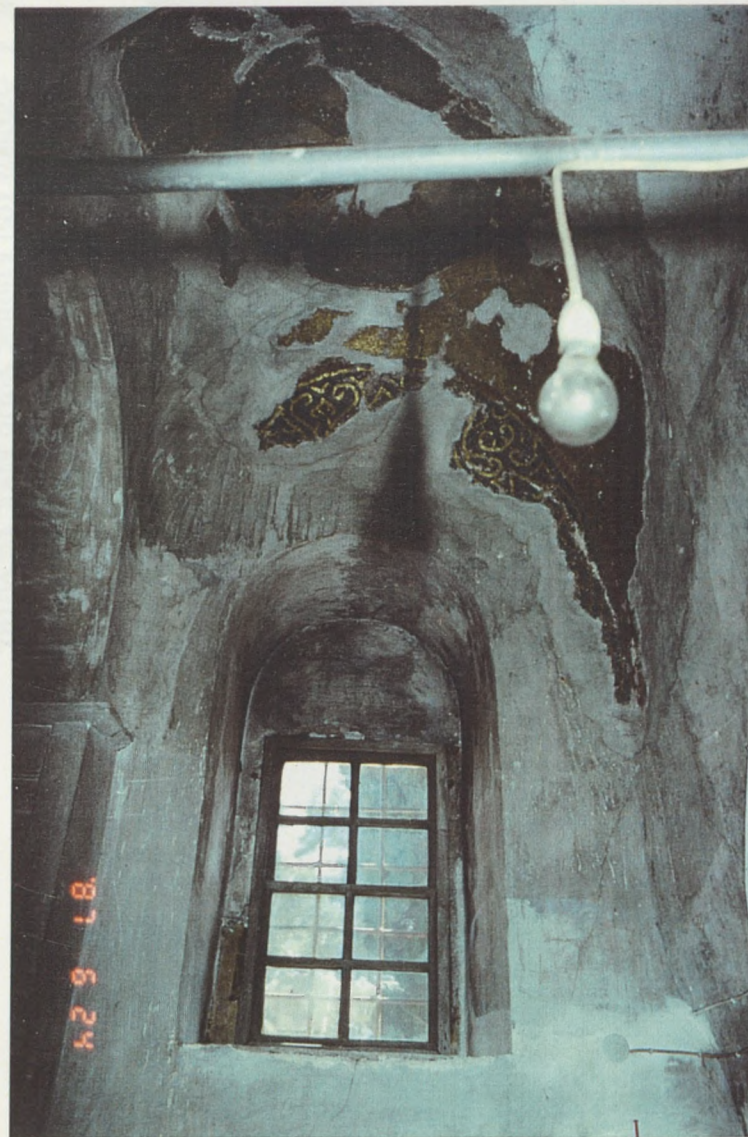


Εικ. 4. Λεπτομέρεια της κόγχης του ιερού.





Εικ. 5. Αποψη του Διακονικού.



Εικ. 6. Το βορινό παράθυρο του Ιερού Βήματος.





Εικ. 7. Αποψη του κυρίως ναού προς τα νότια.



Εικ. 8. Αποψη του κυρίως ναού προς τα ανατολικά.





Εικ. 9. Αποψη του εσωτερικού του τρούλου.



Εικ. 10. Λεπτομέρεια του μεταλλικού σκελετού του τρούλου.





Εικ. 11. Λεπτομέρεια της απόληξης του τέμπλου.



Εικ.12. Αποψη της κλεισμένης βορινής θύρας.





Εικ. 13. Λεπτομέρεια ορθομαρμάρωσης του κυρίως ναού.



Εικ. 14. Λεπτομέρεια της πατητής χρωματιστής ασβεστοκονίας.





Εικ. 15. Αποψη του εσωνάρθηκα προς τα βόρεια.



Εικ. 16. Λεπτομέρεια επισκευών στο επίχρισμα του εσωνάρθηκα.





Εικ. 17. Αποψη της βόρειας αψίδας του εξωνάρθηκα.

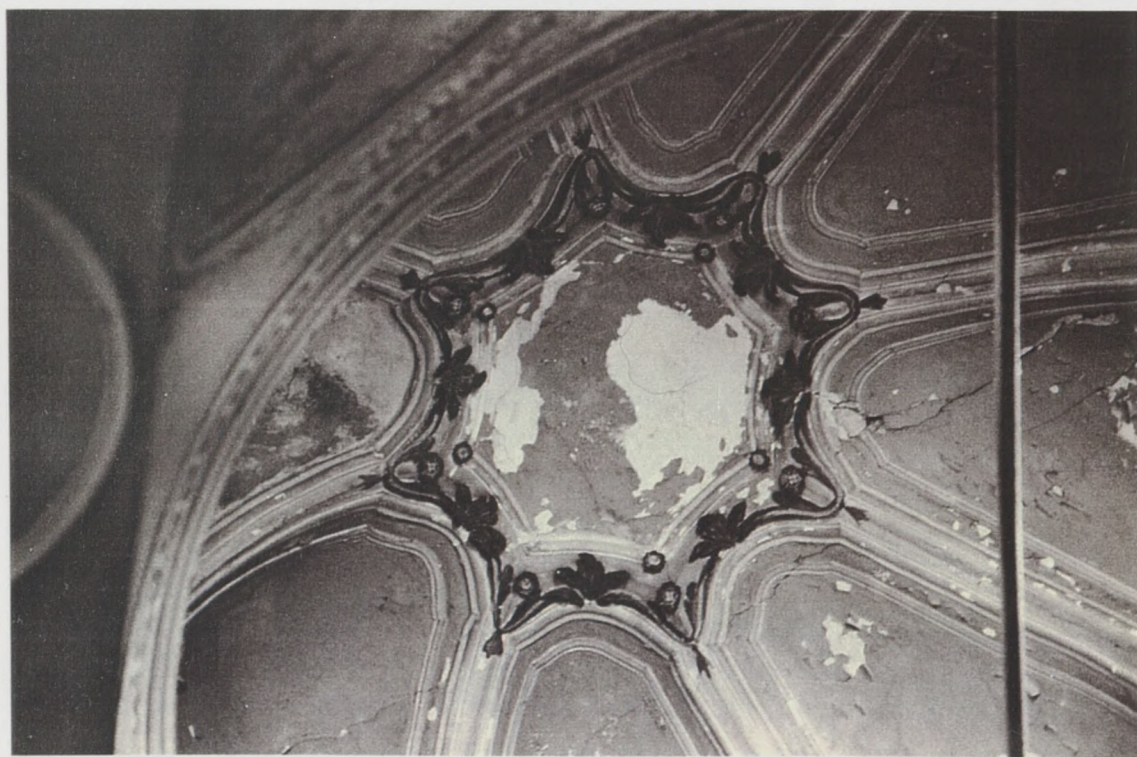


Εικ. 18. Η νότια αψίδα.





Εικ. 19. Άνοψη του εξωνάρθηκα.



Εικ. 20. Λεπτομέρεια του κεντρικού τρουλλίσκου του εξωνάρθηκα.



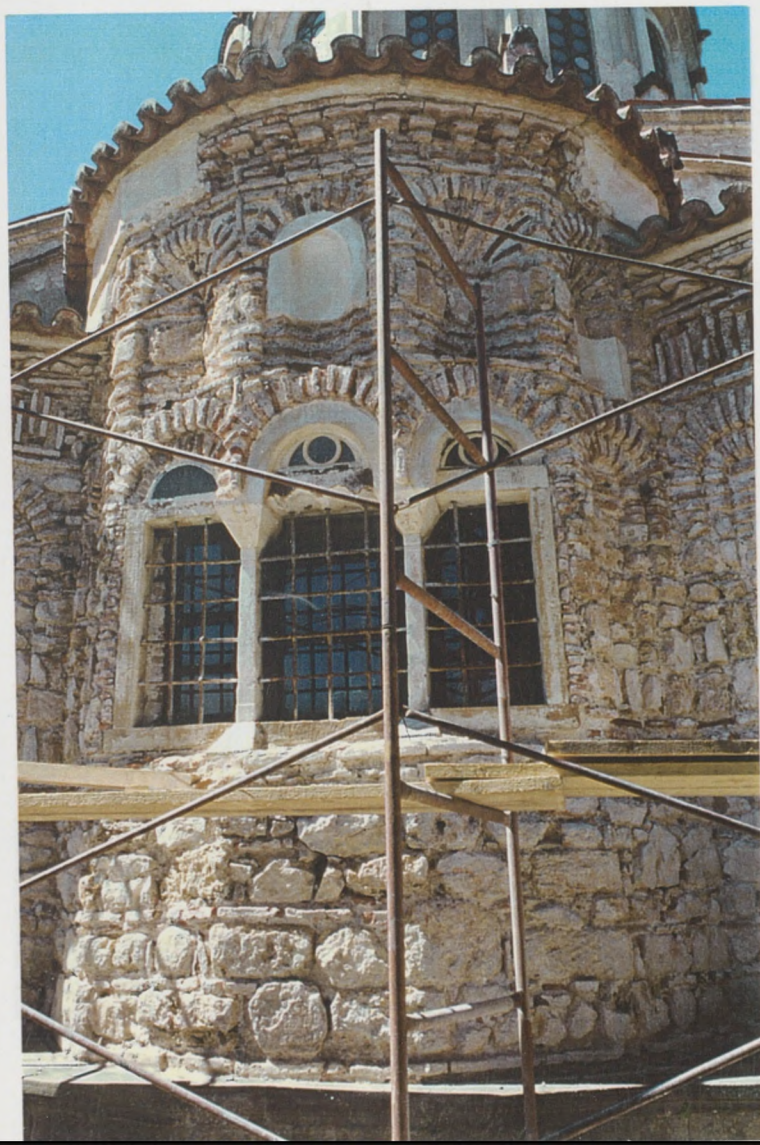


Εικ. 21. Το διαχωριστικό τόξο του προσκτίσματος.



Εικ. 22. Η κεντρική πόρτα εισόδου.





Εικ. 23-24. Αποψη του ναού  
από τα ανατολικά.



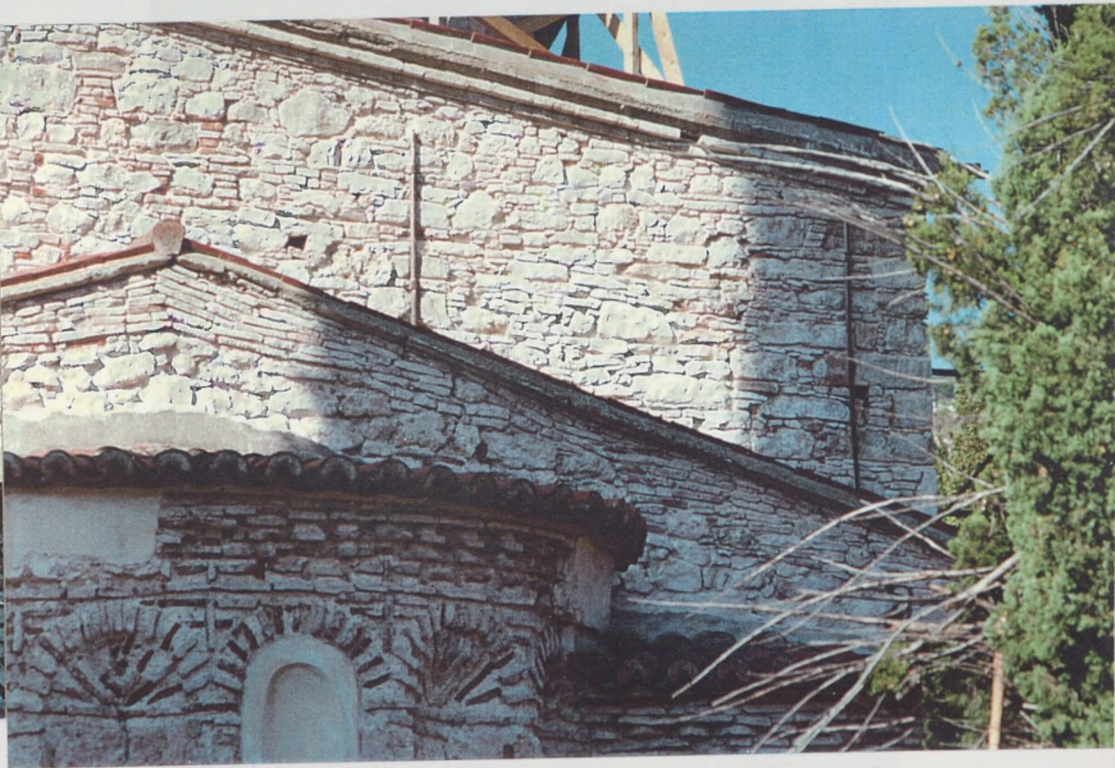


Εικ. 25. Λεπτομέρεια της αψίδας του Διακονικού.



Εικ. 26. Λεπτομέρεια της αψίδας της Πρόθεσης.





Εικ. 27. Αποψη του ανατολικού τοίχου του κυρίως ναού.

Εικ. 29. Αποψη του κυρίως ναού από το βόρειο.





Εικ. 28. Αποψη του ιερού από τα βόρεια.



Εικ. 29. Αποψη του κυρίως ναού από τα βόρεια.



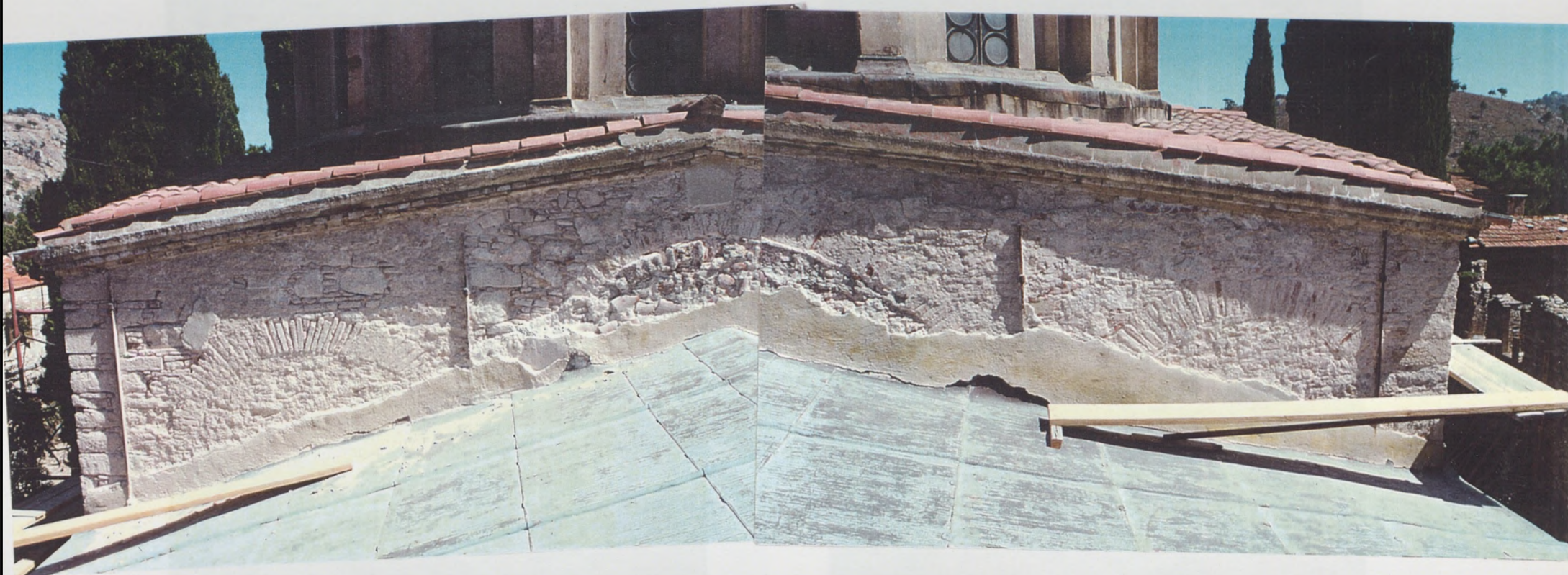


Εικ. 30. Αποψη του εσωνάρθηκα από τα βόρεια.



Εικ. 31. Η βορινή αψίδα του εξωνάρθηκα.





Εικ. 32. Αποψη του δυτικού τοίχου του κυρίως ναού.





Εικ. 33. Λεπτομέρεια σύνδεσης της αψίδας του εξωνάρθηκα. Εικ. 34. Λεπτομέρεια της βορινής θύρας του κυρίως ναού.





Εικ. 35. Λεπτομέρεια τρουλλίσκου του εξωνάρθηκα.



Εικ. 36. Αποψη των τρουλλίσκων από τα ανατολικά.





Εικ. 37. Η βόρεινή όψη του προσκτίσματος.



Εικ. 38. Λεπτομέρεια της κάλυψης του ανατολικού τμήματος του προσκτίσματος.





Εικ. 39. Αποψη του προσκτίσματος και του εξωνάρθηκα από τα νότια.



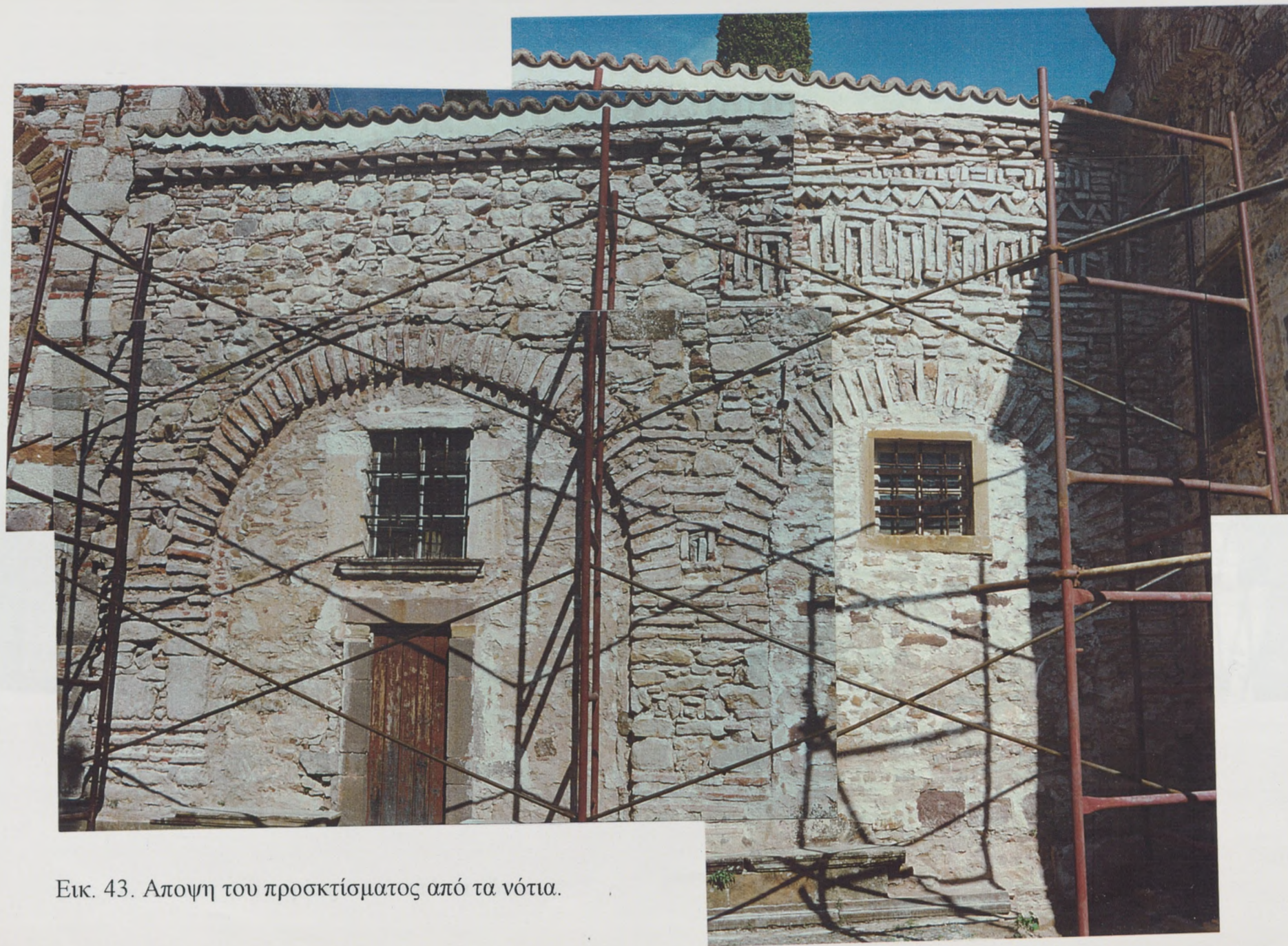
Εικ. 40. Αποψη του εσωνάρθηκα από τα νότια.





Εικ. 41-42. Λεπτομέρειες της νότιας όψης του εξωνάρθηκα.





Εικ. 43. Αποψη του προσκτίσματος από τα νότια.





Εικ. 44. Αποψη του κυρίως ναού από τα νότια.





Εικ. 45. Λεπτομέρεια του εξωνάρθηκα από τα νότια.





Εικ. 46-47. Λεπτομέρειες  
κεραμικών κοσμημάτων.





Εικ. 48-49. Λεπτομέρειες κεραμικών κοσμημάτων.





Εικ. 50. Αποψη του δαπέδου του κυρίως ναού.



Εικ. 51. Λεπτομέρεια από το δάπεδο του κυρίως ναού.



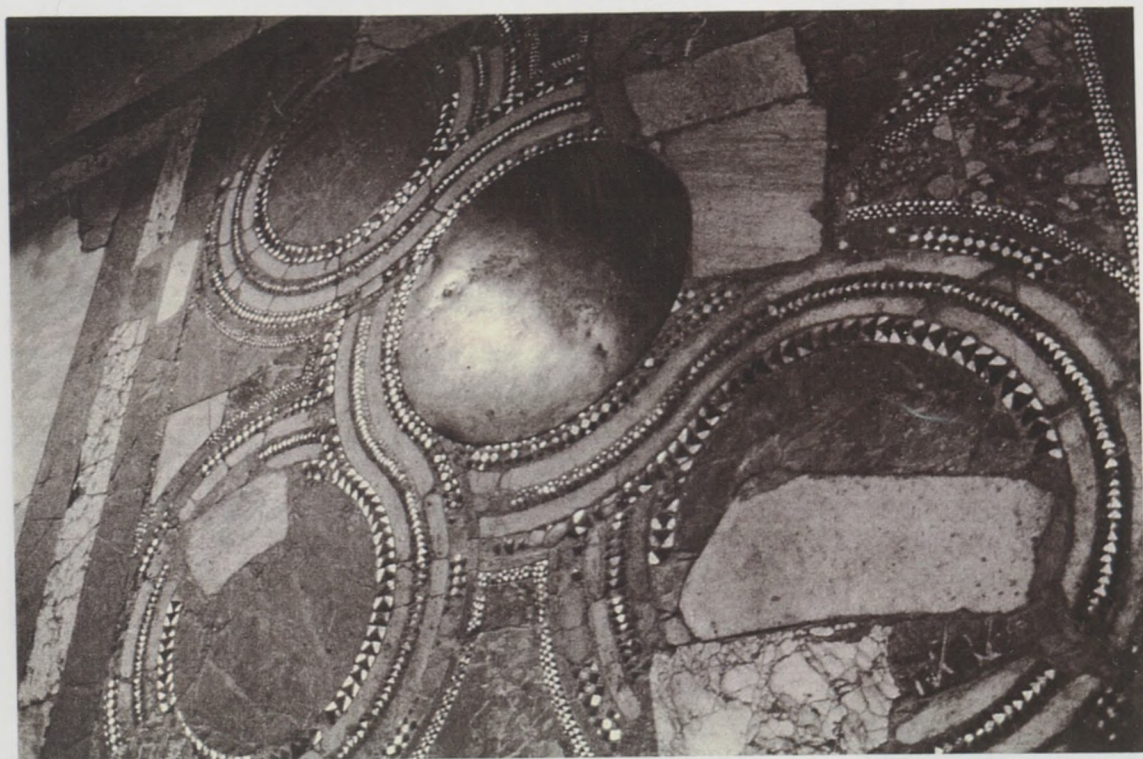


Εικ. 52. Λεπτομέρεια από το δάπεδο του κυρίως ναού.



Εικ. 53. Λεπτομέρεια από το δάπεδο του εσωνάρθηκα.





Εικ. 54. Λεπτομέρεια από το δάπεδο του εξωνάρθηκα.



Εικ. 55. Λεπτομέρεια από το δάπεδο του εξωνάρθηκα.





Εικ. 56. Αποψη του περιβάλλοντος χώρου του ναού.



Εικ. 57. Αποψη του περιβάλλοντος χώρου του ναού.





Εικ. 58. Λεπτομέρεια του περιμετρικού θρανίου.



Εικ. 59. Διερευνητική τομή στο περιμετρικό θρανίο.



